

ΗΡΩΙΔΕΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ

στούς έθνικούς μας άγώνες

ΗΡΩΙΔΕΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ
ΩΣ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

Έκδοσις Ἀδελφότητος Θεολόγων ἡ «Ζωή» - 1996
Ἱπποκράτους 189 Ἀθήναι 114 72

ΑΘΗΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Είναι κοινό μυστικό, πώς οί ήρωικές μορφές, που έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο στο κοσμοϊστορικό μεγαλούργημα του 1821, με τὰ κατορθώματα, με τὸ ἀδάμαστο φρόνημά τους καὶ τὴν ἀτσάλινη θέλησή τους ἢ νὰ ζήσουν ἐλεύθεροι ἢ νὰ πεθάνουν, ἔκαναν τὸν κόσμον νὰ σατίσει: **Μοιάζουν με παραμύθια, πὸν κατὰ λάθος μπήκαν στὴν ἱστορία**», εἶπαν ἐκεῖνοι πὸν παρακολούθησαν ἢ κατέγραψαν «τ' ἄφθαστα κορυφώματα τοῦ ἡρωισμοῦ καὶ τῆς θυσίας» τοῦ ἐπὶ 400 χρόνια ἀνυπόταχτου αὐτοῦ λαοῦ, πὸν πίστεψε τυφλά, ὑπέροχα κι ἀνυποχώρητα στὸ θαῦμα: Ν' ἀναστήσουν τὸ φῶς, σ' αὐτὴν ἐδώ τὴν κοιτίδα του, σ' ὄλη του τὴν αἴγλη.

Γράφτηκε πὸς «πάνω στὰ βράχια τοῦ Σουλιοῦ καὶ στὰ περιγιάλια τῆς Πάργας ζοῦν τ' ἀπομεινάρια φυλῆς, πὸν μονάχα οἱ μάνες τῶν Δωριέων γεννοῦσαν. Ὑπάρχουν ἴσως ἀκόμα οἰκογένειες, πὸν δὲν θὰ τίς ἀποκήρυχνε τὸ αἶμα τῶν Ἡρακλειδῶν».

Ποιητικὸς ὁ λόγος, μὰ μόνο μ' αὐτὸν μπορεῖς νὰ προσεγγίσεις τὴν ἐλληνικὴ ψυχὴ, ἔτσι πὸς ξεδιπλώθηκε στὸν ἠράκλειο ἐκεῖνο ἄθλο τοῦ '21.

Πλούσια ἢ πινακοθήκη ἀπὸ μορφές ἡρωικές, μπαρουτοκαπνισμένες, μ' ἀγονάτιστο φρόνημα, μ' ἀτσαλένια θέληση, μ' ἀψηφησιὰ μπροστὰ στὸν κίνδυνον, μπροστὰ στὸ θάνατον.

Ἄνδρες μ' ὀνόματα ποὺ ντύθηκαν τὴ δόξα σ' ἄνισο ἀγῶνα. Ἀδάμαστος κόσμος ἀπὸ Κολοκοτρωναίους, Τζαβέ-
λαίους, Ὑδραίους, Σπετσιῶτες, Μεσολογγίτες, σταυρα-
τοὺς τοῦ Μοριά καὶ τῆς Ρούμελης.

Ὅμως δὲν ἦταν μόνο ἄνδρες οἱ πρωταγωνιστὲς στὸ
μεγάλο ξεσηκωμό. Ἦταν καὶ γυναῖκες: οἱ μάνες, οἱ γυναί-
κες, οἱ κόρες τους, ἀληθινὲς καπετάνισσες. Κι ἂν τῶν πο-
λεμάρχων τὰ κατορθώματα «μοιάζουν μὲ παραμύθια, ποὺ
κατὰ λάθος πέρασαν στὴν ἱστορία», τῶν γυναικῶν οἱ ἥρω-
ικὲς σελίδες ἀξίζουν πιὸ πολὺ αὐτὸ τὸν χαρακτηρισμό.
Πλασμένες γιὰ νοικοκυρές, στὴ σκιά τοῦ ἀνδρα, ξένες
ἀπὸ τὰ προβλήματα ἐκεῖνα, ποὺ κατασκευάζονται ἢ λύνο-
νται ἀπὸ τοὺς μεγάλους τῆς γῆς, ξεπετάχτηκαν ξαφνικὰ
στὸ προσκήνιο τῆς ἐθνικῆς ζωῆς πολεμάρχοι, καπετάνισ-
σες, ναυμάχοι, ποὺ τίποτε δὲν εἶχαν νὰ ζηλέψουν ἀπὸ ἓνα
Κανάρη ἢ ἓνα Μιαούλη.

Ξαφνικά! 400 χρόνια σὰν ἐστιάδες κράτησαν ἀναμμένη
τὴ φλόγα τῆς πίστης γιὰ «τῆς νύχτας τὸ ξημέρωμα». Ἡ
λευτεριά καὶ τ' ὄραμά της στάθηκε στὰ χεῖλη τους ἀπὸ
κεῖνα τὰ νανουρίσματα πού... ξυπνοῦν στὴν παιδικὴ ψυχὴ
τὴ δύναμη ν' ἀντισταθεῖ καὶ μιὰ μέρα νὰ μεγαλοουργήσει.

Πολλὲς ἀπὸ τίς ἡρώιδες τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας εἶναι
γνωστὲς. Τὰ ὀνόματά τους πέρασαν στὴν ἱστορία σὰν συ-
νώνυμα τοῦ ἠρωισμοῦ καὶ τῆς ἀντρείουσῆς.

Ἄλλες ἄγνωστες, μοιράστηκαν τὴν κακοπάθεια μὲ τίς
πρώτες, χωρὶς νὰ μοιραστοῦν καὶ τὴ δόξα, χωρὶς βαρυγ-
γόμενα ἢ παράπονα. «Ἐφτιαξαν πατρίδα λεύτερη». Αὐτὸ
τοὺς ἦταν ἀρκετό.

Τοῦτο τὸ βιβλίο ἄς εἶναι ἓνα κλαδί δάφνης σ' αὐτὲς τίς
περιώνυμες καὶ στίς ἀφανεῖς αὐτὲς γυναῖκες τοῦ Γένους
μας. Ἄς εἶναι θυμίαμα εὐγνωμοσύνης σὲ κείνες τίς γυναι-
κεῖες μορφές, ποὺ ἀπόδειξαν, ὅτι σὲ τοῦτο τὸν τόπο, οἱ
μεγάλοι ἀγῶνες, τ' ἀνταριασμένα πέλαγα, τὰ κάστρα καὶ
τὰ ταμπούρια εἶναι ἁγιασμένα ἀπὸ τίς θυσίες κι ἀπὸ ἄν-
δρες κι ἀπὸ γυναῖκες.

Ἡ «Ζωὴ τοῦ Παιδιοῦ»

Αὐτὲς πού «πρωτοσπεύρανε τῆς λευτεριάς τὸ σπόρο»

*«Τὶ θὰ γινόταν τὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος ἀπὸ τὸ
βαρὺ ζυγὸ, ἐὰν δὲν εἶχε τὴν ἱερὴ ἀψίδα αὐτῆ
τῶν γυναικῶν, οἱ ὁποῖες ἔκαμαν αὐτὸν τὸν
ζυγὸ ἀνεκτό. Οἱ ἄντρες ὑπέκυψαν ἐνίοτε ἐξ
ἀνάγκης στὸν τύραννο, ἀλλὰ οἱ γυναῖκες
ξεσηκώθηκαν πλήρεις πίστεως στὴν πατρίδα,
τὴν οἰκογένεια καὶ τὴ θρησκεία, ἄσκησαν
ὅλες τίς ἀρετές, οἱ ὁποῖες εἶναι τὸ ἔρεισμα
τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἡ ἰσχὺς κάθε πολι-
τισμοῦ.»*

Άγριότητες τών Τούρκων

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Μιλᾶμε για τὸ 1821 κι ἡ σκέψη προσπαθεῖ ν' ἀθροῖσει τὰ γεγονότα γύρω ἀπ' αὐτό, σὲ μικρὴ ἀκτίνα, κι ἡ μνήμη «μελετᾶ τὰ λαμπρὰ παλικάρια», αὐτὰ ποὺ τὰ ὀνόματά τους ταυτίστηκαν μὲ τὸ θρύλο. Δὲν εἶναι ὁμως μόνο αὐτὸ τὸ '21. Τὸ '21 εἶναι ἡ κατάληξη ἀπὸ ἀντίσταση 400 χρόνων σκλαβιάς, μ' ἐξεγέρσεις, ὀλοκαυτώματα κι ἀφανεῖς ἥρωες πολὺ περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεῖς*. Αὐτοὶ ποὺ «πρωτοσπείρανε τῆς λευτεριάς τὸ σπόρο», αὐτοὶ γίνανε καὶ δάσκαλοι καὶ ὁδηγοὶ στοὺς ἐπόμενους. Ὅ,τι συνέβη μὲ τοὺς ἄντρες ἥρωες πολεμάρχους, τὸ ἴδιο ἐγι-

* Γιατὶ δὲν τοὺς βγάζουμε ἀπὸ τὴν ἀφάνεια; Γιατὶ οἱ Νεοέλληνες δὲν διαβάζουμε ἱστορία. Ἄρκούμαστε σε κάποια ἐντυπωσιακὰ γεγονότα, κι αὐτὰ μ' ἓνα πρόχειρο καὶ ἀβασάνιστο ἐπετειακὸ τρόπο ἐκτεθειμένα, κι ἀγνοοῦμε συναρπαστικὲς σελίδες τοῦ ἔθνικου μᾶς βίου, ποὺ χρειάζονται ὁμως κάποιο κόπο νὰ τίς ἀνακαλύψεις καὶ κάποιο ἐνδιαφέρον νὰ τίς μελετήσεις.

νε και με τις γυναίκες ήρωίδες, που τους ήρωισμούς τους τους κατάπιαε της «πικρής σκλαβιά τὸ χειροπιαστὸ σκοτάδι» ἢ τοὺς σκέπασε με τὴν ἐκθαμβωτικὴ λάμψη του τὸ θαῦμα τοῦ 1821.

Οἱ λίγες σελίδες που ἀκολουθοῦν ἄς εἶναι εἰς μνημόσυνον χρέους καὶ εὐγνωμοσύνης γιὰ τὴ *θυσία-σπορά* αὐτῶν τῶν ἡρωίδων.

ΜΟΛΙΣ ΕΙΧΕ ΑΡΧΙΣΕΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΝΥΧΤΑ

1470. Λίγα χρόνια μόλις μετὰ τὴν πώση τῆς Πόλης. Οἱ Τοῦρκοι πολιορκοῦν τὴν πρωτεύουσα τῆς **Εὐβοίας** που βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐνετικὴ κυριαρχία. Οἱ Ἕλληνες Εὐβοιεῖς στὸ κάστρο ὑπερασπίζονται ἐπὶ 15 ὁλόκληρες μέρες τὴν πόλη τους ἀπὸ τὸ νεὸ καταπατητὴ. Ὅταν τὸ κάστρο πέφτει καὶ τὸ μεγαλονήσι περνάει ὀριστικὰ στὴν τουρκικὴ κυριαρχία, οἱ Τοῦρκοι περνοῦν ἀπὸ στόματος μαχαίρας ὅλους τοὺς ἄντρες ὑπερασπιστῆς.

Οἱ πορθητῆς ἐκπληκτοὶ ἀνακαλύπτουν, ὅτι ἀνάμεσα στοὺς σκοτωμένους πάνω στὰ τείχη κείτονται σώματα καὶ πολλῶν Ἑλληνίδων.

Εἶναι αὐτῆς που στὴν πολιορκία στάθηκαν στὸ πλευρὸ τῶν ὑπερασπιστῶν, σκαρφαλωμένες στὰ «μπεντένια», γιὰ νὰ τοὺς ἐμψυχώνουν, νὰ περιποιοῦνται τὰ τραύματά τους, νὰ παίρνουν τὴ θέση τους.

Πόσες νὰ ἦταν; Ἔχει τάχα σημασία ὁ ἀριθμὸς; Σημασία

ἔχει ἡ ἡρωικὴ ἀντίσταση ἀπὸ γυναῖκες σ' αὐτὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας.

«Ἡ ἀνδρεία τῶν Ἑλλήνων κατοίκων ἐνίσχυετο μᾶλλον ὑπὸ τῶν Ἑλληνίδων, αἵτινες συνώδεον αὐτοὺς ἐπὶ τῶν προμαχώνων, μαχομένοι ἀνδρικοῦτατα καὶ περιθάλπονσαι τοὺς τραυματίας· πολλὰ δὲ πνεύματα αὐτῶν εὐρέθησαν ἐκεῖ μετὰ τὴν ἄλωσιν, μαρτυρίον γυναικείου ἡρωϊσμοῦ.»

Κ.Α. ΓΟΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

* * *

1477 στὴν Ἐνετοκρατούμενη **Λήμνο**. Ὅ,τι ἔγινε μὲ τὸ πάρισμο τῆς Πόλης πρέπει νὰ ὀλοκληρωθεῖ. Τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο, τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου πρέπει νὰ γίνουν τούρκικα. «Δυὸ ἀφεντάδες δὲν χωροῦνε στὸν ἴδιον ὄντά». Οἱ Ἐνετοὶ μποροῦν νὰ τὰ μαζεῦουν καὶ νὰ φεύγουν καὶ οἱ Ρωμιοὶ ἀπλὰ ἀλλάζουν ἀφέντη.

Ἔτσι ὁ Σουλεϊμὰν πασὰς καταπλέει στὸν νησί καὶ πολιορκεῖ τὸ κάστρο. Γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἡ κατάσταση εἶναι καὶ κρίσιμη καὶ διλημματική. Ν' ἀλλάξουν ἀφέντη μιὰ κουβέντα εἶναι, ἀφοῦ αὐτὸς εἶναι ποὺ πῆρε τὴν Πόλη καὶ κούρσεψε τὸν Ἑλληνισμό τῆς Ἀνατολῆς. Νὰ σταθοῦν στὸν πλευρὸ τῶν Ἐνετῶν εἶναι καὶ αὐτὸ μιὰ ἄλλη κουβέντα.

Μὰ ἀνάμεσα στοὺς δυὸ ἀφεντάδες εἶναι ἡ πατρίδα ποὺ κινδυνεύει. Οἱ Τούρκοι θὰ στεγνώσουν καὶ τὴν τελευταία ἰκμάδα, ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπὸ τοὺς Ἐνετούς. Ἔτσι ἀποφασίζουν νὰ ὑπερασπίσουν τὴν πατρίδα στὸ πλευρὸ τῆς μικρῆς ἐνετικῆς φρουρᾶς.

Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ὑπερασπιστῶν ἦταν καὶ ὁ πατέρας τῆς **Μαρούλας**, ἄρχοντας τοῦ νησιοῦ. Οἱ Τούρκοι πολιορκῆσαν στενὰ τὸ κάστρο, κουβαλώντας μεγάλες δυνάμεις, δυσανάλογες μὲ τοὺς λίγους ὑπερασπιστές. Οἱ Ἐνε-

τοὶ τὰ εἶχαν ἤδη χαμένα καὶ ὁ κίνδυνος νὰ πέσει τὸ κάστρο ἦταν ἄμεσος. Σε μιὰ γενικὴ ἔφοδο πολλοὶ Ἕλληνες ἔπασαν στὶς ἐπάξεις, ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ ὁ πατέρας τῆς ἀρχοντοπούλας **Μαρούλας**.

Στὴν κρίσιμη αὐτὴ στιγμῆ, ἡ νεαρὴ ἡρωίδα ἄδραξε τὴν πανοπλία τοῦ πατέρα τῆς καὶ ὄρμησε, πρώτη αὐτῆ, μὲ τὴν ὑπόλοιπη φρουρὰ τοῦ κάστρου πάνω στὸν κύριο ὄγκο τῶν πολιορκητῶν, ἀποφασισμένη γιὰ μιὰ ἡρωικὴ ἔξοδο.

Οἱ Τούρκοι αἰφνιδιάστηκαν καὶ ἡ ἐνοπλη αὐτὴ Παλλάδα τοὺς γέμισε τόσο τρόμο, ποὺ ἔλυσαν τὴν πολιορκία, κατέφυγαν στὸ λιμάνι τῆς Λήμνου καὶ ἔφυγαν πανικόβλητοι μὲ τὰ πλοῖα τους. Ὡς ἐκεῖ τοὺς καταδίωξε ἡ ἡρωικὴ νέα.

Τὸ νησί σώθηκε. Ὁ Ἐνετὸς ναύαρχος Λορενδάνος, ποὺ ἐν τῷ μεταξύ κατέπλευσε στὸ νησί μὲ τὸ Βενετικὸ στόλο, μαθαίνει τὸ κατόρθωμα τῆς ἡρωικῆς Λημνιώτισσας καὶ τῆς προτείνει νὰ τὴν παντρεύει μὲ τὸν πιὸ ἀξιο ἀπὸ τοὺς εὐγενέστερους ἀξιωματικούς του, καὶ νὰ τὴν προικοδοτήσῃ ἡ πολιτεία τῶν Δόγηδων. Ἀλλὰ ἡ ἀρχοντοπούλα τῆς Λήμνου **Μαρούλα** ἀρνήθηκε ὅλες αὐτὲς τίς τιμὲς καὶ ἔμεινε πάντα καὶ γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ γιὰ τοὺς Ἐνετούς ἡ **ἡρωίδα τῆς Λήμνου**.

* * *

1521. Στὴν πολιορκία τῆς **Ρόδου** ἀπὸ τὸν Σουλεϊμὰν τὸ Β', σε μιὰ πεισματώδη παλίσρροια ἀπὸ ἐπιθέσεις καὶ ἀντεπιθέσεις, ἐφόδους καὶ ἀποκρούσεις ἀνάμεσα σὲ Τούρκους καὶ Χριστιανούς, ἡ γυναικεία παρουσία εἶναι ἔντονη. Σε κάποιον χρονικὸ διασώζεται μιὰ ἀξιοπρόσεκτη μαρτυρία.

«Καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἔλαβον ἐνδοξον μέρος κατὰ τὴν αἱματηρὰν ἐκείνην ἡμέραν (24 Σεπτεμβρίου), διότι, χωρὶς νὰ τρομάξωσι ἐκ τῶν κραυγῶν καὶ τοῦ θριάμβου, ἔφερον αἱ μὲν πολεμοφόδια καὶ ἀναψυκτικὰ ποτὰ εἰς τοὺς ἀκαταπαύστως μαχομένους, αἱ δὲ χῶμα, πρὸς πλήρωσιν τῶν ρηγμάτων, καὶ πέτρας ἐκσφεδονιζομένας κατὰ τῶν ἐφορμούντων.»

1570 στην αιματοβαμμένη Κύπρο.

Ανάμεσα στις πιο διαλεχτές Έλληνοπούλες και Βενετσιάνες κοπέλες της Κύπρου, που ύστερα από την παράδοση της Λευκωσίας και της Άμμοχώστου (1570) τις είχαν αιχμαλωτίσει οι Τούρκοι, μαζί με τα ωραιότερα παλικάρια του νησιού —ό συνολικός αριθμός έφτανε τις 2000— προορίζοντας όλα αυτά τα ελληνικά νιάτα για τα χαρέμια του Σουλτάνου και τα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής, ήταν και η πανέμορφη Λευκωσιάτισσα **Μαρία ή Συγκλητική**.

Θυγατέρα του άρχοντα Ιωάννη Συγκλητικού, που πολέμησε λιονταρίσια και σκοτώθηκε στην πολιορκία της Λευκωσίας, άρπάχτηκε από τους Τούρκους σαν το πολυτιμότερο λάφυρο που προόριζαν για τον άφέντη τους τον Σελίμ. Ο Μουσταφά πασάς στοίβαζε τα παιδιά της Κύπρου στα τούρκικα καράβια τ' άγκυροβολημένα στην Ανατολίτικη πλευρά της Άμμοχώστου. Σε λίγο οι άγκυρες άρχισαν να σηκώνονται, τα πανιά ν' ανεβαίνουν στ' άρμπουρα, και τα πλοία ήταν έτοιμα να σαλπάρουν. Μέσα στο θρήνο και στον όδυμο των αιχμαλώτων παιδιών, που τα περίμενε ή έξορία και ή άτίμωση, ή Συγκλητική λαβαίνει μια τρομερή όσο και όριστική άπόφαση. Χωρίς να την πάρουν είδηση οι έχθροι και άφου πρόλαβε και συνεννοήθηκε με τις άλλες Κυπριωτοπούλες και τα Κυπριωτόπουλα, που όλοι μαζί προτιμούσαν έναν τίμιο και δοξασμένο θά-

νατο από τη ντροπιασμένη ζωή, που τους περίμενε, πηγαίνει κρυφά στην μπαρουταποθήκη του καραβιού, ανάβει ένα δαυλό και τόν ρίχνει πάνω σ' ένα βαρέλι με μπαρούτι.

Το καράβι ανατινάζεται στον άέρα και μαζί μ' αυτό άλλα τρία, γεμάτα ναύτες κι αιχμαλώτους, που ήταν άγκυροβολημένα κοντά του. Η Μαρία Συγκλητική, ή μεγάλη αυτή ήρωίδα, που έγινε μαζί με τους συντρόφους της όλοκαύτωμα για την τιμή και τη λευτεριά της πατρίδας της, έμεινε άθάνατη στην Ιστορία της Κύπρου...

Πλάι στις άλλες ήρωικές Έλληνίδες του Εικοσιένα και των νεωτέρων άπελευθερωτικών μας πολέμων, έτσι και ή Μαρία Συγκλητική —όπως λέει ο χρονογράφος— «έπραξε τὸ ήρωικόν κατόρθωμα και επί τούτου έδωκε φωτιάν και ηύχαριστήθη να γίνη πυρός παρανάλωμα με τὰς άλλας, παρά να κατασχύνη την δόξαν του Γένους της».

Παραθέτουμε ένα ωραίο ποίημα από τη «Σχολική Μούσα» του Κύπριου λογίου Ιωάννη Περδίου (1899-1930) άφιερωμένο στη γενναιόψυχη κόρη της Κύπρου, που με την υπέροχη αυτή πράξη της μάς θυμίζει τις θρυλικές Σουλιώτισσες, τη Μόσχω Τζαβέλα, την Έλένη Βότση, και τόσες άλλες άκόμη ήρωίδες της Έλληνικής Έπαναστάσεως:

Στην ήρωίδα της Κύπρου Μαριάν την συγκλητικήν

Όταν είδες σ' ένα πλοίο χίλιες όμορφες παρθέναις
να ταις σέρνουν στα χαρέμια με φονιάδων άπονιά,
κι όταν ήκουσες, Μαρία, να σε κρίζουν δακρυσμέναις
για να σώσεις άπ' τους ρύπους την άγνή των παρθενιά,
σαν γενναία Σπαρτιάτις,
ώ τρανή Λευκωσιάτις,
έριψες μέσ στο καράβι τόν πυρσό της Λευθεριάς
και με φλόγες σαρκοβόραις
έλευθήρωςες ταις κόραις

κι ἔχυσες μὲς σταις ψυχαῖς των βάλαμο παρηγοριᾶς!

*
**

Δὲν ἐζήτησες νὰ σώσεις ταις σεμναῖς σου φιλενάδες
ἰκετεύοντας τοὺς Τούρκους μὲ κλαυθμοὺς καὶ ὄδυρ-
μοὺς,

δὲν ἠθέλησες νὰ κύψεις τὸν αὐχένα στοὺς φονιάδες,
ποὺ τὴν γῆν σου κοκκινῆσαν μ' ἀπανθρώπους σκοτω-
μοὺς,

ἀλλὰ μέσα στὴν ψυχὴ σου,
ἔκαμες τὴν προσευχὴ σου
καί, χουφτώνοντας μὲ θάρρος τὸν πυρσὸ τὸν φοβερό,
ἀναψες φωτιὰ μεγάλη
μὲς στοῦ πλοίου τὴν ἀγκάλη
κι ἔβλεπες τὴν πυρκαγιὰ του σπῆς θαλάσσης τὸ νερό!

*
**

Περιστρέφοντας τριγύρω τὰ γαλάζια σου τὰ μάτια,
ποὺ σὰν οὐρανοὶ σκορποῦσαν ἀστραπαῖς μὲ κεραυ-
νοὺς,

ἐφτερούγιζες κι ἀνέβης μὲς σπῆς δόξης τὰ παλάτια
κι ἀπ' τὸν θρόνο της νὰ κράζεις σὲ στεριαῖς κι ὠκεα-
νοὺς,

ὅτι κάθε μας Κυπρία,
μὲ θερμὴ φιλοπατρία,
ρίπτεται μέσα σταις φλόγαις χωρὶς ἓνα στεναγμὸ
καὶ μ' ἀκάνθινο στεφάνι,
ἀνεβαίνει σαν λιβάνι
καὶ μυρώνει τῆς Θρησκείας καὶ τοῦ Γένους τὸν Βωμό!

*
**

Μὲ καπνοὺς καὶ πῦρ ζωσμένο τὸ περήφανο κορμί σου
ἔλιωνε σαν μιὰ λαμπάδα μὲ χιονάτην ὁμορφιά!
καὶ σαν ἔλιωνε πετούσε μὲ τὴν κνίσσα κι ἡ ψυχὴ σου,

γιὰ νὰ βρεῖ στὸ γλαυκὸ θόλο τὴν λευκὴ της συντροφιά.
Καὶ φωτιαῖς κι ἐκεῖ ν' ἀνάψει
καὶ μὲ κεραυνοὺς νὰ κάψει
τῆς Ἑλληνοπούλας Κύπρου τοὺς αἰμοχαρεῖς ἐχθροὺς,
ποὺ τὰ σπλάχνα της ξεσχίσαν
καὶ σταις ἐκκλησιαῖς τῆς βρῖσαν
εἰκονίσματα, Βαγγέλια, Δισκοπότηρα, Σταυροὺς!

*
**

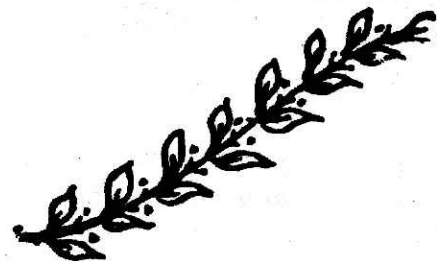
Ξύπνα, Κόρη, νὰ συντρίψεις ταις βαρειαῖς μας ἀλυσί-
δες,

ποὺ σαν ὄφεις συσφιγκτῆρες νὰ μᾶς πνίξουν προσπα-
θοῦν.

Ξύπνα, ξύπνα νὰ φτερώσεις ταις γαλάζιαις μας ἐλπί-
δες,

κι ὅταν αἴφνης μὲ ταις φλόγαις τοῦ πυρσοῦ σου φτε-
ρωθοῦν,

σαν αἰτοὶ θὰ πεταχθοῦμε
καὶ σφικτὰ θ' ἀγκαλιασθοῦμε
μὲ τὴ μάνα μας Ἑλλάδα,
ποὺ μᾶς θέλει συντροφιά,
γιὰ νὰ δοῦμεν δυὸ σημαίαις,
γαλανόλευκαις κι ὠραίαις,
μιὰ ψηλὰ στὸν Παρθενῶνα
κι ἄλλη στὴν Ἁγιά Σοφιά!

Μαρία Συγκλητική

Άπ' τὸ πιὸ θεριεμένο μερσίني
άνθισμένο κλωνάρι θὰ κόψω,
νὰ τὸ ράνω σπὴν ἅγια σου μνήμη.

Στὸν κυπραϊκό ἀγέρα, Μαρία,
θὰ σκορπίσουν λευκὰ τὰ λουλούδια
σαν τ' ἄγνά, τὰ παρθένα σου χρόνια.

Καὶ χωρὶς οἱ καιροὶ νὰ ἐμποδίζουν,
θὰ σταθεῖς σὰν κορμὸς δέντρου νέου
μπρὸς στὰ μάτια μας τὰ δακρυσμένα,

θὰ σταθεῖς μὲ τὶς ἄλλες παρθένες,
τὶς σεμνὲς Κυπριοπούλες, ποὺ τότες
χορὸ ἀθάνατο ἐσύραν μαζί σου.

Λευτεριάς κάποιο ὕμνο νὰ πεῖτε,
πυρωμένο ἀπ' τὴ φλόγα τὴν ἅγια,
ποὺ τὸ ξένο ἀνατίναξε πλοῖο.

Λευτεριάς ἕναν ὕμνο, ποὺ σχίζει
σπλαβιάς σκόπη ποὺ ἀκόμα μᾶς ζώνουν,
καθεμιά καὶ μαζί ὅλες νὰ πεῖτε.
Νὰ τὸν μάθουν τὰ χεῖλη τῶν σκλάβων,
τὴν ἐλπίδα γλυκὰ νὰ φουντώνει,
νὰ χρυσώνει τὸ νόημα τοῦ Ἄγωνα.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

* * *

Στὴ μεγάλη πολιορκία τοῦ **Χάνδακα**, ποὺ δικαιολογη-
μένα χαρακτηρίστηκε **ἐποποιΐα** καὶ κράτησε 21 χρόνια
(1648-1669) μὲ μικρὰ διαλείμματα, κι ἐκεῖ οἱ γυναῖκες εἶ-
χαν σημαντικὴ παρουσία:

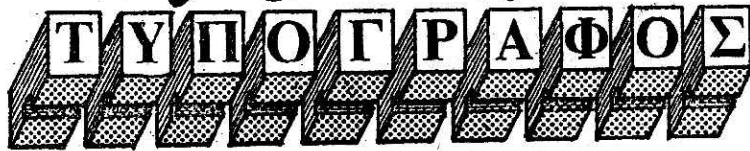
*Οἱ γυναῖκες ἦτο συντροφιαῖς
καὶ πολεμοῦσαν
κι ὅταν οἱ Τούρκοι ἤρχονταν
ἐκείναις ἐπετοῦσαν
καὶ τῶν ἀνδρῶν ἐδίδασι
βοήθειαν τόσῃν ἄλλην.*

Κι αὐτὸ κράτησε 21 χρόνια! Καὶ 21 χρόνια σημαίνει 60
αἱματηρὲς ἐφόδους ἀπὸ τοὺς Τούρκους, 80 ἐξόδους
τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τὸ κάστρο κι ἀκόμα θὰ πεῖ ἐξαντλητι-
κὴ δουλειὰ πάνω στὰ τεῖχη, πείνα, ἐπιδημίες, κακουχίες
κάθε εἶδους καὶ τέλος ξεριζωμός. Καὶ σ' ὅλα αὐτὰ καμιά
ἐξαίρεση γιὰ τὶς γυναῖκες!

Κι εἶναι τόσο μακριὰ ἀκόμη ἡ ἀνατολὴ τῆς λευτεριάς!
Τόσο μακριά!

Ἡ ἀρώγη Ἑλληνίδα

Ἄννα Νοταρά – Παλαιολόγινα

Κάθε φορά που συνειδητοποιούμε τὸ μεγάλο δῶρο τῆς λευτεριάς που ἀπολαμβάνουμε, θυμόμαστε μ' εὐγνωμοσύνη τοὺς ἀνθρώπους που ἔδωσαν τὸ αἷμα τους γι' αὐτήν. Εἶναι πολλοὶ οἱ ἐπάνυμοι ἥρωες, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ οἱ ἀνώνυμοι, που ἔζησαν σὲ ξένους τόπους, δουλεύοντας μὲ κάθε τρόπο γιὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ Γένους. Γιατὶ πίστεψαν, ὅτι χρειάζοταν σκληρὴ δουλειά, γιὰ νὰ γίνει τὸ ὄραμα πραγματικότητα. Καὶ μάλιστα σὲ μιὰ ἐποχὴ, που δὲν ἀπείχε, παρὰ λιγοστὲς μόνο δεκαετίες ἀπὸ τὴν Ἄλωση τῆς Πόλης.

Μέσα ἀπ' τὸν κατάλογο τῶν ἀφανῶν ξεχωρίζουμε μιὰ δραστήρια γυναίκα, τὴν Ἄννα Νοταρά καὶ σκύβουμε μὲ προσοχὴ πάνω στὰ λιγοστὰ στοιχεῖα, που ἔχουμε γιὰ τὴ ζωὴ τῆς.

Ζεῖ στὸν 15ο αἰῶνα. Εἶναι κόρη τοῦ Μεγάλου Δούκα στὸ Βυζάντιο, τοῦ Λουκά Νοταρά, τοῦ τελευταίου πρωθυπουργοῦ τῆς ἐνδοξῆς αὐτοκρατορίας. Φλογερὴ στὴν ὀρθόδοξη πίστη καὶ γνήσια Ἑλληνίδα ὡς τὰ κατὰ βῆθά τῆς. Κάποιοι ἱστορικοὶ ἀναφέρουν, ὅτι ὁ Λουκάς Νοταρᾶς, βλέποντας τὶς ἀλλεπάλληλες πολιορκίες τῶν Τούρκων, εἶχε φόβους ἀπὸ πρὶν γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης. Ἔτσι ἔστειλε τὰ τρία του κορίτσια στὴν Ἰταλία, γιὰ νὰ γλιτώσουν ἀπὸ τὰ τούρκικα χαρέμια.

Ἡ Ἄννα Νοταρά βρίσκεται στὴν ἀρχὴ στὴ Ρώμη. Ἐκεῖ ἀναπτύσσει σχέσεις μὲ τοὺς Κατακουζηνούς, τὸν ἡγεμόνα τῆς Σερβίας Μπράνκοβιτς καὶ ἄλλους μεγάλους. Ὁ

σκοπὸς τῆς ζωῆς τῆς εἶναι πολὺ συγκεκριμένος μέσα τῆς.

Ἐδῶ στὴν Ἰταλία, που καταφεύγει τόσος ἑλληνισμός, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν Ἄλωση, προσπαθεῖ νὰ ὀργανώσει μιὰ νέα βυζαντινὴ κοινωνία, που κάποια μέρα θ' ἀναστήσει τὸ παλιὸ ἐνδοξο Βυζάντιο.

Σ' αὐτὸ τὸ σκοπὸ διοχετεύει ὅλη τῆς τὴ δραστηριότητα. Στὰ 1472 μ.Χ. τὴ βρίσκουμε στὴν πόλη Σιέννα τῆς Ἰταλίας. Ἐκεῖ παρουσιάζεται στὸ συμβούλιο τῆς πόλης καὶ ζητᾷ νὰ παραχωρηθεῖ γῆ στους Ἕλληνες πρόσφυγες, γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν περιοχὴ Μοντακούντι Μαρεμά.

Σὲ μιὰ τῆς ἐπιστολὴ που βρέθηκε ἀργότερα, διακρίνουμε στὴ σφραγίδα τῆς τὸ οἰκόσημο τῶν Νοταράδων.

Ἡ ἴδια ἀποφασίζει νὰ μείνει μόνιμα στὴ Βενετία, τὴν πόλη, που βρισκόταν πάντα σὲ στενὴ σχέση μὲ τὸ Βυζάντιο.

Οἱ Ἕλληνες τῆς Βενετίας, μὲ ρητὴ ἐντολὴ τῶν Δόγηδων, ἔπρεπε νὰ περιοριστοῦν στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Βλασίου. Δύο εὐγενεῖς ὁμως δέσποινες, ἡ Ἄννα Παλαιολόγινα καὶ ἡ Εὐδοκία Κατακουζηνή, ἔπειτα ἀπὸ αἴτησή τους στὸ συμβούλιο τῶν Δέκα, πήραν τὴν ἄδεια νὰ δέχονται στὶς κατοικίες τους Ἕλληνες ἱερεῖς γιὰ νὰ ἱεουργοῦν, μὲ τὴν προϋπόθεση ὁμως, ὅτι τὶς ἱεουργίες θὰ παρακολουθοῦσαν μόνο μέλη τῶν οἰκογενειῶν τους. Ὅμως καὶ αὐτὴ τὴν ἐξαίρεση τὴν κατήργησε τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα, ἀκολουθώντας ἔτσι ἐνιαίᾳ γραμμῇ ἀπέναντι στους Ἕλληνες παροίκους.

Οἱ Ἰταλοὶ τῆς Βενετίας θαύμαζαν τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία κι ἤθελαν νὰ μάθουν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ποιητὲς καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἐκεῖ λοιπὸν ἡ Ἄννα Παλαιολόγινα* Νοταρά ἀποφασίζει νὰ ἰδρύσει τυπογραφεῖο, τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς Βενε-

* Ἡ μητέρα τῆς καταγόταν ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Παλαιολόγων καὶ συνήθιζε νὰ ὑπογράφει καὶ μὲ τὰ δύο ὀνόματα.

τίας, για τὸ φωτισμὸ τῶν Ἑλλήνων. Πιστεύει, ὅτι μὲ κάθε θυσία πρέπει νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ ταυτότητα αὐτῆ τοῦ Ἔθνους.

Πρὶν λίγα μόνον χρόνια ἔχει ἀνακαλυφθεῖ ἡ τυπογραφία ἀπὸ τὸν Γουτεμβέργιο. Βρίσκεται δηλαδὴ στὰ σπάργανα. Κι ἡ Ἄννα Νοταρᾶ παίρνει τὴν τολμηρὴ ἀπόφαση νὰ ἰδρύσει τυπογραφεῖο.

Μερικοὶ ἱστορικοὶ ἀναφέρουν, ὅτι ἡ Ἄννα δὲν ἤξερε πολλὰ γράμματα. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀκόμη πιὸ σπουδαία ἡ ἀπόφασή της.

Ἔτσι τὸ 1499 μ.Χ. ἰδρύεται τυπογραφεῖο, ποῦ εἶναι ἐπανδρωμένο μόνο ἀπὸ Ἕλληνες. Ἕλληνες οἱ ἐμπνευστές, οἱ χρηματοδότες, οἱ χαρακτές, οἱ τυπογράφοι, οἱ βιβλιοδέτες.

Σ' αὐτὸ τὸ τυπογραφεῖο γεννιέται, ὅπως ἔγραφε ὁ Βυζαντινὸς λόγιος κι ἑλληνιστῆς Μάρκος Μουσοῦρος, τὸ «πρῶτο ἑλληνικὸ παιδίον». Δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ «Μέγα Ἑτυμολογικὸ Λεξικόν». Ἔχει 233 φύλλα καὶ τὴν ἔκδοσή του ἐπιμελήθηκε ὁ Ζαχαρίας Καλλέργης, λόγιος Κρητικός, ποῦ ἀνῆκε στὸν κύκλο τῶν ἀνθρωπιστῶν. Ὁ ἄλλος στυλοβάτης τοῦ τυπογραφείου εἶναι ὁ Νικόλαος Βλαστός, Κρητικός, χαρακτής ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους καλλιτέχνες τοῦ 15ου αἰώνα. Πάνω στὸ βιβλίον αὐτό, ἀποτύπωσε διάφορα τυπογραφικὰ σχέδια, κοσμήματα, ἀρχικὰ γράμματα, διακοσμητικὲς φάσες ἢ ἐπικεφαλίδες.

Τὰ σχέδια αὐτὰ τὰ ξεσήκωσε ἀπὸ τὰ κεντήματα καὶ τὰ φορέματα, ποῦ εἶχε φέρει μαζί της ἀπὸ τὴν Πόλη ἡ Ἄννα Νοταρᾶ.

Στὸ «Μέγα Ἑτυμολογικὸ Λεξικόν» ἔγινε λαμπρὴ ὑπόδοχή ἀπ' ὅλους. Κι ὅσοι στοὺς κατοπινούς αἰῶνες ἔγραψαν τὴν ἱστορία τῆς τυπογραφίας, ὑπογράμμισαν τὴν ὠραία ἐμφάνιση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Καὶ τὸ τυπογραφεῖο συνεχίζει τὶς ἐκδόσεις του.

Τὰ χρόνια ὁμως περνοῦν. Κι ἡ ἡλικία τῆς Ἄννας Νοταρᾶ ἔχει πολὺ προχωρήσει. Αἰσθάνεται ὅτι πλησιάζει πρὸς

τὸ τέλος τοῦ δρόμου της. Γι' αὐτὸ εἰτοιμάζει τὴ διαθήκη της, ποῦ βρέθηκε πρὶν 50 μόλις χρόνια στὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας.

Διαβάζοντας κανεὶς τὴν διαθήκη της, μὲ ἡμερομηνία 3-3-1493, ψηλαφεῖ τὸ ψυχικὸ μεγαλεῖο τῆς παλιᾶς ἀρχόντισσας. Φαίνεται καθαρὰ ἡ βαθιὰ πίστη της στὸν Θεὸ καὶ ἡ προσήλωσή της στὶς Ἑλληνοορθόδοξες παραδόσεις. Γι' αὐτὸ ἀφήνει τὴν πιὸ κάτω ἐντολὴ στοὺς ἐκτελεστές τῆς διαθήκης:

«Νὰ ἐξοδεύσουν ἀπὸ τὸν βίον μου δουκάτα πεντακόσια καὶ νὰ κτίσουν μιὰ ἐκκλησία ἑλληνικὴ στὴ Βενετία, κι ἐκεῖ νὰ μνημονεύουν τὶς ψυχὲς καὶ τῶν γονιῶν μου καὶ τὴ δική μου».

Σ' ἄλλο σημεῖο φαίνεται ἡ ἀγάπη κι ἡ εὐσπλαχνία σ' αὐτοὺς ποῦ ἔχουν ἀνάγκη:

«νὰ ἐξαγοράσουν ἓνα αἰχμάλωτο Χριστιανὸ ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ τὸν ἐλευθερώσουν, ἀκόμη νὰ ἐξοδεύσουν ἀπὸ τὸν βίον μου, γιὰ νὰ ὑπανδρεύσουν τὴν Φροσύνη τὴν ἀναδεξιμιά μου».

Σήμερα στὸ ἑλληνικὸ Ἴνστιτούτο τῆς Βενετίας, βρίσκονται λίγες, ἀλλὰ πολὺ καλὲς Βυζαντινὲς εἰκόνες τοῦ 14ου καὶ 15ου αἰώνα, ποῦ εἶχε φέρει μαζί της ἀπὸ τὴν Πόλη ἡ Ἄννα Παλαιολογίνα-Νοταρᾶ.

Πέρασε ἀπὸ μπροστὰ μας μιὰ ἀξιόλογη γυναίκα. Κατάφερε μὲ τὸ ζῆλο της καὶ τὴ δραστηριότητά της νὰ ξεπεράσει τὶς δυσκολίες τῆς ἐποχῆς της καὶ νὰ βάλει τὸ λιθάρι της στὸ οἰκοδόμημα τῆς λευτεριάς μας. Τὸ ὄνομά της τὸ ἀναφέρουν πολλοὶ ἱστορικοὶ σήμερα. Κι εἶναι αὐτὸ τὸ ὄνομα μιᾶς πρωτοπόρου Ἑλληνίδας, ποῦ ἀγωνίστηκε μὲ τὸ δικό της τρόπο γιὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ σκλαβωμένου Γένους.

ΣΟΥΛΙΩΤΙΣΣΕΣ

*Έδω είν' τὸ Σούλι ξακουστό,
τὸ Σούλι ξακουσμένο,
ποὺ πολεμοῦν μικρὰ παιδιὰ,
γυναῖκες καὶ κορίτσια,
ποὺ πολεμάει ἡ Τζαβέλαινα,
μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι...*

Τ' άπροσκύνητα βράχια του Σουλίου

ΜΟΣΧΩ ΤΖΑΒΕΛΑ

Η έλευθερία τής Ελλάδας δέν πέθανε, κι άς τήν πιέζει σκληρά ό βαρύς ζυγός. Σάν κυνηγημένο πουλί έφυγε άπό τις πόλεις και τους κάμπους, που τους χέρσωσε ό Τουρκός, και πέταξε ψηλά στον έλεύθερο άέρα τών ελληνικών βουνών.

Έτσι πάνω στις άπόκρημνες βουνοκορφές τών Κασσωπαίων όρέων, σε 1500 μέτρα ύψος, πολλά χρόνια πριν άπό τήν επανάσταση, σάν τους άετούς, έχουν κτίσει τις φωλιές τους τά πολυβασανισμένα, μά έλεύθερα κι άνυπότακτα παιδιά τής Ήπειρου. Κι εκεί ψηλά τό ξακουσμένο Σούλι γίνεται φάρος, που ρίχνει σ' όλες τις γωνιές τής γής τήν παρήγορη έλπίδα τής Έλευθερίας. Νά ή φωλιά, που δέ γνώρισε, μά ούτε κι άφησε νά τήν πατήσει τούρκικο ποδάρι. Τό Σούλι είναι ένας τόπος, που φυσικά όχυρωμένος άνάστησε λιονταρίσιες καρδιές κι άγονάτιστες μπροστά στον τύραννο. Όχι! Οί Σουλιώτες «όσο χιονίζουν τά βουνά, Τούρκους δέν προσκυνάνε».

150 σχεδόν χρόνια πριν ανατείλει η γλυκιὰ ἐκείνη ἡμέρα τῆς 25ης Μαρτίου τοῦ 1821, αὐτοὶ ζωσμένοι μέρα-νύχτα τ' ἄρματα, εἶναι ἔτοιμοι σὲ κάθε στιγμή νὰ πολεμήσουν γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς πατρίδας.

Καὶ στὸν ἀγῶνα τὸν ἱερὸ καὶ τιμημένο ἔχουν οἱ Σουλιῶτες πλάι τους πολὺτιμοις βοηθοὺς. Οἱ γυναῖκες τους, οἱ ἀδελφές τους εἶναι ἀποφασισμένες νὰ τοὺς συντροφεύσουν στοὺς ἀγῶνες, στὶς ταλαιπωρίες, στὸ μαρτύριο, στὸ θάνατο.

Μαζὶ μ' αὐτὲς τὸ Σούλι μπήκε στὴν ἱστορία, γιατί Σούλι δὲν εἶναι μονάχα τὰ βράχια, κάστρα ἄπαρτα. Εἶναι αὐτοὶ ποὺ τὰ διαφεντεύουν, ἄντρες καὶ γυναῖκες, μικροὶ καὶ μεγάλοι.

* * *

Οἱ Σουλιώτισσες δὲν εἶναι μόνο οἱ βασίλισσες τοῦ σπυτικού τους, οἱ μητέρες ποὺ φυτεύουν στὶς ἀπαλὲς καρδιές τῶν παιδιῶν τους τὴν πίστη καὶ τὴ φιλοπατρία, ἀλλὰ εἶναι καὶ οἱ ἀνδρείες γυναῖκες, ποὺ σὲ καιρὸ πολέμου ἀτρόμητες παραστέκουν στὸ πλευρὸ τῶν ἀγωνιστῶν μὲ μεγαλοψυχία κι αὐταπάρνηση. Κουβαλοῦν τὸ μπαρούτι καὶ τὰ βόλια στὰ μετερίζια· δίνουν νερὸ στοὺς διψασμένους· περιποιοῦνται τοὺς τραυματίες· ἐμψυχώνουν μὲ λόγια τοὺς πολεμιστὲς καὶ τοὺς ἐμπνέουν τὸν ἥρωισμό. Κι ὅταν δοῦν οἱ Σουλιώτισσες τοὺς ἄνδρες ἀποσταμένους, ἀρπάζουν τὰ ὄπλα καὶ πάνε αὐτὲς μπροστά. Τὸ θάνατο δὲν τὸν ψηφᾶνε. Σ' αὐτὲς ἀνήκει τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὴ δόξα ποὺ στεφάνωσε τὸ Σούλι.

Κι ἀνάμεσα σ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἡρώιδες, ποὺ οἱ περισσότερες ἔμειναν ἄγνωστες, ξεχωρίζει ἡ **Μόσχω**, ἡ γυναῖκα τοῦ ἀρχηγοῦ Λάμπρου Τζαβέλα. Εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἡρώιδα τοῦ Σουλίου, γιατί ἡ Μόσχω ἔπαιξε τὸ μεγαλύτερο μέρος στοὺς σκληροὺς πολέμους καὶ τὶς περιπέτειες τῶν Σουλιωτῶν.

Ἀχώριστη σύντροφος τοῦ Λάμπρου, τὸν βοηθαίει μὲ τὴ

Ἡ Μόσχω

φωτισμένη από την πίστη γνώμη της, αλλά και με την ανδρεία της. Σαν καπετάνισσα πραγματική διευθύνει με σύνεση τὸ σπίτι της. Νοικοκυρά από τις πρώτες μὲς στὸ Σούλι, δίνει ὀλόκληρη τὴν προσοχή της στὴν ἀνατροφή τῶν τεσσάρων παιδιῶν της, ἀνατροφή παλικαριῶν καὶ ἡρώων. Γυναίκα μὲ γεμάτη τὴν καρδιά ἀπὸ εὐλάβεια στὸν Θεό, ἐμπνέει στὶς καρδιές τῶν παιδιῶν της τὴν πίστη στὸν Θεὸ καὶ τὴν ἀγάπη στὴ βασανισμένη πατρίδα. Τὰ μαθαίνει νὰ περιφρονοῦν τὸ θάνατο καὶ νὰ θυσιάζονται γιὰ τὴ θρησκεία, τὴν πατρίδα, τὴν ἐλευθερία, τὴν τιμὴ!

Κοντὰ στὰ παιδιά της παραστέκει πολῦτιμος σύμβουλος ἀκόμη κι ὅταν οἱ ἄνδρες πιά ἀνέλαβαν μὲ τὴ σειρά τους τοὺς μεγάλους ἀγῶνες.

Τὴ φωτισμένη ἀπὸ τὴν πίστη ἐπίδραση τῆς Μόσχως δὲν τὴν γνώρισε μονάχα ἡ οἰκογένειά της. Σεμνή, σοβαρὴ κι ἐπιβλητικὴ εἶχε τὸ προνόμιο νὰ παίρνει μέρος στὰ συμβούλια τῶν ὀπλαρχηγῶν. Τὰ λόγια της ἔχουν κύρος μεγάλο. Κι αὐτοὶ οἱ καπεταναῖοι, ποὺ γέρασαν πάνω στ' ἄρματα καὶ στοὺς πολέμους, τὴν ἀκοῦνε μὲ σεβασμὸ καὶ θαυμάζουν τὴ σύνεση καὶ τὴν κρίση της.

Αὐτὴ σταματᾶει τὶς φιλονικίες· συμφιλιώνει τοὺς ὀπλαρχηγούς, ἄλλοτε μὲ τὸ γλυκὸ καὶ μαλακὸ της τρόπο καὶ ἄλλοτε μὲ λόγια αὐστηρά, ὅταν ἡ ἀνάγκη τὸ καλεῖ. Ἔτσι τὰ πάθη καὶ τὰ μίση σβήνουν κι ἡ μικρὴ κοινωνία τοῦ Σουλίου βρίσκει πάλι τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ὁμόνοιας καὶ τῆς ἀγάπης.

Ἡ Μόσχω, μαζί μὲ ὅλες τὶς ἄλλες τιμημένες Σουλιώτισσες, ἔχει ἐπίσης τὸ προνόμιο νὰ κρίνει τοὺς πολεμιστές. Ἐπαινεῖ τοὺς ἀνδρείους καὶ παίρνει τὰ ὄπλα ἀπὸ ἐκείνους ποὺ φέρθηκαν στὴ μάχη ἄνανδρα καὶ δειλά. Κι ἡ προσβολὴ αὐτὴ τοὺς ἐλέγχει μέρα καὶ νύχτα, ἕως ὅτου σὲ καινούργια μάχη ξεπλύνουν τὴ ντροπὴ ἢ μὲ κάποιο ἀνδραγάθημα ἢ καὶ μὲ τὸν ἐνδοξο θάνατό τους.

Ἄλλ' ἡ Μόσχω δὲν ζητεῖ θυσιές μόνο ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Γυναίκα πλούσια σὲ συναισθήματα, μὲ μιὰ καρδιά τρυφε-

ρὴ καὶ στοργικὴ, δείχνεται πραγματικὴ ἡρωίδα σὲ στιγμές, ποὺ τὸ καθήκον τὴν καλεῖ νὰ θυσιάσει κι αὐτὰ τὰ παιδιά της. Πῶς νὰ μὴ θαυμάσει κανεὶς τὸν ὑπέροχο χαρακτήρα τῆς γενναίας αὐτῆς Σουλιώτισσας! Ὅταν ὁ Ἄλῆς ἐγίνε πασὰς τῶν Ἰωαννίνων, ἡ μόνη σκέψη ποὺ τὸν ἀπασχολοῦσε καὶ τὸν βασάνιζε διαρκῶς ἦταν, πῶς μὲ κάθε τρόπο θὰ ἐξοντώσει τοὺς Σουλιώτες. Ἦταν γι' αὐτὸν οἱ πιὸ ἐπικίνδυνοι ἐχθροὶ, ἀφοῦ γι' αὐτὸν συμβόλιζαν τὴν ἐννοια τῆς ἀτίθασης καὶ ἐπαναστατημένης ψυχῆς στὸ σύνολό της. Ὁ αἰμοβόρος καὶ φιλόδοξος τύραννος δὲν μπορούσε νὰ ἀνέχεται τὴν ἐλεύθερη καὶ ὑπερήφανη ζωὴ τους.

Γι' αὐτὸ τὸ 1792, μὲ δόλιο τρόπο*, κράτησε αἰχμάλωτο τὸ μεγαλύτερο παιδί τῆς Μόσχως, τὸ Φῶτο, κι ἔστειλε πίσω τὸν ἄνδρα της γιὰ νὰ τοῦ παραδώσει τὸ Σούλι. *«Ἡ ζωὴ σου καὶ τοῦ παιδιοῦ σου εἶναι στὰ χέρια μου. Ἐὰν μοῦ παραδώσεις σήμερα τὸ Σούλι, σοῦ χαρίζω τὴ ζωὴ σου καὶ τὸ παιδί σου καὶ ὅ,τι ἄλλο θέλεις, χρήματα καὶ δόξες. Διαφορετικά, θὰ σὰς ψήσω ὅλους ζωντανούς καὶ σένα καὶ τὸ παιδί σου καὶ τοὺς ἄλλους καὶ θὰ κάμω στὸ Σούλι χορτάρι νὰ μὴ φυτρώσει.»*

Μὰ ὁ Λάμπρος, σαν ἔφτασε τρεχάτος στὸ Σούλι, ἔβαλε ἀμέσως τὴ φωνή.

— «Ἐμπρὸς στ' ἄρματα, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες!»

Ἡ Μόσχω ἔτρεξε πρώτη κοντὰ του, γιὰ νὰ ξαναφωνάξει κι αὐτὴ μαζί του τὰ ἴδια λόγια.

— «Ἀλλὰ τὸ παιδί σου, ὁ Φῶτος, εἶναι στὰ χέρια τοῦ ἐχθροῦ», τῆς εἶπε κάποιος Σουλιώτης, ποὺ τὴν ἄκουσε νὰ φωνάζει.

* Προσποιήθηκε, ὅτι πρόκειται νὰ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τοῦ Δελβίνου καὶ τοῦ Ἀργυροκάστρου καὶ ζήτησε τὴ βοήθεια τῶν Σουλιωτῶν. Αὐτοὶ τοῦ ἔστειλαν ἓνα μικρὸ σῶμα ἀπὸ 70 ἄνδρες μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Λάμπρο Τζαβέλα καὶ τὸ γιό του Φῶτο. Ἀλλὰ ὁ Ἄλῆ πασὰς τοὺς συνέλαβε μὲ δόλο.

Κι ήταν σαν να τῆς ἔλεγε: Δὲ φοβᾶσαι, ἀφοῦ ξέρεις, πῶς μὲ τὸν πόλεμο αὐτὸ σκοτώνεις τὸ παιδί σου; Μὰ ἡ ἥρωικὴ μάνα, κάτι παραπάνω ἀπὸ ἀρχαία Σπαρτιάτισσα, ἔσφιξε μέσα στὴν καρδιά της ὅλη τὴν τρυφερὴ ἀγάπη, ποὺ ἔχε γιὰ τὸ μεγάλο της ἀγόρι, κι ἀπάντησε:

— «Τὸ παιδί μου εἶναι παιδί τοῦ Σουλίου· καὶ σὰν γλιτώσει τὸ Σούλι, γλιτώνει καὶ τὸ παιδί μου, καὶ σὰν χαθεῖ τὸ Σούλι, ἄς χαθεῖ καὶ τὸ παιδί μου κι ἐγὼ ἢ ἴδια.»

Ἡρωικὴ μάνα! Πῶς νὰ μὴ σταθοῦμε μὲ θαυμασμὸ μπροστὰ στὸ μεγαλεῖο σου καὶ μπρὸς στὸ μεγαλεῖο χιλιάδων μητέρων, ποὺ ἀκολούθησαν τὸ παράδειγμά σου καὶ βρῆκαν στὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ τὴ δύναμη νὰ φτάσουν στὴ θυσία;

«Θάνατος καὶ ὄχι σκλαβιά»

Τὸ Σούλι δὲν παραδίνεται. Στέκουν ἐκεῖ σὰν φρούρια ἄρματα τ' ἀτσαλένια στήθη τῶν Σουλιωτῶν καὶ ὁ ἥρωισμὸς τῶν Σουλιωτισσῶν γυναικῶν.

Ὁ Λάμπρος Τζαβέλας, ὅπως ἄλλοτε ὁ Λεωνίδας στὸ στενὸ τῶν Θερμοπυλῶν, ἔστειλε εἶδηση μὲ γράμμα στὸν Ἄλῃ πασά, πῶς, ἂν θέλει τὸ Σούλι, ἄς προχωρήσει.

Ἄναψε καὶ φούντωσε ὅλο τὸ μίσος τοῦ αἰμοβόρου τυράννου τῆς Ἡπείρου σὰν πῆρε τὴν εἶδηση. Ἀμέσως δίνει διαταγὴ στοὺς τουρκοαρβανίτες του νὰ ἐτοιμαστοῦν γιὰ ἐφοδο.

Ἐτοιμάζεται ὁμως καὶ τὸ Σούλι. Κάθε βράχος του γίνεται πολεμίστρα. Οἱ ὀπλαρχηγοὶ παίρνουν τὶς θέσεις τους στὰ πιὸ σπουδαῖα στρατηγικὰ σημεῖα.

Μαζὶ μ' ὅλους παίρνει τὴ θέση της κι ἡ Μόσχω. Τετρακόσιες Σουλιώτισσες περιμένουν τὶς διαταγές της πέρα στὰ ψηλῶματα, πάνω ἀπὸ τὴν Κιάφα, κι εἶναι ἐτοιμες σὲ περίπτωση κινδύνου νὰ βοηθήσουν τοὺς μαχομένους.

Στὶς 20 Ἰουλίου, μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου, ὁ Ἄλῃς δίνει τὸ σύνθημα τῆς ἐφόδου.

Ἡ μάχη ἀρχίζει· βουίζουν ἀπὸ τὸ τουφεκίδι οἱ κλεισοῦρες. Μάχη φοβερὴ γίνεται κοντὰ στὴν Κιάφα. Τέσσερις ὥρες πολεμοῦν κάτω ἀπὸ τὸ ἀνυπόφορο λιοπύρι τοῦ Ἰουλίου. Ἡ δίψα καίει τοὺς πολεμιστὰς. Τὰ ὄπλα τους ἔνα-ἔνα, καταντοῦν ἄχρηστα ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ ζέστη καὶ τοὺς ἀδιάκοπους πυροβολισμούς. Τὰ σώματα παρά-λύουν, μὰ οἱ Σουλιῶτες πολεμοῦν.

Ἡ μάχη τῆς Κιάφας

Ἡ Μόσχω, ἀνεβασμένη πάνω σ' ἓνα βράχο, στέκει ἀκίνητη μὲ καρφωμένα τὰ μάτια της στὴ μάχη. Λόγια ἐνθουσιασμοῦ βγαίνουν ἀπὸ τὰ χεῖλη της. Καὶ μέσα στὸν ἐνθουσιασμό της φωνάζει ἀπὸ κεῖ ψηλά, δίνοντας κουράγιο καὶ θάρρος στὰ παλικάρια ποὺ πολεμοῦν. Τὶ κι ἂν ἡ φωνὴ της δὲν μπορεῖ νὰ φτάσει ἐκεῖ κάτω, μέσα στὴν ἀντάρα τῆς μάχης; Αὐτὴ φωνάζει.

Ξάφνου τὰ τουφέκια βουβάθηκαν. Νέκρα ἀπλώθηκε καὶ στὰ δυὸ στρατόπεδα. Τῆς Μόσχως τὸ λαμπερὸ πρόσωπο σκοτείνιασε. Τὶ συμβαίνει; Γιατὶ στ' αὐτιά της δὲ φτάνει ὁ κρότος ἀπὸ καριοφίλια; Οἱ ἐχθροὶ προχωροῦν. Βλέπει τὰ ἄσπρα τοὺς σαρίκια. Μὴ δὲ βλέπει καλὰ; Τὶ ἔγιναν οἱ Σουλιῶτες, τοὺς ἔσφαξαν;

Ἡ σκέψη αὐτὴ τὴ γεμίζει φρίκη. Ἄναστατωμένη ξεπετιέται σὰν ζαρκάδι στὸ πιὸ ψηλὸ βράχο καὶ βάζει μιὰ στριγγιὰ φωνή, ποὺ ἀντιλάλησε σ' ὅλους τοὺς βράχους τῆς Κιάφας:

— Ἀδερφές, οἱ ἄντρες μας σφάζονται. Ὁ πόλεμος σταμάτησε. Τὶ πρέπει νὰ κάνουμε; Νὰ πέσουμε σκλάβες στὰ χέρια τῶν ἀπίστων ἢ νὰ πεθάνουμε κι ἐμεῖς ὅπως οἱ ἄντρες;

Δὲν πρόφτασε νὰ τελειώσει ἡ Μόσχω κι ἀπὸ τοὺς βράχους ἀκούστηκε ἓνα τρομερὸ «Ὅχι».

— Ὅχι, ὄχι! νὰ μὴν πέσουμε ζωντανές στὰ χέρια τῶν Τούρκων, φώναξαν κι οἱ τετρακόσιες μὲ μιὰ φωνή. Θάνατος κι ὄχι σκλαβιά!

— Πάρτε λοιπὸν γρήγορα τ' ἄρματα καὶ τρέξτε μαζί μου, εἶπε ἡ Μόσχω. Οἱ γερόντισσες μὲ τὰ μικρὰ παιδιὰ ἄς μείνουν ἐδῶ καὶ σὰν πεθάνουμε ἐμεῖς, ἄς πέσουν καὶ τὰ παιδιὰ μας ἀπὸ τοῦτο τὸ βράχο, γιὰ νὰ μὴ τὰ πιάσει ἡ Τουρκιά.

Κι ἐνῶ ἔλεγε αὐτά, δίνει μιὰ τσεκουριά σ' ἓνα κασόνι μὲ βόλια, γεμίζει τὴν ποδιά της, μοιράζει καὶ στὶς ἄλλες, κι ἀκράτητη, πρώτη αὐτὴ, ροβολάει πρὸς τὰ κάτω.

Μὲ τὸ ἓνα της χέρι κρατάει τὴν ἀνασηκωμένη ποδιά

της μὲ τὰ βόλια, μὲ τ' ἄλλο τὸ σπαθὶ κι οἱ τετρακόσιες τὴν ἀκολουθοῦν. Φτάνει στὴ ράχη ποὺ ἦταν τὰ Σουλιώτικα ταμποῦρια. Βλέπει πῶς οἱ Σουλιῶτες ζοῦν, βλέπει τὴ μεγάλη καταστροφὴ τοῦ ἐχθροῦ, μὰ δὲ σταματᾷ τὴ φόρα της.

— Ἀπάνω τους, ἀπάνω τους! Τὶ τοὺς φυλάτε; φωνάζει καὶ μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι ὀρμάει πρώτη ἐπάνω στοὺς ἐχθρούς.

Τὸ θάρρος της ἀντρειώνει καὶ τὶς ἄλλες, ποὺ τὴν ἀκολουθοῦν μὲ πολεμικοὺς ἀλλαλαγμούς.

Οἱ ἀποσταμένοι Σουλιῶτες, μ' ὅλη τὴν ἐξάντληση ποὺ νιώθουν, δὲν μποροῦν νὰ μείνουν πιά μέσα στὰ χαρακώματα. Ξεπετιοῦνται μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι κι ἀκολουθοῦν τὴ Μόσχω, ποὺ μαζί μὲ τὶς ἄλλες καταδιώκει τοὺς πανικόβλητους στρατιῶτες τοῦ Ἄλλῃ.

Τρομοκρατημένοι οἱ τουρκοαρβανίτες ἀπὸ τὴν ξαφνικὴ ἐπίθεση τῶν γυναικῶν, φεύγουν ἄτακτα καὶ τυφλωμένοι ἀπὸ τὸ φόβο γκρεμίζονται στὶς χαράδρες, ἐνῶ ἀπὸ τὰ γύρω ὑψώματα ἄλλες γυναῖκες κυλοῦν ἀπάνω στοὺς ἐχθροὺς πελώρια ἀγκωνάρια.

Ὁ τόπος γύρω εἶναι σπαρμένος ἀπὸ τούρκικα ὄπλα, ποὺ τὰ πετοῦν γιὰ νὰ ἐλαφρώσουν, στὸ δρόμο ποὺ ἔχουν πάρει.

Ἡ Μόσχω, μὲ τὸ κυνηγητὸ ποὺ ἔχει πάρει, φτάνει στὸν πύργο ἐκεῖνο, ποὺ ἔχε ὀχυρωθεῖ ὁ ἀνηψιὸς της Κίτσος Τζαβέλας μὲ ἄλλους δεκάξι. Ἄλλ' ὅταν ἔφτασε ἐκεῖ, τρέχοντας νὰ σώσει τὸν Κίτσο, βρέθηκε μπροστὰ σ' ἓνα θέαμα σπαρακτικὸ: Τὸ γενναῖο παλικάρι κείτοταν νεκρὸ.

Ἡ μεγάλη της καρδιὰ πόνεσε βαθιά! Τὰ δάκρυα πλημμύρισαν τὰ μάτια της.

— Ἀργὰ φτάνω, ἀγαπημένε μου Κίτσο, μοιρολόγησε μὲ πόνο καὶ μὲ μητρικὴ στοργή.

Ἐσκυψε καὶ τὸν ἀσπάστηκε. Μέτρησε μιά-μιά ὅλες τὶς πληγές του. Λόγια τρυφερῆς ἀγάπης βγαίνουν ἀπὸ τὸ ἴδιο στόμα, ποὺ πρὶν ἀπὸ λίγο ἔβγαιναν πολεμικὲς κραυγές.

Τὸ καταπληγωμένο σῶμα τοῦ ἥρωα μουσκεύεται ἀπὸ τὰ δάκρυά της.

Μὰ ξαφνικὰ σηκώθηκε. «Ὅχι! Δὲν πρέπει μοιρολόγια καὶ θρήνοι στοὺς ἥρωες. Σὰν δὲν πρόφτασα νὰ σοῦ σώσω τὴ ζωὴ, θὰ ἐκδικήσω τὸ θάνατό σου», εἶπε, σὰν νὰ δινε ὑπόσχεση ἱερὴ στὸ νεκρό. Ἔβγαλε τὸ σεγγούνη της, τὸν σκέπασε κι ἔτρεξε πάλι νὰ κυνηγήσει τοὺς ἐχθρούς.

Ἡ νίκη τῶν Σουλιωτῶν ἦταν μεγάλη. Κι ἦταν νίκη περισσότερο δική της. Ὁ Ἄλῃς γύρισε κατατσακισμένος μὲ τ' ἀπομεινάρια τοῦ στρατοῦ του στὰ Ἰωάννινα, ἀφοῦ πρῶτα διέταξε νὰ κλειστοῦν ὅλα τὰ παράθυρα τῆς πόλης, γιὰ νὰ μὴ δεῖ κανεὶς τὴν ἠττημένη περηφάνεια του καὶ ἀφοῦ ἀπαγόρευσε, μὲ ποινὴ θανάτου, στοὺς κατοίκους νὰ βγοῦν ἀπὸ τὰ σπίτια τους.

Ἡ δημοτικὴ ποίηση δόξασε τὸ ὄνομα τῆς Μόσχως τόσο, ὅσο κανενὸς ἄλλου ἀπὸ τοὺς ἥρωες τοῦ Σουλίου ποὺ πολέμησαν στὴ μάχη τῆς 20ης Ἰουλίου:

*Ἐδῶ εἶν' τὸ Σούλι ξακουστό, τὸ Σούλι ξακουσμένο,
ποὺ πολεμοῦν μικρὰ παιδιὰ, γυναῖκες καὶ κορίτσια,
ποὺ πολεμάει ἡ Τζαβέλαινα μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι,
μὲ τὸ παιδὶ στὴν ἀγκαλιά, μὲ τὸ τουφέκι στ' ἄλλο
μὲ τὰ φυσέκια στὴν ποδιά.*

Ἡ Μόσχω ἀρχηγὸς τῶν Τζαβελαίων

Οἱ Σουλιῶτες πάντα σέβονταν κι ἐκτιμοῦσαν τὴν ἀνδρεία καὶ συνετὴ γυναῖκα τοῦ καπετάνιου τους. Μετὰ τὴ νίκη ὅμως αὐτὴ ὁ σεβασμὸς τους κι ἡ ἐκτίμηση μεγάλωσε ἀκόμη περισσότερο. Γι' αὐτό, ὅταν ὁ Λάμπρος βαριὰ πληγωμένος ἀπὸ τὴ μάχη, δὲν μπορούσε πιά νὰ κυβερνᾷ μὲ τοὺς ἄλλους ὄπλαρχηγούς, τότε ὅλοι μὲ μιὰ γνώμη, αὐτὴ διάλεξαν νὰ 'ναι προσωρινὰ ἀρχηγὸς στὸ σόι τῶν Τζαβελαίων, ἕως ὅτου γυρίσει ὁ Φῶτος.

Κι ὁ Θεὸς πολὺ γρήγορα πλήρωσε τοὺς ἀγῶνες της. Ἡ μητρικὴ της ἀγκαλιὰ ἔσφιξε πάλι ζωντανὸ τὸν ἀγαπημένο της Φῶτο.

Οἱ ἀγῶνες τῆς Μόσχως συνεχίστηκαν ἀκόμη πιὸ σκληροὶ γιὰ κάμποσα χρόνια. Ὁ πρόωρος μὰ καὶ ἔνδοξος θάνατος τοῦ Λάμπρου δὲν τὴ λύγισε. Μέσα στὸν πόνο ὑψώθηκε τὸ ἀνάστημά της περισσότερο. Ἔπρεπε νὰ ζήσει πιά καὶ νὰ πεθάνει γιὰ τὴν πατρίδα.

Ὅταν τὸ Σούλι, τρία ὀλόκληρα χρόνια, εἶχε στενὰ πολιορκηθεῖ ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Ἄλῃ, καὶ οἱ λεβεντόκορμοι Σουλιῶτες εἶχαν καταστήσει σκέλεθρα ἀπὸ τὴν πείνα, βλέπουμε καὶ πάλι τὴ Μόσχω ἔτοιμη γιὰ θυσίες.

Ὅχι! Οἱ Σουλιῶτες δὲν πρέπει νὰ πεθάνουν ἀπὸ πείνα, κλεισμένοι στὸ Κακοσούλι. Ὅσοι μποροῦν καὶ περπατοῦν θὰ βγοῦν ἔξω. Θὰ πᾶνε νὰ φέρουν τροφίμα. Τί κι ἂν οἱ Τούρκοι ἔχουν ζῶσει σφικτὰ ὅλη τὴν περιοχὴ; Τί κι ἂν πηγαίνοντας γιὰ ζωὴ βροῦν τὸ θάνατο; Οἱ Σουλιῶτες γι' αὐτὴ τὴν πατρίδα ζοῦν καὶ γι' αὐτὴ πεθαίνουν.

Πρῶτη στὸ προσκλητήριο αὐτὸ τῆς θυσίας ἡ Μόσχω.

Πεντακόσιοι Σουλιῶτες κι αὐτὴ ἐπικεφαλῆς διακοσίων Σουλιωτισσῶν, ποὺ τὸ δικό της τὸ παράδειγμα τὶς παρεκίνησε, ξεκινοῦν ἓνα φθινοπωρινὸ βράδυ τοῦ 1802 μὲ τὸ τολμηρὸ σχέδιο νὰ προμηθευτοῦν τροφίμα ἀπὸ τὴν Πάργα.

Ἐπτὰ ὀλόκληρες ὥρες περπατοῦν στὰ σκοτεινά, μέσα ἀπὸ κρυφὰ μονοπάτια ποὺ μόνο αὐτοὶ ξέρουσαν. Τ' ἀδυνατισμένα πόδια, ποὺ μόλις βαστᾶνε τὸ σῶμα, συχνὰ κτυποῦν στὰ χαλίκια ἢ μπλέκονται στὰ χαμόκλαδα καὶ πληγώνονται.

Ἡ Μόσχω μὲ λόγια θερμὰ δίνει κουράγιο στὶς καρδιὲς τῶν γυναικῶν. Ἡ δική της ἀγάπη ἐμπνέει καὶ σ' αὐτὲς τὴν ἀγάπη γιὰ τ' ἄλλα πεινασμένα ἀδέρφια, ποὺ 'ναι κλεισμένα στὸ Σούλι.

Ἡ ἐξάντληση ἀφήνει καμιά φορὰ ν' ἀκουστεῖ κάποιο παράπονο ἢ κάποιος ἀναστεναγμὸς.

Ἡ Μόσχω ὅμως στὴ σκοτεινὴ αὐτὴ πορεία δείχνεται

Με τὰ παιδιά τους στο θάραθρο τοῦ Ζαλόγγου

πραγματικὴ ἥρωίδα. Αὐτὴ ποὺ πολέμησε μὲ τὸ σπαθὶ στο χέρι τόσες καὶ τόσες φορές, πολεμᾷ τώρα μὲ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν καρτερία, ποὺ τῆς χαρίζει ἢ πίστη κι ἢ φιλοπατρία. Καὶ νίκησε.

Ὅλοι, χωρὶς νὰ πάθουν τίποτε, γύρισαν στο Σούλι φορτωμένοι ἀπὸ προμήθειες.

Πῶς νὰ μὴ θαυμάσει κανεὶς τὸ μεγαλεῖο αὐτῆς τῆς ψυχῆς; «Τὰ κατορθώματα, οἱ περιπέτειες καὶ τ' ἀνδραγαθήματα τῶν Σουλιωτῶν, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, μοιάζουν μὲ παλαιούς ἥρωικούς μύθους ποὺ κατὰ λάθος μπῆκαν στὴν ἱστορία τῶν νεωτέρων λαῶν», ἔγραφε κάποιος Γάλλος φιλέλληνας.

Ἡ Μόσχω, δὲν εἶναι γνωστό, ἂν ἀναπαύθηκε στὴ γῆ τῶν πατέρων της. Τὶ σημασία ὅμως ἔχει αὐτὸ; Ὁλόκληρη ἢ ἑλληνικὴ γῆ εἶναι πατρίδα της. Τὸ ἥρωικό της παράδειγμα, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἀγωνιστῶν, φούντωσε μέσα στὶς καρδιές τῶν σκλαβωμένων ραγιάδων τὸν πόθο τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἀνάσταση τοῦ ἔθνους βγήκε μέσα ἀπὸ τὴν αὐταπάρνηση καὶ τὴ θυσία τῶν ἡρώων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἡρωίδων, σὰν τὴ Μόσχω Λάμπρου Τζαβέλα.

Ο ΧΟΡΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

*Στὴν σκιά χειροπιασμένες,
στὴν σκιά βλέπω κι ἐγώ,
κρῖνοδάκτυλες παρθένες,
ὅπου κάνουνε χορό.*

(Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ)

Ὁ Ἄλῃ πασὰς ποτὲ δὲν ἔπαψε νὰ σκέπτεται μὲ βουλιμία τὸ ἀπροσκύνητο Σούλι. Καταχρῆμωνο τοῦ 1803 καὶ προωθεῖ μεγάλες δυνάμεις πρὸς τὸ Σούλι, ἀποφασισμένος πὰ νὰ τὸ πολιορκήσῃ στενά. Αὐτοὶ οἱ ἀτίθασοι ἀντίπαλοί του ὀρθώνονταν πάντοτε μπροστά του καὶ ἐξευτέλιζαν τὸ γόητρό του.

Ἔτσι στὶς ἀρχὲς τοῦ 1803 ἡ κατάσταση τῶν Σουλιωτῶν ἐπιδεινώθηκε πολὺ. Ὁ Ἄλῃς εἶχε περισφίξει στενὰ τὸ Σούλι καὶ οἱ πολιορκημένοι ὑπέφεραν πολὺ καὶ ἀπὸ τρόφιμα καὶ ἀπὸ πολεμοφόδια. Ἡ πονηριὰ τοῦ πασᾶ εἶχε ἐπιτύχει, ὥστε νὰ λείπει ἀπὸ τὸ Σούλι ὁ Φῶτος Τζαβέλας, ποὺ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Λάμπρου Τζαβέλα ἦταν αὐτὸς ἀρχηγὸς τῶν Σουλιωτῶν. Μὲ τὴν ἴδια πονηριὰ ἐξασφάλισε ἓνα προδότη Σουλιώτη, τὸν Πήλιο Γούση, κατέλαβε τὸ Ἀβαρικό καὶ κύκλωσε τοὺς Σουλιώτες. Μερικοὶ τότε κατέφυγαν στὸ Κούγκι, ὅπου, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πολιορκίας εἶχαν καταφύγει πολλὰ γυναικόπαιδα. Ἀπὸ τὴν ὄχυρὴ αὐτὴ θέση οἱ πολιορκημένοι ἀπέκρουσαν πολλὰς ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ. Στὸ Κούγκι ὁ μοναχὸς Σαμουήλ εἶχε κάνει ἓνα μικρὸ φρούριο, ἀπ' ὅπου ἀμύνονταν οἱ 400 ὑπερασπιστὲς του.

Μπήκε ὁ Νοέμβρης καὶ ἡ θέση τῶν Σουλιωτῶν ἦταν πιὰ δραματικὴ. Ἐξαντλημένοι ἀπὸ τὴν πείνα, τὶς κακουχίες καὶ τὶς ἀρρώστιες, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὑπερασπιστὲς, μὲ τὰ γιαταγάνια στὰ χέρια ἔκαναν γιουρούσι, ἔσπασαν τὸν κλοιὸ τῶν Τουρκαλβανῶν καὶ σώθηκαν. Οἱ ὑπόλοιποι, ἀφοῦ ἀμύνθηκαν σκληρὰ μερικὲς ἀκόμη μέρες, ἀναγκάστηκαν νὰ παραδώσουν τὸν ὄπλισμό τους καὶ ἐλεύθεροι νὰ πᾶνε ὅπου θέλουν (12 Δεκεμβρίου 1803). Ὁ καλόγερος ὁμως Σαμουήλ, μὲ πέντε συντρόφους, ἀντὶ νὰ παραδώσει τὴν ἀποθήκη μὲ τὰ τρόφιμα καὶ τὰ πολεμοφόδια, ἔβαλε φωτιὰ κι ἀνατινάχτηκε στὸν ἀέρα μαζὶ μὲ πολλοὺς ἀνδρες τοῦ Ἄλῃ πασᾶ. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐξόργισε τὸν Ἄλῃ, ποὺ πατώντας τὶς συνθήκες, βάλθηκε νὰ καταδιώκει τοὺς Σουλιώτες ποὺ ἔφευγαν πρὸς τὴν Πάργα καὶ τὸ Ζάλογγο. Ἡ Ὀμάδα ποὺ εἶχε κατεύθυνση πρὸς τὴν Πάργα κατάφερε πολέμωντας νὰ φτάσει ἐκεῖ.

Ὅμως οἱ 100 οἰκογένειες ποὺ εἶχαν καταφύγει στὸ Ζάλογγο ἀντιμετώπιζαν τὴ μανία τῶν Τουρκαλβανῶν. Ἐνα σῶμα μὲ τὸν Κίτσο Μπότσαρη κατάφερε νὰ διασπάσει τὶς γραμμὲς τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ φτάσει στὴν Πάργα. Οἱ ὑπόλοιποι σκοτώθηκαν ἢ αἰχμαλωτίστηκαν.

Ἐξήντα περίπου Σουλιώτισσες ἀποφάσισαν σουλιώτικα νὰ κλείσουν τούτη τὴ θρυλικὴ χρονιά τοῦ 1803.

*Ταῖς ἐμάζωξε στὸ μέρος, τοῦ Ζαλόγγου τὸ ἀκρινό,
τῆς Ἐλευθεριᾶς ὁ ἔρωσ, καὶ τοὺς ἔμπνευσε χορὸ.
Τέτοιο πῆδημα δὲν εἶδαν, οὔτε γάμοι, οὔτε χαρές,
καὶ ἄλλες μέσα τοὺς ἐπήδουν, ἀθωότερες ζωές.*

Δ. Σολωμὸς

Ἄλλες μικρὲς κοπέλες κι ἄλλες νεαρὲς μητέρες, μὲ τὸ παιδί στὴν ἀγκαλιά.

Μὲς στὴ φωτιὰ τῆς μάχης χωρίστηκαν ἀπ' τοὺς ἀνδρες καὶ κινδυνεύουν τώρα νὰ πιαστοῦν ἀπ' τοὺς μανιασμένους ἐχθρούς.

Στὴν τρομερὴ αὐτὴ σκέψη, ὁρμοῦν μὲ μιᾶς στὴν κορυφὴ ἑνὸς ἀπόκρημνου βουνοῦ, στὸ μέρος ποὺ λέγεται Στεφάνι.

Κάτω, βαθιὰ στὴ χαράδρα, κυλάει τὰ ὀρμητικὰ του νερὰ ὁ Ἀχέροντας ποταμὸς.

Ἀπὸ παντοῦ τὶς χτυπáει τὸ ἀγριοβόρι. Μὲς στὶς καρδιές τους ὁμως ἔχει ἀνάψει ἡ φλόγα τοῦ πολέμου. Πετοῦν πέτρες, κυλοῦν μεγάλα λιθάρια κι ὅ,τι ἄλλο βρίσκουν ἐμπρὸς τους τὸ ρίχνουν στὸν ἐχθρὸ, ποὺ ὄλο καὶ πλησιάζει, σκαρφαλώνοντας.

Μὰ νά! Τὰ στίφη τῶν ἀπίστων ἔφτασαν κοντά. Τρέχουν σαν πεινασμένοι λύκοι καὶ μὲ μανία ἀνεμίζουν ἀπειλητικὰ τὰ σπαθιά τους.

Τὶ θὰ γίνεῖ; Οἱ Σουλιώτες βρίσκονται πολὺ μακριὰ γιὰ νὰ τὶς ὑπερασπιστοῦν. Καμιὰ ἐλπίδα σωτηρίας δὲν ἀπομένει. Λίγες στιγμὲς καὶ θὰ εἶναι σκλάβες στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Καὶ ξέρουν τί σημαίνει αὐτὸ γι' αὐτές.

Ἐξαφνα, μιὰ ἔμπνευση φωτίζει τοῦ νοῦ τους: «Θάνατος καὶ ὄχι σκλαβιά», βγαίνει ἀπ' τὰ χεῖλη τους ἡ ἀπόφαση τῆς καρδιάς τους.

Χωρὶς νὰ χάνουν καιρὸ, ὁρμοῦν στὴν ἄκρη τοῦ γκρεμοῦ. Δίνουν τὰ χέρια μὲ ἀγάπη καὶ στήνουν τὸ χορὸ.

Τι λοιπόν; Εἶν' ὥρες γιά χορούς; Ποιὲς χαρὲς γιορτάζου;

Ὡ, δὲν εἶν' αὐτὸς χορὸς πανηγυριοῦ. Εἶναι ὁ θρυλικὸς χορὸς τοῦ θανάτου, ποὺ στήνουν οἱ Σουλιώτισσες πάνω στὸ Ζάλογγο:

«Ἐχε γεια καημένε κόσμε,
ἔχε γειὰ γλυκιὰ ζωὴ
καὶ σὺ δύστυχη πατρίδα,
ἔχε γειὰ παντοπινή.

Ἔχετε γειὰ βρυσοῦλες
λόγγοι, βουνά, ραχοῦλες.

Οἱ Σουλιώτισσες δὲν μάθαν
γιὰ νὰ ζοῦνε μοναχά,
ξέρουνε καὶ νὰ πεθαίνουν,
νὰ μὴ μένουν στὴ σκλαβιά.

Σὰν νὰ πᾶν σὲ πανηγύρι,
σ' ἀνθισμένη Πασχαλιά,
μὲς στὸν Ἄδη κατεβαίνουν
μὲ χαρούμενη καρδιά.

Στὴ στεριά δὲν ζεῖ τὸ ψάρι,
οὐτ' ἀνθὸς στὴν ἀμμουδιά
κι οἱ Σουλιώτισσες δὲν ζοῦνε
δίχως τὴν ἐλευθεριά».*

Ξαφνικὰ σταματοῦν. Ἐκείνη ποὺ ὀδηγεῖ τὸ χορὸ ἔχει φτάσει στὸ χεῖλος τοῦ γκρεμοῦ. Γυρίζει μὲ ἀπίστευτο θάρρος, φιλεῖ τὴ δεύτερη κι ἀμέσως πηδαίει στὸ χάος...

* Τὸ τραγούδι αὐτὸ φυσικὰ ὁ ἀνώνυμος ποιητὴς, ἀπαντώντας στὸ κοινὸ αἶσθημα, τὸ ἔβαλε στὸ στόμα τοῦ λαοῦ πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὴ θυσία στὸ Ζάλογγο. Ὅμως ταυτίστηκε μ' αὐτὴ καὶ γι' αὐτὸ μὲ ἰδιαίτερη συγκίνηση τὸ τραγουδοῦν οἱ Ἠπειρώτες, καὶ κυρίως τῆς περιοχῆς τοῦ Ζαλόγγου, σὲ κάθε εὐκαιρία.

Τὸ σύνθημα δόθηκε μὲ τὸ φίλημα τῆς ἀγάπης. Σαν ἀστραπὴ ὀρμαίει κι ἡ δεύτερη. Ρίχνει τὸ βρέφος τῆς ἡ τρίτη κι ὀρμαίει κι αὐτὴ κατόπιν του.

Γράφει ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος*:

«... Μέρος αὐτῶν (τῶν Σουλιωτῶν) περιεκυκλώθη ἐν Ζαλόγγῳ ἐπὶ ἀποκρήμνου ὄρους, μετὰ ὁμωνύμου χωρίου, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ρεεῖ ὀρμητικὸς ὁ ποταμὸς Ἀχέρων. Ἐπὶ δύο ἡμέρας ἀντέστησαν οἱ ἥρωες καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἀλλὰ στερούμενοι μὲν τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων, μὴ θέλοντες δὲ νὰ παραδοθῶσι, διότι ἐγίνωσκον τὴν τύχην, ἧτις ἀνέμενον αὐτούς, ἐχωρίσθησαν αἱ γυναῖκες ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν. Ρίψασαι τὰ τέκνα αὐτῶν ἐκ τοῦ κρημοῦ τοῦ Ζαλόγγου αἱ ἀτυχεῖς μητέρες, ἵνα μὴ συλληθῶσιν ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν ἐπιίσθησαν καὶ αὐταὶ ἀπὸ τῶν χειρῶν καὶ ἄδουσαι ἐχόρευσαν τὸν συρτόν, εἰς ἐκάστην στροφῆν τοῦ ὁποίου ἀνὰ μία ἐρρίπτοντο εἰς τὴν ἄβυσσον, σώζουσαι τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν...»

Γράφει ὁ Γ. Φίνλεϋ, φιλέλληνας Ἄγγλος ἱστορικὸς**:

«... Οἱ Ἀλβανοὶ στρατιῶτες, γυρίζοντας στὰ Γιάννενα, διηγήθηκανε, ὅτι εἶδανε ἀρκετὲς νεαρὲς γυναῖκες νὰ ρίχνουνε τὰ παιδιά τους ἀπὸ τὸ βράχο καὶ νὰ πηδᾶνε κατόπι. Ἀπὸ κάτω βρεθῆκανε καὶ πτώματα 4 παιδιῶν».

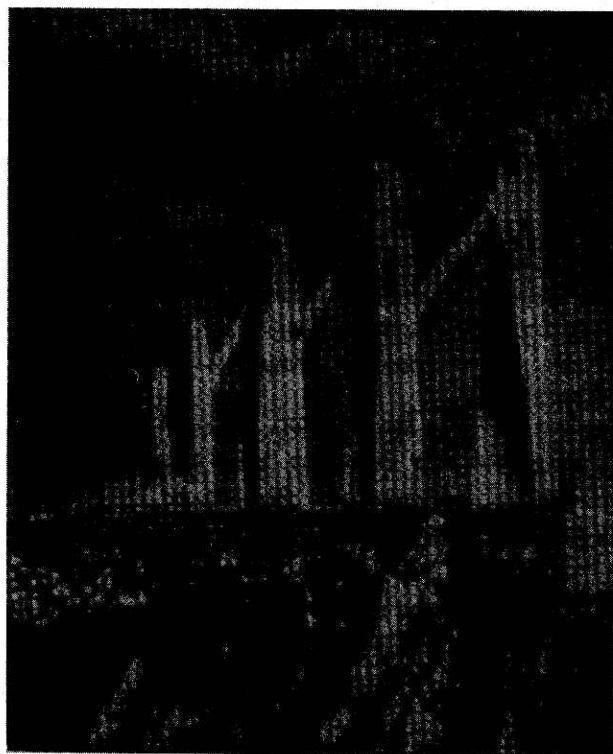
Μὲ λυγμοὺς οἱ Σουλιῶτες παρακολουθοῦν ἀπὸ μακριὰ τὸ σπαρακτικὸ θέαμα. Ὡς κι αὐτοὶ οἱ ἄπιστοι μένουν κατάπληκτοι μπροστὰ στὴ δραματικὴ αὐτὴ σκηνή, ποὺ δὲν ἔχει τὴν ὁμοιά τῆς στὴν ἱστορία.

«**Θάνατος κι ὄχι σκλαβιά**», ἀντιλαλοῦν ἀκόμη οἱ ραχοῦλες καὶ τὰ κορφοβούνια, καθὼς κι ἡ τελευταία τοῦ χοροῦ χάνεται μέσα στὴν ἄβυσσο. Εἶναι ἡ 17ῆ Δεκεμβρίου τοῦ

* Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν (ἐκ τῶν καταλοίπων) εἰς τὴν «Θεολογία», τόμ. ΚΑ' (1950), σέλ. 309.

** Γ. Φίνλεϋ: Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμ. Α', Ἀθήνα, σέλ. 77.

1803 και ώρα 11η πρωινή, που οι ήρωίδες αυτές έγραψαν με τη θυσία τους μιὰ από τις ήρωικότερες σελίδες τής ιστορίας μας. Στο τόπο αυτό τής θυσίας ένα μνημείο στήθηκε τὰ τελευταία χρόνια, που φαίνεται από μακριά: Τρεῖς-τέσσερις γυναικείες φιγούρες, γιγάντιες, πιασμένες σὲ χορό, θυμίζουν στὸν ἐπισκέπτη-προσκυνητὴ τὸ θρύλο που λέγεται **χορὸς τοῦ Ζαλόγγου**. Κανείς σήμερα δὲν θὰ ἔξερε τὸ μικρὸ χωριὸ Ζάλογγο μετὰ τὰ δέκα σπίτια, ἂν στὰ βράχια του γυναῖκες Σουλιώτισσες δὲν τὸ εἶχαν περάσει σε μιὰ ἀπὸ τις πιὸ περιλάμπρες θέσεις τής ιστορίας.

Τὸ μνημείο τῶν Ἡρωίδων τοῦ Ζαλόγγου.

Ὁ χορὸς τοῦ Ζαλόγγου ἔγινε σύμβολο γιὰ πολλές ἄλλες Ἑλληνίδες, που σὲ παρόμοιες στιγμές ἀκολούθησαν τὸ παράδειγμα τῶν ἐξήντα ἠρωίδων τοῦ Ζαλόγγου.

Βρισκόμαστε λίγους μῆνες ἀργότερα. Ὅσοι Σουλιῶτες σώθηκαν ἀπὸ τὸ Ζάλογγο, πέρασαν ἀπέναντι στὴν Κέρκυρα, κουβαλώντας πάνω στὶς πληγωμένες καρδιές τους τὸ βαρύτατο πένθος γιὰ τόσοι νεκροὺς, γιὰ σκλαβωμένους συγγενεῖς καὶ γιὰ τὴ χαμένη πατρίδα, τ' ἀγαπημένο τους Κακοσοῦλι.

Ἔτσι οἱ μόνοι Σουλιῶτες που εἶχαν μείνει στὴν Ἠπειρο ἦταν οἱ Μποτσαραῖοι, που ἀπὸ τὸ 1801 κατοικοῦσαν στὸ Ροδοβίζι.

Ὁ Ἄλῆς ὅμως τὸ εἶχε βάλει βαθιὰ μὲς στὴν καρδιά του νὰ ἐξοντώσει καὶ τὸν τελευταῖο Σουλιῶτη. Μιὰ λοιπὸν σουλιώτικη ἐστία, στὸ Ροδοβίζι, τὴ θεωροῦσε ἐπικίνδυνη. Ἔτσι ἀνέθεσε στοὺς ὀπλαρχηγούς του νὰ ἐξαφανίσουν κι αὐτὸ τὸ τελευταῖο σουλιώτικο ὑπόλειμμα. Ἀκολούθησαν δυὸ ἐκστρατείες, μιὰ τὸ Γενάρη κι ἡ δεύτερη τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1804. Οἱ Σουλιῶτες ἀμύνθηκαν ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ μονὴ τοῦ Σέλτσου. Τὴ δεύτερη φορὰ τὸ μοναστήρι πατήθηκε κι οἱ πολιορκημένοι ἄλλοι ἐξοντώθηκαν κι ἄλλοι σκόρπισαν κατὰ τὰ Ἄγραφα, τὸ Βάλτο ἢ τὰ Ἴονια νησιά.

Διακόσιες ὅμως Σουλιώτισσες, συγκεντρωμένες στὸ πλάτωμα μπροστὰ ἀπὸ τὴ Μονή, στήνουν χορὸ σαν ἐκεῖνο τοῦ Ζαλόγγου. Κάτω στὸ βάθος ὁ Ἀχελῶς κυλάει μετὰ ὄρμη τὰ νερά του. Οἱ ἄντρες τους ἔπεσαν στὴ μάχη, κι ὁ ἐχθρὸς πλησιάζει ἀπειλητικά.

«Θάνατος κι ὄχι σκλαβιά!», ξανακούγεται ἡ ἠρωικὴ κραυγή.

Ἔτσι ἡ δραματικὴ σκηνὴ τοῦ Ζαλόγγου ξετυλίγεται καὶ πάλι ἐπάνω στὸ βράχο τής Μονῆς τοῦ Σέλτσου. Διακόσιες ἠρωίδες ὀρμούν ἀπὸ ὕψος 400 μέτρων καὶ πνίγονται στὸ ὀρμητικὸ ρεῦμα τοῦ Ἀχελῶου, που τοὺς γίνεται ὁ ὑγρὸς τάφος.

Τουρκικές ωμότητες

Ρίγησαν τὰ Τζουμέρκα ὄρη ἐκεῖνο τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1804 καὶ τὸ αἶμα τῶν ἡρώιδων πότισε τὴν ἀνοιξιάτικη χλωρίδα.

Τὰ χρόνια περνοῦν, κι οἱ θυσίες αὐξάνουν στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἐλευθερία. Ὁ χορὸς τοῦ Ζαλόγγου καὶ τοῦ Σέλτσου δὲν ἔχουν λησμονηθεῖ. Μέσα στὶς καρδιές τῶν Ἑλληνίδων ἀντιλαλεῖ ἀκόμη τὸ μεγάλο σύνθημα, ποῦ γιὰ πρώτη φορά ἀντήχησε στοὺς βράχους τῆς Κιάφας, ἀπ' τὸ στόμα τῆς Μόσχως Τζαβέλα, κι ἀπὸ τότε τόσες φορές ἐπαναλήφθηκε ἀπὸ γνωστὲς καὶ ἄγνωστες ἡρώιδες, ποῦ στεφανώθηκαν μὲ τὸ στεφάνι τοῦ μαρτυρίου.

Ἀνάμεσα στὶς Σουλιώτισσες ποῦ διακρίθηκαν μόνο ἀπὸ τὴ φάρα τῶν Μποτσαραίων εἶναι ἡ **Δέσπω** (1725-1804), τὸ γένος Κουτσουνίκα, γυναίκα τοῦ Γιώργη Μπότσαρη, «γυνὴ εὐγενεστάτη καὶ ἀνδρειοτάτη», κατὰ τὸ Χρονικὸ τοῦ Σουλίου, ποῦ γκρεμίστηκε κι αὐτὴ στὸ βάραθρο, μπροστὰ ἀπὸ τὴ Μονὴ τοῦ Σέλτσου, ἢ γυναίκα τοῦ Κίτσου Μπότσαρη, ἢ **Ἀναστασία**, τὸ γένος Μακαντώνη, ποῦ πέθανε μέσα στὴ Μονὴ ἀπὸ τὰ τραύματά της. Ἡ Ἀναστασία ἦταν μάνα μὲ 18 παιδιά, ποῦ τὰ περισσότερα ἔπεσαν γιὰ τὴν πατρίδα. Χιλιotraγουδισμένες θυγατέρες, τοῦ Κίτσου **Ἐλένη** καὶ τοῦ Νότη, ἐπίσης **Ἐλένη**, ἡρώιδες ποῦ σφράγισαν μὲ τὴ θυσία τους καὶ παράδωσαν στὴν Ἱστορία τὸ γνωστὸ πιὰ Μοναστήρι τοῦ Σέλτσου. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ 12 παιδιά τοῦ Νότη Μπότσαρη, τὰ 9 ἔπεσαν ὑπὲρ πατρίδος.

Ἀπὸ μιὰ ρίζα, πόσοι καρποί, πόσοι βωμοί! Τί προσφορά στὸ Ἔθνος!

Τὸ παρακάτω δημοτικὸ τραγούδι ἀναφέρεται στὸν ἀγώνα τοῦ Σουλίου τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1803. Σ' αὐτόν, ἀνάμεσα στὶς ἄλλες διακρίθηκε κι ἡ κόρη τοῦ Κίτσου Μπότσαρη, μόλις 15 ἐτῶν, ποῦ ὕστερα ἀπὸ σκληροὺς ἀγῶνες, προτίμησε νὰ ταφεῖ στὸ ὑγρὸ μνήμα ποῦ τῆς πρόσφερε ὁ Ἀχελῶος.

Ἑλένη Μπότσαρη
(Δημοτικό)

Ὅλες οἱ καπετάνισσες ἀπὸ τὸ Κακοσούλι,
ὅλες στὴν Ἄρτα πέρασαν, στὰ Γιάννενα τὶς πᾶνε.
Σκλαβώθηκαν οἱ ὄρφανές, σκλαβώθηκαν οἱ μαῦρες.
Μὰ ἡ Λένω δὲν ἐπέρασε, δὲν τὴν ἐπῆραν σκλάβα.

Μὸν' πῆρε δίπλα τὰ βουνά, δίπλα τὰ κορφοβούνια.
Σέρνει τουφέκι σισανὲ κι ἐγγλέζικα κουμπούρια.
Ἔχει καὶ στὴ μεσούλα τῆς σπαθὶ μαλαματένιο.
Πέντε Τοῦρκοι τὴν κυνηγοῦν, πέντε τζοχανταραῖοι.

— Τοῦρκοι γιὰ μὴν παιδεύεσθε, μὴν ἔρχεσθε σιμά μου.
Σέρνω φυσέκια στὴν ποδιὰ καὶ βόλια στὶς μπαλάσκες.
— Κόρη, γιὰ ρίξε τ' ἄρματα, γλίτωσε τὴ ζωὴ σου.
— Τὶ λέτε, βρὲ παλιότουρκοι καὶ σεῖς παλιοζαγάρια;
Ἐγὼ εἶμ' ἡ Λένω Μπότσαρη, ἡ ἀδερφή τοῦ Μάρκου.
Καὶ ζωντανὴ δὲν πιάνομαι εἰς τῶν Τουρκῶν τὰ χέρια.

Ὁ Χορὸς τοῦ Ζαλόγγου

... Χορεύουν οἱ Σουλιώτισσες
στὸ βράχο τοῦ Ζαλόγγου
μὲ ρυθμὸ ἄγριο.

Μεγαλώνουν, πλατύνονται,
δὲ χωροῦν στὴν Ἑλλάδα.
Βγαίνουν ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα
τῆς ζωῆς καὶ σὰν σύμβολα
ἀεροκινοῦνται.

...Ὅχι! Δὲν ἐτελείωσε,
μόν' ἀνουψώθη ἀμέτρητα
κι ὡς νέος ἀστερισμὸς
ὁ χορὸς τοῦ Ζαλόγγου
λάμπει στὰ ὕψη.

Σωτήρης Σκίπης

Τὴν εἶπανε, καὶ εἶναι ἡ θυσία στὸ Ζάλογγο «**μοναδικὴ ἀνὰ τὴν ὑφήλιον θυσία**».

Τίποτα ὅμως στὴν πατρίδα μας δὲν εἶναι μοναδικό. Ἡ ἱστορία πάντα ἐπαναλαμβάνεται. Σὲ ἄλλες σελίδες αὐτοῦ τοῦ βιβλίου θὰ συναντήσουμε καὶ πάλι τὸ χορὸ τοῦ θανάτου, ποὺ ἔδωσε ζωὴ στὴ σκλαβωμένη πατρίδα.

ΔΕΣΠΩ ΣΕΧΟΥ ΜΠΟΤΣΗ

«Ἡ Δέσπω κάνει πόλεμο»

Πόση συγκίνηση νιώθει κανεὶς, σὰν γοργοδιαβαίνουν μπροστά του τὰ δραματικὰ γεγονότα τοῦ Σουλίου!

Τὸ Σούλι δὲ γνώρισε σκλαβιά. Εἶναι ὁ τόπος ποὺ θέριψε τὶς λιονταρίσιες καρδιὲς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἡρώων καὶ ἡρωίδων.

Νά, ἀπ' ἐμπρὸς μας διαβαίνουν οἱ Μποτσαραῖοι, οἱ Τζαβελαιοὶ, καὶ τόσοι ἄλλοι, μέχρι τὴ σεβάσμια μορφὴ τοῦ Σαμουήλ.

Ποιος δὲν ρίγησε μπρὸς τὸν ἡρωισμό τῆς Μόσχως στὸ Σούλι καὶ στὴν Κιάφα, τῆς Χαίδως στὸ Κούγκι, στὴ θυσία τοῦ Ζαλόγγου...; Εἶναι οἱ ὠραιότερες καὶ ἡρωικότερες σελίδες τῆς ἱστορίας μας. Εἶναι σελίδες βαμμένες μὲ αἶμα μαρτύρων.

Μαζὶ μ' αὐτὲς λάμπει καὶ τὸ ὀλοκαύτωμα τοῦ πύργου τοῦ Δημουλά, στὸ παραθαλάσσιο χωριὸ τῆς Ρινιάσας, ἐπτα ὥρες μακριὰ ἀπὸ τὸ Σούλι.

Οἱ Σουλιῶτες μ' ὄλο τὸν ἡρωισμό καὶ τὴν αὐταπάρνησή τους δὲν ἀντέχουν πιά. Τρία χρόνια πολιορκημένοι στενὰ ἀπὸ τοὺς Τοῦρκους ἀπόκαμαν. Τοὺς ἀφάνισε ἡ πείνα, ἡ γύμνια, οἱ κακουχίες. Γι' αὐτό, δίνοντας πίστη στὶς ὑποσχέσεις καὶ τοὺς ὄρκους τοῦ Βελλῆ, ἀφήνουν πίσω τους τὸ κομμάτι αὐτὸ τῆς γῆς ποὺ τὸ πότισαν μὲ αἶμα, γιὰ νὰ πᾶνε νὰ βροῦν ἄλλοῦ καταφύγιο.

Οἱ Τοῦρκοι ὅπως πάντα, ἔτσι καὶ τώρα, δὲν κράτησαν

Δέσπω Μπότση

τὸ λόγο τους. Ἐξαγριωμένοι φτάνουν τὸ 1803 καὶ στὴ μικρὴ Ρινιάσα.

Τὸ φτωχὸ χωριὸ τῆς Ἠπείρου δὲν ἔχει τείχη καὶ φρούρια ψηλὰ γιὰ ν' ἀντισταθεῖ. Δὲν ἔχει ἄντρες, γιὰ νὰ πάνε νὰ πολεμήσουν. Οἱ πιὸ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους του εἶναι γυναικόπαιδα καὶ μόνο λίγοι γέροντες ἀπόμειναν. Οἱ λεβέντες του σκοτώθηκαν στὶς ἄλλες δοξασμένες μάχες.

Μὰ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς εἶναι κι ἡ Δέσπω Μπότση, στὸν πύργο τοῦ Δημουλά.

Ἡ Δέσπω, τὴν ὥρα ποὺ θέριζαν τὰ γυναικόπαιδα οἱ ἐχθροί, σὰν ἄκουσε τὴν ἀντάρα, τὶς φωνές καὶ τὰ βογγητά, ἔτρεξε στὸν πύργο καὶ μάζεψε γύρω της τὶς κόρες της, τὶς νύφες της καὶ τὰ ἀνήλικα ἐγγόνια της. Μέσα της ἄκουγε μιὰ φωνὴ νὰ τῆς λέει: «Θάνατος καὶ ὄχι σκλαβιά». Εἶναι ἡ φωνὴ, ποὺ πρώτη τὴν ἔριξε στὴν Κιάφα ἡ μεγάλη ἠρωίδα τοῦ Σουλίου, ἡ Μόσχω, καὶ τὴν ἐπανέλαβαν οἱ τετρακόσιες ποὺ ἦταν μαζί της. Ἦταν ἡ φωνὴ ποὺ ἀκούστηκε στοὺς βράχους τοῦ Ζαλόγγου, τοὺς ποτισμένους μὲ τὸ αἶμα τῶν ἐξήντα, ποὺ προτίμησαν νὰ πέσουν ἀπὸ τὸ βράχο καὶ νὰ μὴ παραδοθοῦν. Τὴν ἴδια τὴ φωνὴ ἐπαναλαμβάνει τώρα ἡ Δέσπω, ἡ γενναία αὐτὴ Σουλιώτισσα, γιὰτὶ εἶχε ἀπροφασίσει νὰ θυσιαστεῖ μὲ τὰ παιδιά της πολεμώντας, παρὰ νὰ παραδοθεῖ στὰ χέρια τους καὶ νὰ γίνεи σκλάβοι τους.

*Οἱ Σουλιώτισσες δὲν ζοῦνε
δίχως τὴν ἐλευθεριά.*

Ἦταν τὸ τραγοῦδι τῶν Σουλιωτισσῶν, μὰ καὶ τὸ σύνθημά τους.

Ἡ Δέσπω, βλέποντας τὸ μακελειό, ποὺ πιὸ πέρα γινόταν, ταμπουρώνεται μὲ τὰ παιδιά της μέσα στὸν πύργο. Ἦταν ὄλοι-ὄλοι ἔντεκα.

Οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ θέρισαν τοὺς ἄλλους, τρέχουν πρὸς τὰ ἐκεῖ, μὲ τὰ ὄπλα στὰ ματωμένα χέρια τους. Μὲ φωνές κι ἀντάρες ζητοῦν νὰ χύσουν κι ἄλλο ἀθῶο αἶμα, γιὰ νὰ σβήσουν τὴν ἐκδικητικὴ μανία, ποὺ φώλιαζε στὰ στήθη τους.

Σὲ λίγο εἶχαν κι ὅλας ἀνέβει τὸ λόφο κι ἦταν μπροστὰ στὸν πύργο. Ρίχνονται μὲ λύσσα πάνω στὴν ἀμπαρωμένη πόρτα του. Πίστευαν, πῶς μὲ τὸ πρῶτο χτύπημα θὰ ἔταν κιάλας μέσα, καὶ θὰ σκόρπιζαν παντοῦ τὸ θάνατο. Λογάριαζαν τὴ νίκη σίγουρα δική τους.

Τότε ἡ Δέσπω, ἡ γυναίκα μὲ τὴ γενναία καρδιά, τρέχει στὶς πολεμίστρες. Οἱ ἐχθροὶ σαν μανιασμένα λιοντάρια χτυποῦν τὴν πόρτα νὰ τὴ σπάσουν. Οἱ γυναῖκες ἀπὸ μέσα πολεμοῦν, μὰ τὰ φουσέκια τους τελειώνουν. Τὶ θὰ κάνουν τώρα; Θὰ παραδοθοῦν; Ὁχι. Προτιμοῦν νὰ πεθάνουν σὰν γνήσιες Ἑλληνίδες. Ἐκεῖνο ποῦ τοὺς ἀπομένει εἶναι ἓνα βαρέλι γεμάτο μπαρούτι. Κι ἀπὸ τὸ μυαλὸ τῆς Δέσπως πέρασε σαν ἀστραπὴ μιὰ ἥρωικὴ καὶ τραγικὴ σκέψη. Σφίγγει τὴ γενναία τῆς καρδιά καὶ γυρίζοντας στὰ παιδιὰ τῆς τοὺς λέει:

«Παιδιὰ μου, τί προτιμάτε, τὸ θάνατο ἢ τὴν ἀτιμὴ σκλαβιά;» Ὅλα μὲ μιὰ φωνὴ φώναξαν: «Τὸ θάνατο, μάνα, τὸ θάνατο!»

Ἡ Δέσπω γονατίζει πρῶτη, κι ἀπὸ κοντὰ κάνουν κι οἱ ἄλλοι ἓνα κύκλο γύρω τῆς, καὶ στέλνει μιὰ ὀλόθερμη προσευχὴ στὸν Θεό.

Οἱ ἐχθροὶ ἀνοιξαν τὴ βαριὰ πόρτα τοῦ πύργου. Ἡ Δέσπω ἀγκαλιάζει μὲ τὸ βλέμμα τ' ἀγαπημένα τῆς παιδιὰ. Σταυροκοπιέται κι ἀρπάζοντας ἓνα δαυλὶ τὸ ρίχνει στὸ βαρέλι μὲ τὸ μπαρούτι.

Ὁ πύργος σειστήκε συθέμελα. Μιὰ τρομακτικὴ βοὴ ἀντήχησε στὶς γύρω χαράδρες καὶ τὰ φαράγγια. Σὲ λίγο ἔγιναν ὅλα πυροτέχνημα καὶ κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ πύργου τάφηκαν οἱ μάρτυρες τῆς πίστεως, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τιμῆς. Κανεὶς δὲν ἔζησε.

Τὸ ἥρωικὸ ὅμως αὐτὸ ὀλοκαύτωμα τῆς Δέσπως, ὅπως καὶ τὰ τόσα ἄλλα δὲν πῆγαν χαμένα. Ἐπάνω στὴ στάχτη του ἀνθισε σὲ λίγα χρόνια τὸ δένδρο τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ ἑλληνικὸς λαός, τραγούδησε μ' ἓνα ὠραιότατο δημοτικὸ τραγούδι τὸ μεγάλο κατόρθωμα τῆς ἥρωικῆς Σουλιώτισσας.

*Ἀχὸς βαρὺς ἀκούγεται, πολλὰ τουφέκια πέφτουν.
Μῆνα σὲ γάμο ρίχνονται, μῆνα σὲ χαροκόπι;
Οὐδὲ σὲ γάμο ρίχνονται, οὐδὲ σὲ χαροκόπι,
ἢ Δέσπω κάνει πόλεμο μὲ νύφες καὶ μ' ἀγγόνια.
Ἄρβανιτιὰ τὴν πλάκωσε στοῦ Δημοουᾶ τὸν πύργο.
— Γιώργαινα, ρίξε τ' ἄρματα, δὲν εἶν' ἐδῶ τὸ Σούλι.
Ἐδῶ εἶσαι σκλάβα τοῦ πασᾶ, σκλάβα τῶν Ἄρβανίτων.
— Τὸ Σούλι κι ἂν προσκύνησε, κι ἂν τούρκειψεν ἢ Κιάφα,
ἢ Δέσπω ἀφέντες Λιάπηδες δὲν ἔκαμε, δὲν κάνει.
Δαυλὶ στὸ χέρι ἄρπαξε, κόρες καὶ νύφες κρᾶζει.
— Σκλάβες Τουρκῶν μὴ ζήσουμε, παιδιὰ μ', μαζί μου ἐλάτε.
Καὶ τὰ φουσέκια ἀνάψανε, κι ὅλοι φωτιὰ γενῆκαν.*

ΑΛΛΕΣ ΣΟΥΛΙΩΤΙΣΣΕΣ

Μιὰ ἀτέλειωτη σειρὰ ἡρωίδων ξεχύνεται ἀπ' τὸ Σούλι ὡς τὸ Ταίναρο κι ἀπὸ τὴν Ἰδη μέχρι τὶς ἀκτὲς τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Προποντίδας.

Πολλές μας εἶναι γνωστές. Πολὺ περισσότερες, ἴσως, μας εἶναι ἄγνωστες. Εἶναι ὅμως καὶ ἄλλες, ποῦ ὁ ἥρωισμός τους εἶναι ὀνομαστός, χωρὶς νὰ ξέρουμε πολλὰ πράγματα ἀπὸ τὴ ζωὴ τους ἢ ἀκόμη καὶ τίποτε. Γιὰ παράδειγμα:

Πῶς τὶς λέγανε τὶς **300 Σουλιώτισσες**, ποῦ ὄρμησαν στὶς 2 Ἰουνίου 1822 μαζί μὲ 200 Σουλιῶτες ἀπὸ τὰ ὑψώματα τῆς Κιάφας καὶ με... ραβδιὰ καὶ μὲ ντουφέκια ἀνάγκασαν τοὺς Τσάμηδες τοῦ Ταχῆρ Τσαπάρη νὰ τραποῦν σὲ ἀτακτη φυγὴ καὶ νὰ ἐγκαταλείψουν πλῆθος ἀπὸ λάφυρα; «Στὴν ὑποχώρηση τοῦ ἐχθροῦ, μὲ βαρύτατες μάλιστα ἀπώλειες, συνέβαλαν κατὰ πολὺ οἱ ἥρωικὲς Σουλιώτισσες, ποῦ μὲ λοστοὺς καὶ ραβδιὰ κυλοῦσαν τεράστιους ὀγκόλιθους πρὸς τὶς ἐχθρικὲς θέσεις».

Σὲ μερικὲς ἀπ' αὐτὲς τὶς λιγότερο γνωστές μας ἡρωί-

δες, πού όμως ήταν ισάξιες με τις άλλες, θ' αφιερώσουμε λίγες γραμμές ακόμη.

* * *

Το Σούλι, ή Κιάφα, το Κούγκι κι ή Πάργα, άντιλαλοῦν ἀ-
κόμη τὸ ὄνομα τῆς ἡρωικῆς **Χαίδως**. Ἐζησε κι ἐκεῖνη τὴν
ἴδια ἐποχὴ μὲ τὴ Μόσχω Τζαβέλα καὶ πολέμησε μαζί της.
«Ἡ σφαῖρα της μὲ μιὰ καταπληκτικὴ εὐκολία ἔβρισκε τὸ
στόχο της. Τὸ βῆμα της ἦταν σταθερὸ καὶ συχνὰ προχω-
ροῦσε πρώτη στὶς ἐπιθέσεις», γράφει κάποιος ἱστορικός.

«Παρ' ὄλο ὅτι ἦταν νέα, ἦταν σεβαστὴ, κι ἀγαπητὴ σὲ
ὄλους. Ἡ προσευχὴ καὶ ἡ ἐλπίδα, ζωντάνευαν μέσα της
τὴ φιλοπατρία καὶ τὸν ἡρωισμό. Στὸ Κούγκι ἡ ἡρωικὴ μορ-
φὴ της προβάλλει μὲ τὸ ἀμάραντο στεφάνι τῆς δόξας.
Πολλὲς φορές οἱ Σουλιώτισσες ἔβλεπαν τὴ Χαίδω, τὴν
ᾠρα πού ὁ ἥλιος ἔστελνε τὶς τελευταῖες ἀκτίνες του
στὴ γῆ, νὰ στέκει μὲ σταυρωμένα τὰ χέρια μπροστὰ στὸν
ιερὸ βράχο τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἔχοντας ὑψωμένα τὰ
μάτια της στὸν οὐρανό. Ποιὲς σκέψεις νὰ περνοῦσαν ἀπ'
τὸ μυαλό της; Τὶ αἰσθήματα νὰ πλημμύριζαν τὴν καρδιά
της, καὶ ποιὰ λόγια νὰ ἔβγαιναν ἀπὸ τὰ χεῖλη της; Κι ἄλλο-
τε πάλι, πρωί-πρωί, ἔμπαινε στὴν ἐκκλησία καὶ γιὰ πολλὴ
ᾠρα ἔμενε γονατισμένη καὶ προσευχόταν στὸν Ἐσταυρω-
μένο ἢ στὴν Παναγία...

Γιὰ τὶς Σουλιώτισσες ἡ Χαίδω ἦταν ἐκλεκτὴ τοῦ Θεοῦ
πού πήρε τὴν εὐλογία ἀπὸ τὸν σεβαστὸ καλόγερο Σαμου-
ήλ. «Τὰ ὄπλα της ἦταν ἁγιασμένα, ἔλεγαν, κι ἡ Παναγία
τὴν φύλαγε στὶς μάχες». Αὐτὰ διηγεῖται μιὰ πατριώτισσά
της, ἡ Ρήνα Μπότσαρη, γιὰ τὴ Χαίδω. Τὸ ὄνομα καὶ ἡ
ζωὴ τῆς Χαίδως πέρασε στὴν ἱστορία τοῦ Σουλίου κάτι
σαν θρύλος.

*Ἐδῶ ν' τὸ Σούλι ξακουστὸ
ἐδῶ ν' τὸ Κακοσούλι,
πού πολεμάει Τζαβέλαινα
κι ἡ Χαίδω μοναχὴ της.*

*Στὸ 'να τὸ χέρι τὸ σπαθὶ
καὶ στ' ἄλλο τὸ ντουφέκι
καὶ τὰ φουσέκια στὴν ποδιά
καὶ βόλια μὲς στὶς ζάβες.
Ποῦ 'κανε τὴν Ἀρβανιτιὰ
κι ὄλη φορᾶει μαῦρα.*

Ποιὰ Μποτσαραίισα νὰ 'ταν αὐτὴ ἡ **Δέσπω**, τῆς ὁποίας
τὴ θυσία ἐξυμνεῖ στὸ ποίημά του ὁ Τίμος Μωραϊτίνης;

Δέσπω

*Ἀπάνω στὴν Ἀρβανιτιὰ
ἡ Ἑλλάδα πολεμάει. Ἀπὸ φωτιὰ
γεμίζουν τὰ φαράγγια κι οἱ γκρεμοί,
βουνοκορφές μ' ἀετοράχες πολεμοῦνε.
Κι ἡ Δέσπω πάει νερὸ μὲ τὸ σταμνὶ
γιὰ τοὺς ἀντρειωμένους πού διψοῦνε.
Μά, στῆς φωτιᾶς τὴ λύσσα, τὴν ὄρμη,
βόλι τὴ βρίσκει στὴν καρδιὰ φαρμακωμένο,
πέφτει μὲ τσακισμένο τὸ κορμὶ
καὶ τὸ σταμνὶ σπασμένο.
Τὸ αἷμα της, ποτάμι φλογερό,
πού χύνεται στὴ γῆ, δὲ λογαριάζει, τῆς στάμνας μόνο
βλέπει τὸ νερό,
πού χύθηκε ἄδοξα καὶ πάει... Κι ἀναστενάζει.
Τὴν κατεβάζουν λαβωμένη στὴ σκηνὴ
τοῦ στρατηγοῦ. Τὸ χεῖλι της σαλεύει,
μὰ εἶν' σβηστὴ καὶ δὲν ἀκούγεται ἡ φωνή.
— Τὶ θέλεις, πές, καὶ θὰ σοῦ δώσω ὅ,τι μπορῶ,
τῆς λέει ὁ στρατηγός. Τοῦ ἀπαντᾶει:
— Μιὰ στάμνα γιὰ νὰ πάω νερό...
Καὶ ξεψυχάει...*

Σὰν σύζυγοι κι ἀδελφὲς συμμερίστηκαν καὶ μοιράστηκαν μαζί με τοὺς ἄντρες καὶ τ' ἀδέρφια τους ὅλες τὶς κακουχίες καὶ τὶς περιπέτειες τῆς ζωῆς, ποὺ στάθηκε πάντα ἐμπόλεμη.

Γράφει ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης γιὰ μιὰ Σουλιωτοπούλα μετὸ ὄνομα **Λάμπη**, στὸ βιβλίο του «Μεγάλα χρόνια»:

Στῆς μάχης τὸν καπνὸ, ποὺ πνίγει τὸ λαγκάδι, ὁ Σουλιώτης ὅλα τὰ ἔχει λησμονήσει, πείνα καὶ δίψα. Καὶ τὸ Σούλι πέφτει ξέμακρα, καὶ σὰν λησμονημένο εἶναι κι ἐκεῖνο, τ' ἄχαρο.

Κι ἐκεῖ ποὺ πολεμáει τὸ παλικάρι, ἀγλύκαντο, μέρα καὶ νύχτα, ἀκούει μιὰ γνώριμη φωνή, ποὺ τὸν ξυπνάει. Λοιπὸν τὸ Σούλι δὲ χάθηκε, καὶ ζεῖ; Κι ἦταν ἡ Λάμπη, ἡ ἀδερφή τοῦ νιοῦ.

— Τὶ καλὰ μοῦ φέρνεις, ὦρῃ Λάμπη;

— Ζεστὴ κουλούρα, ὦρ' ἀδερφέ, ποὺ σοῦ τὴ ζύμωσα μετὰ χεράκια μου, κι ἡ μάνα τὴν ἔψησε στὴν ἀθρακιά, μονάχη. Ἔλα νὰ φᾶς μιὰ ψίχα, καὶ νὰ ξαποστάσεις.

— Δὲ μπορῶ, καημένη, νὰ παρατήσω τὸ ντουφέκι.

— Αὐτὸ εἶν' ἡ συλλογὴ σου, Νάση; Ἔρχομαι ἔγω καὶ σοῦ κρατῶ τὸν τόπο σου... Νά, σοῦ ἔστρωσα! Καὶ δὸς μου τὸ ντουφέκι.

Χαμογελάει ὁ ἀδερφός, ὁ καπνισμένος. Καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ μάθει τὴν κορασιά πῶς πιάνουν τὸ ντουφέκι. Ὁ πόλεμος βαστοῦσε πάντα. Μὲ χέρι σταθερὸ γιόμιζ' ἐκεῖνη καὶ σημάδευε. Κι ὁ ἀδερφός τῆς παραπέρα ἔτρωγε ἡσυχος, καὶ μοναχὰ τὴν πείνα του ἄκουγε, τὴ θεριεμένη, μέσα του.

Κι ὁ πόλεμος βαστοῦσε. Κι ἐκεῖ ἓνα βόλι ἦρθε καὶ πέτυχε κατάστηθα τὴν κορασιά. Κι αὐτὴ ἔκανε καρδιά καὶ δὲ μιλοῦσε. Τὸ αἷμα πλημμύριζε τὸν κόρφο τῆς. Ἡ Λάμπη σημάδευε καὶ ντουφεκοῦσε.

— Ἔφαγες, Νάση;

— Κοντεύω, ἀκόμα λίγο, Λάμπη.

Ἡ κόρη ξαναρώτησε δεῦτερα, καὶ τρίτα. Καὶ τότε μ' ἓνα

πήδημα τὸ παλικάρι βρέθηκε κοντὰ τῆς. Ἄρπαξε τὸ ντουφέκι, κι ἡσυχος καθὼς εἶχε τραβηχτεῖ ξανάρχισε τὸν πόλεμο.

Ἄμιλητη ἡ Σουλιωτοπούλα πήγε παραπίσω κι ἔπεσε. Κι ὁ πόλεμος βαστοῦσε.

Καλλιόπη: Κόρη τοῦ Κίτσου Τζαβέλα, τοῦ θρυλικοῦ ἥρωα τῆς Κλείσοβας καὶ τῆς ἐθελουσίας τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου. Παντρεύτηκε τὸν Δημήτριο Κριεζιώτη τὸν «Καπετάνιο τῆς Χαλκίδος», ὅπως τὸν ἔλεγαν οἱ συμπολίτες του. Κι ὅταν ἐκεῖνος ἔδινε τὸ ἀγωνιστικὸ του «παρών» σ' ὅλα τὰ μέτωπα τῆς ἐπαναστατημένης Εὐβοίας, «ἡ ἱστορικὴ Καλλιόπη ὡς ἀληθῆς Σουλιώτισσα, συνεχίζουσα τοὺς ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας Ἐθνικοὺς ἀγῶνας τοῦ ἡρωικοῦ Σουλίου τῆς οἰκογενείας τῶν Τζαβελαίων καὶ τῆς προμάχης Χαίδως καὶ Μόσχως, ἔλαβε μέρος παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ συζύγου τῆς ἔνοπλος».

*Καριοφίλι...
ἢ ΠΕΝΑ ΤΗΣ*

Ἀγγελικὴ Πάλλη-Μπαρτολομέι

Εἶναι ἀξιόλογες καὶ σεβαστὲς οἱ μορφὲς ποὺ ἀποτελοῦν τὴν πινακοθήκη μετὶ τὶς γυναῖκες τῆς Ἠπειροῦ! Ὅταν λέμε Ἠπειρώτισσες, ὁ νοῦς μας, συνήθως πηγαίνει στὶς γυναῖκες, ποὺ πολέμησαν ἡρωικὰ στὰ βουνὰ τοῦ Σουλίου. Ἡ στὶς γυναῖκες τοῦ Ζαλόγγου, ποὺ ἔπεσαν γιὰ τὴν υπεράσπιση τῆς τιμῆς τους στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Καὶ φυσικὰ, ὅταν μιλάμε γιὰ τὸν πόλεμο τοῦ 1940,

αυθόρμητα σκεφτόμαστε τις ήρωικές γυναίκες της Πίνδου, που στην πλάτη τους κουβαλούσαν τα πυρομαχικά.

Δέν πάει όμως ο νοῦς μας ἴσως καὶ στὴν ἄλλη ἐκείνη Ἡπειρώτισσα, ποὺ ἀντὶ γιὰ καριοφίλι, χρησιμοποίησε τὴν πένα της, στὸν ἀγῶνα τῆς λευτεριάς. Ξεχωρίζουμε μιὰ ἀπ' αὐτές, τὴν Ἀγγελικὴ Πάλλη-Μπαρτολομέι. Παρὰ τὴ μεγάλη της προσφορά, δέ μας εἶναι γνωστή, γιατί ἔζησε, ἔδρασε καὶ πέθανε στὸ Λιβόρνο τῆς Ἰταλίας.

Γεννήθηκε τὸ 1798 στὸ Λιβόρνο. Εἶναι κόρη τοῦ Παναγιώτη καὶ τῆς Χαραυγῆς Πάλλη. Καὶ μόνο ἡ ἡμερομηνία τῆς γέννησής της, λέει πολλά. Εἶναι ὁ τέταρτος στὴ συνέχεια αἰώνας, ποὺ οἱ Ἕλληνες ζοῦν κάτω ἀπ' τὸν τουρκικὸ ζυγὸ. Ὁ πατέρας της Π. Πάλλης δὲν ἀνέχεται νὰ ζεῖ ἄλλο στὴ σκλαβιά. Παίρνει τὴ γυναίκα του καὶ μὲ σπαραγμὸ καρδιάς ἀφήνει τὴν ἀγαπημένη του πατρίδα, τὰ Γιάννενα. Πηγαίνει στὸ Λιβόρνο τῆς Ἰταλίας. Ἀπὸ κεῖ θ' ἀγωνιστεῖ μ' ὅλες του τὶς δυνάμεις καὶ μὲ περισσότερα μέσα γιὰ τὴ λευτεριά τῆς Πατρίδας.

Ἔτσι ἡ Ἀγγελικὴ γεννιέται στὸ Λιβόρνο. Οἱ γονεῖς της γνήσιοι Ἕλληνες φροντίζουν νὰ σπεύρουν στὶς ἀπαλὲς ψυχὲς τῶν δύο παιδιῶν τους, τὴν ἀγάπη στὴ σκλαβωμένη τους Πατρίδα. Τοὺς ἐμπνέουν τὸ σεβασμὸ στὴν Ἑλληνικὴ Ἀρχαιότητα καὶ τὴν περηφάνεια γιὰ τ' ἀδέρφια τους, ποὺ ἀγωνίζονται στὴν Ἑλλάδα.

Ἀπὸ τὰ μικρά της χρόνια, ἡ Ἀγγελικὴ δείχνει τὰ ἐξαιρέτα διανοητικὰ της προσόντα, ποὺ τὴν κάνουν νὰ ξεχωρίζει στὸ σχολεῖο. Ἔχει πολὺ μεγάλη ἀντίληψη, καταπληκτικὴ παρατηρητικότητα καὶ ἀξιόλογη μνήμη. Τοῦτα τὰ χαρίσματά της, συνδυασμένα μὲ ἐπιμέλεια καὶ δίψα γιὰ μάθηση, τῆς ἐξασφάλιζαν πολὺ νωρὶς μεγάλη ἐγκυκλοπαιδικὴ μόρφωση. Κι οἱ γλώσσες ποὺ μαθαίνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Ἰταλικά, Γαλλικά, Ἀγγλικά καὶ Γερμανικά, εἶναι φαινόμενο σπάνιο γιὰ τὴν ἐποχὴ της. Τῆς δίνουν τὴ δυνατότητα νὰ διαβάσει ἀξιόλογα ἔργα ξένων συγγραφέων καὶ νὰ τὰ μεταφράζει στὰ Ἰταλικά ἢ τὰ Ἑλληνικά, τὴ μητρικὴ της

γλώσσα. Χωρὶς ποτὲ νὰ γνωρίσει ἀπὸ κοντὰ τὴν ἀγαπημένη της Πατρίδα, τὴν Ἑλλάδα, μαθαίνει πολὺ καλὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλώσσα. Ἔτσι, ὄχι μονάχα διαβάσει ἀνετα τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες συγγραφεῖς, ἀλλὰ μεταφράζει καὶ τὸν Ὅμηρο. Ξέρει ἀπέξω τὴν Ἰλιάδα.

Ἀπὸ τὰ παιδικὰ της χρόνια, ὅταν ἦταν ἀκόμη στὰ θρανία, ἐκδηλώνεται καὶ τὸ μεγάλο ποιητικὸ της ταλέντο. Ἀπὸ τότε, τὶς κουβέντες της μὲ τὶς συμμαθήτριές της τὶς σκαρώνει σὲ στίχους. Παρουσιάζει καὶ μιὰ καταπληκτικὴ εὐχέρεια στὴν ὁμοιοκαταληξία.

Ποῦ νὰ φανταστοῦν οἱ συμμαθήτριές της, ποὺ συχνὰ τὴν πειράζουν γι' αὐτὴ τὴν κλίση της, ὅτι μιὰ μέρα ἡ Ἀγγελικὴ θὰ ἐξελιχθεῖ σὲ ἀξιόλογη ποιήτρια.

Οἱ γονεῖς της, μαζί μὲ τὴν ἀγάπη στὴν Πατρίδα, φρόντισαν νὰ φυτέψουν στὴν ψυχὴ της, καὶ τὴν ἀγάπη στὸν Θεό. Ἔτσι μεγαλώνοντας δὲν ξέρει μονάχα τὸ Εὐαγγέλιο καλά, ἀλλὰ ἀγωνίζεται, γιὰ νὰ ζεῖ συνειδητὰ ἐκεῖνο ποὺ ὁ Θεός, κάθε φορά, τῆς ζητάει. Συζητάει γιὰ θέματα σχετικά μὲ τὸν Θεὸ μὲ τοὺς διανοούμενους τῆς ἐποχῆς της καὶ τοὺς στηρίζει στὴν πίστη. Γράφει ὁ Ἰταλὸς Γκουεράτζι τὸ πιὸ κάτω περιστατικό: «Κάποτε, τῆς εἶπα, ὅτι δὲν πίστευα σὲ τίποτε ἄλλο, παρὰ σε μιὰ ἀνώτερη φυσικὴ δύναμη... Ποτὲ δὲ θὰ ξεχάσω τὴ στιγμὴ ἐκείνη. Ὁρθώνεται μπροστά μου, γιγάντια Καρυάτιδα, μὲ μάτια σαν ἀστραπὲς καὶ μοῦ λέει αὐστηρὰ: "Γκουεράτζι, δὲ θὰ γίνεις ποτὲ μεγάλος, ἂν δὲν πιστέψεις! Πρόσεξε με. Ἄκουσέ με. Οἱ ἀλήθειες δὲ θέλουν σκέψη. Πίστεψε ἐνσυνείδητα στὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ. Σ' αὐτὴν ποὺ μᾶς φωτίζει τὸ δρόμο στὸ ταξίδι τῆς ἐπίγειας ζωῆς μας, ὥστε νὰ φτάσουμε στὴν ἄλλη, στὴν αἰώνια, μ' ἀνάλαφρη συνείδηση. Ψάξε βαθιὰ στὴν ψυχὴ σου καὶ θὰ βρεῖς τὴν κυρίαρχη θεϊκὴ δύναμη. Μὰ πρόσεξε, μὴ ζητήσεις τὸν Θεὸ μας ἔξω ἀπὸ τὸ εἶναι σου. Λαχτάρησέ Τον καὶ θὰ σοῦ παρουσιαστεῖ. Φωτίσου ἀπὸ τὸ φωτοδότη κι ἀνέσπερο πυρσὸ Του! Καὶ κάνε τὸ φῶς Του, φῶς σου!»

Κι ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ: «Ἡ χαλύβδινη τούτη σκέψη της, σύντριψε μέσα μου κάθε ἀμφιβολία καὶ σάρωσε ὅλες τὶς σκοτεινές μου σκέψεις. Μὲ ὀδήγησε στὸ δρόμο τῆς ἀλήθειας, μ' ἔκανε Χριστιανό!»!

Σὲ πολὺ νεαρὴ ἡλικία τὴ βρίσκουμε νὰ φτιάχνει τὴ δικὴ της οἰκογένεια, μὲ τὸν Ἰταλὸ Τζοβάννι Μπαρτολομέι. Ἀπὸ τὴ νέα της ἐπαλξη, μ' ὅλα τὰ ἐφόδια ποὺ συγκέντρωσε ἀπὸ τὰ παιδικὰ καὶ νεανικὰ της χρόνια, συνεχίζει τὸν ὁμορφο ἀγώνα της μὲ τὴν πένα.

Ἡ Ἑλληνίδα τοῦ Λιβόρνο, ἀντὶ γιὰ καριοφίλι, χρησιμοποιοῖ τὴν πένα της. Τὶς σκέψεις, τὶς ἰδέες καὶ τὰ βιώματά της, τὰ προσφέρει στοὺς γύρω της, μέσα ἀπὸ διάφορα λογοτεχνικὰ εἶδη.

Τὸ φιλολογικὸ ἔργο τῆς Ἀγγελικῆς Πάλλη εἶναι μεγάλο. Κι αὐτὸ δὲν τὸ χρωστάει μονάχα στὶς ἱκανότητες, ποὺ τῆς ἔχει δώσει ὁ Θεός. Τὶς καλλιεργεῖ καὶ ἡ ἴδια μὲ τὴν ἐπιμέλειά της.

Γράφει ποιήματα, πατριωτικὰ κυρίως. Μέσα 'κεῖ κλείνει τὴν ἀγάπη γιὰ τὴν πατρίδα της, ποὺ δὲν γνώρισε ποτὲ ἀπὸ κοντά. Ἡλεκτρίζουν τὴν εὐαίσθητη ψυχὴ της οἱ ἥρωικοὶ ἀγῶνες τῶν παλικαριῶν γιὰ τὴ λευτεριά.

Τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, μὲ τὶς ἥρωικὲς σελίδες της τὴν τραγουδαίει στὴν πιὸ κάτω ὡδῆ:

1. Πατρίς, θεῖον ὄνομα — κάθε ψυχὴ
μὲ κρυφὸν μάγεμα — νικᾷς Ἐσύ.
2. Τρέμουν οἱ τύραννοι — καὶ σὲ μισοῦν,
σ' ἀκοῦν οἱ Ἕλληνες — κι εὐθύς ξυπνοῦν.
3. Μόλις σ' ἐγνώρισαν πίπτ' ὁ ζυγός,
καὶ δόξης ἔφθασε — πάλιν καιρός.

Ἡ Κρητικὴ ἐπανάσταση τὴ συγκινεῖ βαθιὰ κι ἐκφράζει τὰ αἰσθημάτά της κι ἐδῶ μὲ στίχους. Ἐγκωμιάζει τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων στὸ ἱστορικὸ νησί, μὲ σκοπὸ νὰ συγκινήσει τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς, γιὰ τὰ δεινὰ τῶν Ἑλλήνων. Κι ἔτσι συγκινεῖ πολλοὺς Ἰταλοὺς νὰ δώσουν χρήματα γιὰ τὸν ἀγώνα αὐτό. Συγχρόνως, δημιουργεῖ καὶ φιλελ-

ληνικὸ κλίμα γύρω της. Τὰ ποιήματα γιὰ τὴ λευτεριά τῆς Κρήτης τὰ δημοσιεύει σ' ὅλες τὶς γλώσσες τῆς Εὐρώπης ποὺ ξέρει. Καὶ τὸ λιγοστὸ εἰσόδημα ἀπὸ τὰ ἔργα της τὸ διαθέτει γιὰ τ' ἀδέλφια, ποὺ ἀγωνίζονται στὴν Κρήτη.

Ὁ ἥρωισμὸς τῶν Μεσολογγιτῶν, ἡ σκλαβωμένη ἀκόμα Ἡπειρος καὶ Θεσσαλία καὶ ἀρκετὰ ἄλλα πατριωτικὰ θέματα τὴν τροφοδοτοῦν γιὰ καινούργια ποιήματα.

Ἐγγραψε ἀκόμα λυρικὰ δράματα, τραγωδίες, κριτικὰ δοκίμια, μελέτες καὶ πεζά. Ἀπὸ τὰ πεζά της ἀναφέρουμε τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα: ὁ «Ἀλέξης ἢ οἱ τελευταῖες ἡμέρες τῶν Ψαρῶν». Μέσα ἀπ' αὐτό, φαίνεται τὸ μεγαλεῖο τῆς ἀθάνατης ἑλληνικῆς ψυχῆς, ποὺ τὴν χαρακτηρίζουν ἡ εὐγένεια καὶ ἡ ἀγάπη γιὰ ὅλους.

Τὰ ἔργα τῆς Ἀγγελικῆς Πάλλη τὰ θαυμάζουν πολλοὶ Εὐρωπαῖοι διανοούμενοι, καθὼς κι Ἕλληνες: Ὁ Οὐγὸς Φώσκολος, ὁ Γ. Τερτσέτης, ὁ Γ. Ζαλοκώστας κ.α. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, εἶναι δημοσιογράφος καὶ σ' ἐφημερίδες. Κι ἐδῶ τὰ ἄρθρα της εἶναι κυρίως πατριωτικὰ. Γράφονται μετὰ ἀπὸ συζητήσεις μὲ διανοούμενους στὰ σαλόνια τοῦ Λιβόρνο. Οἱ Ἰταλοὶ θαυμάζουν, ποὺ βρίσκει ἡ ὑπέροχη αὐτὴ γυναίκα τόσα ἐπιχειρήματα, γιὰ νὰ τονίσει τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴν πνευματικὴ ὑπεροχὴ τῆς Ἑλλάδας καὶ ὅτι ὁ πολιτισμὸς ἔχει ξεκινήσει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι, κατορθώνει νὰ δημιουργήσει παντοῦ φιλελληνικὸ κλίμα.

Ὅ,τι δὲν κατάφεραν πολλοὶ διπλωμάτες, τὸ κατάφερε αὐτὴ μὲ τὴν πένα καὶ τὸ λόγο της. Μέσα σ' ὅλη της τὴ δράση βρίσκει καὶ τὸ χρόνο νὰ συντρέχει τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς ἀρρώστους τοῦ Λιβόρνο. Ἐνῶ δὲν παραλείπει νὰ βοηθᾷ οἰκονομικὰ καὶ τὴν ἀγωνιζόμενη πατρίδα, παρ' ὅλο, ποὺ δὲ βρίσκεται σὲ καμιά ἀνθηρὴ οἰκονομικὴ κατάσταση ἢ ἴδια.

6 Μαρτίου 1875. Ἡ Ἀγγελικὴ Πάλλη ἄρρωστη φτάνει στὸ τέρμα τῆς ζωῆς της. Ζητάει ἀπὸ τὸ γιό της, ποὺ βρίσκεται στὸ προσκέφαλό της, τὸν ἱερέα, νὰ ἐξομολογηθεῖ καὶ νὰ κοινωνήσει. «Παιδί μου, καλὴ ἀντάμωση», εἶναι τὰ

τελευταία της λόγια. «Γλυκιά μου Ἑλλάδα». Ὁ Δῆμος τοῦ Λιβόρνο, γιὰ νὰ τὴν τιμήσει κηρύσσει τριήμερο πένθος. Ἀποφασίζει νὰ τῆς προσφέρει τὸν τίτλο «τῆς ἐξοχότερης γυναίκας, ποὺ γέννησε ποτὲ τὸ Λιβόρνο». Ἡ Ἑλληνικὴ σημαία πένθιμα κυματίζει στὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο, στὰ ἑλληνικὰ σπίτια καὶ στὰ ἑλληνικὰ καράβια, ποὺ βρίσκονται στὸ λιμάνι. Οἱ καμπάνες χτυπᾶνε πένθιμα στὶς Ὀρθόδοξες ἐκκλησιές. Τὸ Δημοτικὸ συμβούλιο θὰ στήσει ἀργότερα προτομὴ τῆς Ἀγγελικῆς Πάλλη στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Λιβόρνο. Κάθε Ἕλληνας ἂς σταθεῖ μὲ θαυμασμὸ μπροστὰ στὸ ἐξαίρετο παράδειγμα τῆς φιλοπατρίας κι ἐργατικότητάς της. Μπορεῖ νὰ μᾶς γίνεῖ ἓνας φωτεινὸς φάρος καὶ στὸ δικό μας δρόμο...

ΜΟΡΑΪΤΙΣΣΕΣ – ΜΑΝΙΑΤΙΣΣΕΣ

*«Καλλιὸ ἔχομε τὸ κόψιμο,
παρὰ νὰ σκλαβωθοῦμε»*

Στό μετερίζι

Η ΑΡΧΑΙΑ ΣΠΑΡΤΗ ΞΑΝΑΖΕΙ

(Κωνσταντία Ζαχαριά)

25η Μαρτίου 1821. Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός ύψώνει τη σημαία της Έπανάστασεως στην Άγία Λαύρα. Ο Μεγάλος Άγώνας ξεκίνησε από το Μοριά. Η φουστάνελα και το ράσο θα πορευτούν μαζί σ' όλες τις μάχες, όπως και πριν στα σκληρά χρόνια της τουρκοκρατίας.

Και γυναίκες ύψωσαν τη σημαία και μ' αυτό το συμβολικό τρόπο κήρυξαν την επανάσταση στην περιοχή τους.

Στη Σπάρτη, που η γυναίκα, πρώτη εκεί κατάκτησε τον τίτλο της ηρώιδας από τα χρόνια τα παλιά, μιὰ γυναίκα, γνήσια Σπαρτιάτισσα, ή **Κωνσταντία Ζαχαριά** ύψώνει τη σημαία στον έξωσθη του σπιτιού της και δίνει έτσι το σύνθημα του συναγερμού.

Είναι κόρη του Ζαχαριά, του πιό ένοχλητικού άρματολού που γνώρισαν οι Τούρκοι της Πελοποννήσου, γύρω στα 1800, και που άγωνίστηκε, όσο κανείς άλλος, για να

προετοιμάσει την επανάσταση, γι' αυτό και δολοφονήθηκε από τους Τούρκους τὸ 1805.

Τὸ ὄνομά της καὶ τῆς γενιᾶς της τὰ κατορθώματα τὴν ἔχουν ἐπιβάλλει στὴ συνείδηση καὶ στὴν ἐκτίμηση ὄλων. Γι' αὐτὸ ὅλη ἡ πόλη τῆς Σπάρτης, ἄντρες καὶ γυναῖκες ἔχουν τώρα συγκεντρωθεῖ κάτω ἀπὸ τὸ σπίτι της. Ἡ ἥρωικὴ Σπαρτιάτισσα, ἀπὸ τὸν ἐξώστη τοῦ σπιτιοῦ της, τοὺς μιλάει μὲ λόγια πύρινα ποὺ συγκινοῦν κι ἐνθουσιάζουν:

«Ἦρθε ἡ ὥρα ν' ἀποτινάξουμε ἀπὸ πάνω μας τὸ βαρὺ ζυγὸ καὶ νὰ ἐλευθερώσουμε τὴν πατρίδα. Ὅλος ὁ Μοριᾶς εἶναι στὸ πόδι. Ἔτοιμοι γιὰ τὸν ἀγῶνα!»

Τοῦτα τὰ λόγια της ἀπλά, μὰ δυνατά, μιᾶνε βαθιὰ στὶς καρδιὲς τῶν συμπατριωτῶν της. Τοὺς συναρπάζουν. Τοὺς ἐνθουσιάζουν. Ἄνθρωποι τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ κάμπου μπαίνουν κάτω ἀπὸ τὶς προσταγές της μ' ἐνθουσιασμὸ κι ἐμπιστοσύνη. Τὸ ἴδιο κι ἀρκετὲς γυναῖκες, ποὺ ξύπνησε μέσα τους τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας Σπάρτης.

Μὲ ἐπικεφαλῆς τὴν Κωνσταντία Ζαχαριά διατρέχουν ὅλες μαζί τὴν κοιλάδα τῆς Λακωνίας κι ἀπ' ὅπου περνᾶνε δίνουν τὸ σύνθημα τοῦ ξεσηκωμοῦ. «Μοῦ ἦρχετο νὰ κλαύσω ἀπὸ τὴν προθυμίαν ποὺ ἔβλεπα», θὰ γράψει ἀργότερα ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, συνεργάτης τοῦ πρωτοκλέφτη Ζαχαριά.

Ἀκολουθώντας τὸν Εὐρώτα πάντα, φτάνει στὸ Λεοντάρι. Εἶναι τόση ἡ ὄρμη τους, ποὺ τρομάζουν οἱ Τούρκοι. Νομίζουν, ὅτι πίσω τους ἔρχεται πολὺς στρατὸς καὶ φοβισμένοι κλείνονται στὰ φρούρια τοῦ Μιστρᾶ, τῆς Μονεμβασιας, τῆς Καρύταινας.

Ὅπου περάσει ἡ Σπαρτιάτισσα ἡρωίδα, κατεβάζει ἀμέσως τὴν τουρκικὴ σημαία ἀπὸ τὰ τζαμιὰ καὶ σπῆνει μιὰ αὐτοσχέδια ἑλληνικὴ μ' ἓνα γαλάζιο σταυρό. Μὲ τὴν ἴδια ὄρμη καὶ ἀποφασιστικότητά μπαίνει στὸ κονάκι τοῦ Βοεβόδα καὶ τὸ πυρπολεῖ.

Σὲ πολλὰς μάχες παίρνει μέρος. Τὸ μεγάλο της θάρρος ἐμπνέει τοὺς Ἕλληνες καὶ τρομάζει τοὺς Τούρ-

κους. Τὰ ἴχνη τῆς ἡρωίδας χάνονται μετὰ τὴν περίφημη μάχη τοῦ Πολυάραβου τῆς Λακωνίας, ὅπου ἠττήθηκε ὁ Ἰμπραήμ, στὴν προσπάθειά του νὰ καταλάβει τὴ Μάνη, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1826. Εἶναι βέβαιο, ὅτι ἡ Κωνσταντία Ζαχαριά πῆρε μέρος σ' αὐτὴ τὴ μάχη. Μετὰ ἀπ' αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται τίποτα σχετικὸ μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ της δράση. Ἄγνωστο πότε καὶ ποῦ τελείωσε τὴ ζωὴ της. Τὸ ὄνομά της ὅμως θὰ μένει πάντα δεμένο μὲ τὸ ἥρωικὸ κι ἀνυπόταχτο πνεῦμα τῆς Μάνης. Κατάφερε νὰ νικήσει τὴ γυναικεία της φύση καὶ νὰ σταθεῖ ἀντάξια πλάι στοὺς ἄντρες πολεμιστὲς καὶ ἥρωες.

Ἀδελφὴ τῆς Κωνσταντίας Ζαχαριά εἶναι ἡ Ἄγγελίνα. Πρόκειται γιὰ μιὰ νέα γυναῖκα, ποὺ ἔζησε τὴν επανάσταση ἀπὸ τὰ μικρά της χρόνια. Πέντε χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα της ἔχασε τὸ μεγάλο της ἀδελφὸ, τὸν Ἀναγνώστη, στὴ Μονεμβασιά. Τὸν σκότωσε ἓνας Τούρκος μὲ μπαμπεσιά. Τὰ τρία ἄλλα ἀδέρφια της, οἱ Ζαχαρόπουλοι μὲ τ' ὄνομα, ἔγιναν ἀπὸ τοὺς σπουδαίους καπεταναίους τοῦ Μοριᾶ.

Ψημένη στὶς μάχες καὶ τοὺς πολέμους ἡ Ἄγγελίνα, μπαρουτοκαπνισμένη, παντρεύτηκε τὸ Νικηταρᾶ τὸν «Τουρκοφάγο». Σὰν νὰ μὴ τὴν ἔφταναν τὰ πένθη καὶ οἱ συμφορὲς καὶ τῆς επανάστασης οἱ ἀγωνίες, ἡ κυρὰ **Νικήταινα** στὰ 1823 βρέθηκε μπροστὰ σ' ἓνα ἐχθρὸ χειρότερο κι ἀπὸ τὸν Τούρκο: τὸν ἀδελφοκτόνο ἐμφύλιο. Τὸ ἐκτελεστικὸ (οἱ ἀγωνιστὲς δηλαδὴ) ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ τὸ βουλευτικὸ (ἡ πολιτικὴ ἐξουσία) ἀπὸ τὴν ἄλλη, χτυπήθηκαν μεταξύ τους στὸ Ἄργος, στὸ Ναύπλιο, στὴν Τριπολιτσά.

Ποτὲ ἓνας ἐμφύλιος δὲν εἶναι καλὸ γιὰ ἓνα τόπο, ἰδιαίτερα σε μιὰ ἐποχὴ, ποὺ ὁ τόπος αὐτὸς ἀγωνίζεται νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴ σκλαβιά. Γιὰ τὴν **Ἄγγελίνα Νικηταρᾶ** ὅμως τοῦτος ὁ ἐμφύλιος ἔχει ἓνα πρόσθετο βᾶρος: ὁ ἄντρας τῆς ὁ Νικηταρᾶς εἶναι μὲ τὴν παράταξη τῶν καπεταναίων καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς πρώτους. Ἀντίθετα, ἓνα ἀπὸ τ' ἀδέρφια της,

ὁ Θεοδωρῆς Ζαχαρόπουλος, ἔχει πάει ἀπὸ τῆς μεριᾶ τοῦ βουλευτικοῦ. Ὅλοι πίστευαν, ὅτι οἱ συγγενικοὶ δεσμοὶ δὲν θὰ ὀξύνουν τὰ πράγματα καὶ ἡ διαφορὰ θὰ λυθεῖ. Ἡ Ἄγγελίνα ὁμως ξέρει καὶ τὸν ἄντρα τῆς καὶ τὸν ἀδελφὸς τῆς καὶ τρέμει μπροστὰ σ' ἓνα ἀλληλοσπαραγμὸ μὲ πρωταγωνιστὲς ἀγαπημένα τῆς πρόσωπα.

Μὲ τὸ ἔμπα τοῦ 1824 τὸ τουφεκίδι ἀνάμεσα στὶς δυὸ ἀντιμαχόμενες παρατάξεις εἶχε ἀνάψει. Μπορεῖ νὰ μπεῖ κανεὶς στὴν ψυχολογία τῆς γυναίκα, ποὺ κλεισμένη στὸ Ναύπλιο, περιμένει ν' ἀκούσει, πὼς ὁ ἀδελφός τῆς ἢ ὁ ἄντρας τῆς ἢ καὶ οἱ δύο διάλεξαν τὸν πιὸ ἄδοξο θάνατο, ἀπὸ βόλι ἀδελφικό. Ἄγραμμάτῃ ἢ ἴδια, καταφεύγει σ' ἓνα γραμματικὸ νὰ τῆς συντάξει ἓνα γράμμα στὸν πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως, Γεώργιο Κουντουριώτῃ. Ἀξίζει νὰ τὸ παραθέσουμε, γιὰ νὰ ὑπογραμμίσουμε, ὅτι ἡ γυναίκα στὸν Ἄγωνα τοῦ '21 ἔπαιξε καὶ αὐτὸ τὸ διαπραγματευτικὸ καὶ συμφιλιωτικὸ ρόλο, ἀποβλέπουσα καὶ μόνο στὸ συμφέρον τῆς πατρίδας.

«Ἐκλαμπρότατε πρόεδρε, κύριε Γεώργιε Κουντουριώτῃ,

Εἶναι δύσκολον νὰ σὰς παραστήσω τὴν λύπην τῆς ψυχῆς, ὅπου ἐδοκιμάσαμεν ὅλοι οἱ εὐαίσθητοι πατριῶται, ὅταν ὀφθαλμοφανῶς εἶδαμεν ἀναμμένον τὸν ἐμφύλιον πόλεμον εἰς τοὺς κόλπους τῆς πατρίδας μας, καὶ χριστιανούς Ἕλληνας νὰ σκοτώνουν ἀσπλάγχχνως τοὺς ἀδελφούς των χριστιανούς· καὶ ἂν ἀφήσω εἰς ἀληθμονησίαν τὴν τιμὴν τοῦ αἵματος καὶ οἰκείου ἀγῶνας, μεθ' ὧν ἐξηγοράσθη ἡ ἐλευθέρα αὐτῆ γῆ, τὴν ὁποῖαν τολμᾷ νὰ ξαναβάφη σήμερον μὲ αἷμα ἀθῶων ὁμογενῶν ἢ ραδιουργία τινῶν, δὲν ἠμπορῶ κατ' οὐδένα τρόπον, οὔτε ἐγώ, οὔτε ἄλλος καλὸς πατριώτης, νὰ παραβλέψωμεν τὰ πικρὰ δάκρυα τοσοῦτων φτωχῶν φαιμιλιῶν ταλανιζομένων ἀπὸ τόσας δυστυχίας, πενίαν, πείναν, ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς φόβους, καὶ περιπλέον ἀπὸ τὴν ἀπελπισίαν, ὅπου τοὺς ἐ-

μπνέει ὁ ἐμφύλιος πόλεμος. Διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν τὴν ὑμετέραν ἐκλαμπρότητα, ἵνα λάβῃ οἶκτον φιλανθρωπίας, καὶ νὰ ἀπαντήθῃ αὐτῇ ἡ κακὴ ἀρχὴ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Ὅσον δὲ διὰ τὴν κατάχρησιν τῶν αἰτίων τῆς δικαίας σας ὀργῆς, μείνετε βέβαιοι, ὅτι θέλετε εὖρει συμμάχους ὅλους τοὺς καλοὺς πατριώτας, διὰ νὰ παύσουν αὐταὶ αἱ καταχρήσεις μὲ εἰρηνικότερον τρόπον, καὶ οὕτω νὰ ἔχετε καὶ τὴν εὐλογίαν ὅλου τοῦ ἔθνους. Ἄλλῃως, τολμῶ νὰ σὰς εἶπω, ὅτι ἂν ἀκολουθῇ πεισματωδῶς τὸ πρᾶγμα, κοντὰ ὅπου δυσκόλως θέλετε ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ, θέλετε λυπήσει πρὸς τούτοις καὶ ὅλους ἡμᾶς τοὺς φίλους σας, τοὺς ὁποῖους κατατάρττει νὰ βλέπωμεν νὰ χύνεται ἀδίκως τὸ αἷμα τῶν ἀπλῶν ἀδελφῶν μας. Ὁ ἀδελφός μου μὲ παρακινεῖ ὡς ἀπὸ μέρους τῆς Διοικήσεως, ἵνα ἔλθω αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον μὲ ὅλας τὰς οἰκιακὰς δυσκολίας ἤθελα ἀκολουθήσει, ἀνίσως μοι ἤρχετο ἀμέσως ἢ πρόσκλησις ἀπὸ τὴν ἐκλαμπρότητά σας, εἰς τοῦ ὁποῖου τὴν εἰλικρινῆ φιλογένειαν ἔχω πᾶσαν ἐμπιστοσύνην, ὅτι ἄνευ κατεπειγούσης ἀνάγκης δὲν ἤθελε μὲ προσκαλέσει. Διὸ μὲν μὲ ὄλον τὸ προσῆκον σέβας.

Ἐκ Ναυπλίου τῆ 19 Μαρτίου 1824.

ἡ εὐπειθεστάτη πατριώτισσα
Νικήταινα Ἄγγελίνα».

Τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1824 οἱ δυὸ παρατάξεις μπαίνουν σὲ συμφιλιωτικὰ διαπραγματεύσεις, ποὺ τίς ἤθελε καὶ τὸ ἓνα μέρος καὶ τὸ ἄλλο. Ἀλλὰ καὶ τὸ γράμμα τῆς Ἄγγελίνας σίγουρα ἔπαιξε τὸ δικό του μέρος.

* * *

Τὸ μεσσηνιακὸ χωριὸ **Γαράτζα** ἦταν ἀπὸ τὰ πρῶτα ποὺ πῆρε μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ '21, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ Μητροπέτροβα, ποὺ ἦταν σύντροφος τοῦ Ζαχαριᾶ. Ἀπὸ 'κεῖ ἡ ἐπανάσταση ξαπλώθηκε σ' ὅλη τὴ Μεσσηνία κι οἱ ἀγωνιστὲς τῆς Γαράτζας διακρίθηκαν γιὰ τὴ γενναϊότητά

τους σὲ πολλές μάχες στὸ Μοριά. Πρῶτο τρόπαιο τὸ Βαλτέτσι.

«Τοῦτες οἱ μέρες, δώδεκα-δεκατρεῖς τοῦ Μαΐου», λέει στὰ ἀπομνημονεύματά του ὁ Κολοκοτρώνης, «θὰ δοξάζονται ἕως ὅτου τὸ γένος μας στέκει· διότι ἦτον ἡ ἐλευθερία τῆς πατρίδος».

Μὲ τὴν ἥρωικὴ αὐτὴ μάχη εἶναι συνδεδεμένο καὶ τὸ ὄνομα μιᾶς ἄλλης Σπαρτιάτισσας. Τῆς **Σταυριάνας Σάββαινας**. Χήρα, μὲ παιδιά ἀνήλικα, βρέθηκε ἡ Σάββαινα τὸν καιρὸ τῆς ἐπανάστασεως. Μὰ ἡ ἀγάπη τῆς στὴν πατρίδα καὶ ὁ ἄδικος σκοτωμὸς τοῦ ἄντρα τῆς, τὴν ἔκαναν νὰ ἐμπιστευθεῖ τὰ παιδιά τῆς σὲ μιὰ ἀδελφὴ τῆς, καὶ νὰ ταχθεῖ ἀνάμεσα στοὺς προμάχους τῆς ἐλευθερίας. Μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἔλαβε μέρος σὲ πολλές μάχες. Τὸ Βαλτέτσι, τὰ Τρίκορφα, ἡ Βέργα τοῦ Ἄλμυροῦ, ἐγνώρισαν ἀπὸ κοντὰ τὴν ἥρωικὴ αὐτὴ Ἑλληνίδα. Κι ὅταν ὁ ἀγώνας τέλειωσε, ἡ Σάββαινα ἀποστρατεύθηκε μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ ταγματάρχου.

Ζαμπέτα Κολοκοτρώνη

Πίσω ἀπὸ γενναίους ὑπερασπιστές, ποὺ ἔδωσαν πολλὰ στὴν Πατρίδα, ἀνακαλύπτουμε συχνὰ τὴ μορφή τῆς μητέρας, ποὺ τοὺς ἀνάθρεψε.

Ἡ προσφορὰ τῆς Ἑλληνίδας στὸν σκληρὸ ἀγώνα τοῦ '21 εἶναι διπλή. Καὶ ἡ ἴδια ἔδωσε τὸ «παρών» στὶς μάχες πλάι στοὺς ἄντρες, ἀλλὰ καὶ στὰ παιδιά, ποὺ μεγάλωνε φύτευε τὸν πόθο τῆς λευτεριάς.

Μιὰ τέτοια σεμνὴ ἥρωίδα μάνα — ἡ μάνα τοῦ Θεοδ. Κολοκοτρώνη. Εἶναι ἡ **Ζαμπέτα** ἢ **Ζαμπία Κολοκοτρώνη**, ποὺ ἔζησε στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα. Ὅλοι τὴ φώναζαν Καπετάνισσα Κωνσταντοῦ. Εἶναι ἀπὸ ἥρωικὴ γενιά, κόρη τοῦ ὀπλαρχηγοῦ τῆς Ἀλωνίσταινας Κωτσάκη καὶ γυναίκα τοῦ γενναίου ἀρματολοῦ Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνη.

Γυναίκα σκληραγωγημένη, συμφιλιωμένη μὲ τὶς κακουχίες καὶ τὸν κατατρεγμὸ, γεννάει τὸ Θεοδωρὴ τῆς στὶς 3 Ἀπριλίου τοῦ 1770 στὸ Ραμαβούνι τῆς Μεσσηνίας, κάτω ἀπὸ ἓνα δέντρο. Εἶναι τότε ποὺ ὅλο τὸ Κολοκοτρωναῖκο προσπαθεῖ νὰ διαφύγει, κατατρεγμένο ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς μετὰ τὰ «ὄρλωφικά».

Στὰ 1779, μετὰ τὴν πανωλεθρία τῶν Τουρκαλβανῶν στὸ Τρίκορφο ἀπ' τὸν Κων/νο Κολοκοτρώνη, ὁ γενναῖος ἀρματολὸς ἀποσύρεται στοὺς πύργους τῆς Καστανίσσας, στὴ Μάνη, γιὰ νὰ ξαποστάσει. Ἐκεῖ πηγαίνει κι ἡ Καπετάνισσα ἡ Κωνσταντοῦ μὲ τὰ 5 τοὺς παιδιά. Πιὸ μέγανος εἶναι ὁ Θεοδωρὴς, 10 χρονῶν παιδί. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1780 ἐκστρατεύουν ἐναντίον τοὺς 14.000 Τοῦρκοι μὲ τὸ Χασάν Τζεζαερλή. Ζητᾶνε ἀπ' τοὺς δύο γενναίους ἀρματολοὺς, τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τὸν Παναγιώταρο, νὰ προσκυνήσουν τὸ Χασάν. Ἐκεῖνοι ὁμῶς δίνουν τὴν ἀπάντηση:

— Δὲν προσκυνᾶμε! Θέλουμε πόλεμο κι ὅποιος μείνει νικημένος, ἄς προσκυνήσει!

Ζήτησαν βοήθεια ἀπὸ τὴ δυτικὴ Μάνη καὶ κλείστηκαν στοὺς πύργους μὲ 150 παλικάρια. Δώδεκα μέρες κράτησε ἡ σκληρὴ πολιορκία. Κι ὅταν οἱ γενναῖοι πολεμιστὲς εἶδαν, ὅτι ἄλλη βοήθεια ἀπὸ τὴ Μάνη δὲν ἦταν δυνατόν νὰ φτάσει, ἀποφάσισαν ἥρωικὴ ἔξοδο ἀπὸ τοὺς πύργους. Τὰ παλικάρια ἔβαλαν στὴ μέση τὰ γυναικόπαιδα, ἔβγαλαν τὰ γιαταγάνια τοὺς καὶ ὄρμησαν στὸ ἐχθρικό στρατόπεδο. Ἡ Καπετάνισσα δὲν ἦταν ἀνάμεσα στὰ γυναικόπαιδα. Εἶχε ντυθεῖ μὲ στολὴ πολεμιστῆ κι ἦταν ὀπλισμένη μὲ σπαθὶ καὶ τουφέκι. Οἱ Τοῦρκοι αἰφνιδιάστηκαν καὶ μόνο λίγους μπόρεσαν νὰ σκοτώσουν. Ἀνάμεσα στοὺς πεσόντες ἦταν κι οἱ δύο ἀρχηγοί, ὁ Κ. Κολοκοτρώνης κι ὁ Παναγιώταρος.

Ἡ Καπετάνισσα σώθηκε μὲ τὰ δύο παιδιά τῆς, τὸ Θεοδωρὴ καὶ τὴν κόρη τῆς. Τ' ἄλλα τρία, πολὺ μικρά, εἶχαν αἰχμαλωτιστεῖ. Γρήγορα ὁμῶς κατάφερε νὰ τ' ἀπελευθερώσει καὶ νὰ τὰ πάρει μαζί τῆς.

Οἱ Τοῦρκοι σὰν μαθαίνουν ὅτι ζεῖ, θέλουν νὰ τὴν πιά-

σουν ζωντανή. Γι' αυτό προσέχει. Κρύβεται και δουλεύει σκληρά, για να κερδίζει το ψωμί των όρφανών της. Ξενοῦφάνει, κόβει ξύλα, που ὁ 13χρονος Θοδωρῆς τὰ πηγαίνει στην Τρίπολη νὰ τὰ πουλήσει.

Κάποιο πρωί, λένε, πού εἶχε βρέξει, ὁ Θοδωρῆς μπῆκε στην Τρίπολη νὰ πουλήσει ξύλα. Τὸ ζῶο του, ὅμως γλίσטרησε στὰ λασπόνερα καὶ λέρωσε κάποιον Τούρκο περαστικό. Ἐκεῖνος θύμωσε καὶ χαστούκισε τὸ παιδί, πού ὀρκίστηκε νὰ ἐκδικηθεῖ κάποια μέρα τοὺς σκληροὺς κατακτητές.

Ἡ Καπετάνισσα μεγάλωνε τὰ ὀρφανά της μὲ μιὰ λαχτάρα:

— Πότε θὰ μεγαλώσετε νὰ διώξετε τοὺς Τούρκους, πού σκότωσαν τὸν πατέρα σας;

Καὶ τὰ παιδιά, μὲ πρῶτο τὸ Θοδωρῆ, τῆς ἀπαντοῦσαν, ὅτι θὰ μεγαλώσουν γρήγορα καὶ θὰ διώξουν τοὺς Τούρκους ἀπ' τὸ Μοριά.

Ἔτσι ἀνάτρεφε τὰ παιδιά της ἡ Καπετάνισσα.... Καὶ νά, ὁ πρωτότοκός της, ὁ Θοδωρῆς, ἀπὸ τὰ 16 του κιόλας χρόνια διακρίθηκε σε μιὰ συμπλοκή. Οἱ παλιοὶ σύντροφοὶ τοῦ πατέρα του κι οἱ συγγενεῖς του ἔτρεξαν νὰ μποῦν κάτω ἀπ' τὴν ἀρχηγία του! Ἐκεῖνος ἀργότερα, μὲ τοὺς σκληροὺς ἀγῶνες του θὰ ἐκπληρώσει τὸ ὄνειρο τὸν γονιῶν του, ἀλλὰ καὶ τὸ δικό του, νὰ διώξει τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο. Ἡ μητέρα του εἶναι πολύτιμη σύμβουλος τοῦ γιοῦ της. Κι ὅταν στὰ 1820 ὁ Θοδωρῆς Κολοκοτρώνης ἀποφασίζει ν' ἀφήσει τὴ Ζάκυνθο καὶ νὰ περάσει στὸ Μοριά, τῆς μάνας «καπετάνισσας» ζητάει πρῶτα τὴν εὐχή, μὰ γιὰ δική της ἀσφάλεια τῆς κρύβει τὸν πραγματικό σκοπὸ τοῦ ταξιδιοῦ.

— Κάποια χοντρή δουλειὰ λέω νὰ κάνω τοῦτες τὶς μέρες, μάνα... ν' ἀφήσουμε γειὰ τῆς φτώχειας... μπορεῖ καὶ νὰ μισέψω γιὰ λίγο καιρό. Δός μου τὴν εὐχή σου.

— Ἄς εἶναι, γιέ μου, ἀνοιχτὰ τὰ ἐπουράνια κι ἡ ὥρα ἡ καλή.

— Τῆ γριά καὶ τὰ μάτια σας! εἶπε στὰ παιδιά του γιὰ τελευταία παραγγελιά.

«Καὶ χάθηκε. Τὸ δειλινό, λίγο πρὶν νὰ μouxρώσει, πῆρε τὸ δρόμο γιὰ τὸ ἐκκλησάκι τῶν Λατίνων. Πῆγε νὰ πεί τὸ ἔχε γειὰ σπὴν πεθαμένη (τὴ γυναίκα του). Ἦξερε ἂν θὰ ξανάβλεπε τ' ἀγαπημένα χῶματα πού τὴ σκεπάζανε; Γονάτισε κοντὰ στὸ φτωχικὸ σταυρὸ μὲ τὸ καντήλι.

— Ἄγια ψυχὴ τῆς μακαρίτισσας, μouxμούρισε βουρκωμένος, ἀπὸ ψηλὰ πού βρίσκεσαι καὶ κουβεντιάζεις μὲ τὸν Θεὸ εὐλόγα τὸ ταξίδι μου, κάνε τὴ δέησή σου γιὰ τὸ σκοπὸ μου. Βάλε με κάτω ἀπὸ τὸ σκέπος τοῦ Κυρίου, ψυχὴ τῆς μακαρίτισσας, μεσίτεψε γιὰ μένα καὶ τὸ δυστυχισμένο γένος μας...»*

Στὶς πιὸ δύσκολες περιστάσεις τῆς ζωῆς του, ζητάει τὴ συμβουλὴ τῆς μάνας του ὁ Κολοκοτρώνης.

Στὶς μάχες γιὰ τὴν προστασία τῶν χωριῶν τοὺς συχνὰ παίρνουν μέρος κι οἱ γυναῖκες τῶν Κολοκοτρωναίων. Ἀρχηγὸς τοὺς εἶναι πάντα ἡ Καπετάνισσα Κωνσταντοῦ, πού πολεμáει μ' ἀπαράμιλλη ἀνδρεία, γιὰ τὴν Πατρίδα καὶ τὴν Πίστη τοῦ Χριστοῦ. Ζεῖ ὡς τὰ τελευταία χρόνια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ '21. Βλέπει νὰ γίνεταὶ πραγματικότητα τ' ὄνειρό της, ἡ λευτεριά τῆς Πατρίδας!

Τὰ ὀλοκαυτώματα καὶ οἱ ἡρωίδες τους

Ὅταν μιλάμε γιὰ ὀλοκαυτώματα, ἡ σκέψη πολὺ εὐκόλα πηγαίνει στὸ Κούγκι μὲ τὸ Σαμουήλ, στὸν Πύργο τοῦ Δημουλά μὲ τὴ Δέσπω Μπότση, στὸ Μεσολόγγι μὲ τὸν Καψάλη ἢ στὸ Ἀρκάδι μὲ τὸ Γιαμπουδάκη καὶ τὴ Χαρίκλεια Δασκαλάκη. Κι ὅμως μᾶς εἶναι ἀγνωστες σελίδες ἀπὸ ὀ-

* Σπύρου Μελά: «Ὁ Γέρος τοῦ Μωριά».

λοκαυτώματα, που αφήνουν κατάπληκτο τὸν ἀναγνώστη καὶ γιὰ τὶς συνθήκες, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες συνέβη τὸ δραματικὸ γεγονός καὶ γιὰ τὴν ἠθυσία αὐτὴ σὰν ἐθνικὸ κεφάλαιο δὲν ξεπέρασε τὰ ὅρια τῆς περιοχῆς.

Νὰ μιὰ τέτοια σελίδα, ποὺ γράφτηκε στὴ γῆ τῆς Λακωνίας*:

«... Δραματικὴ ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου **Βρονταμά**. Οἱ Βρονταμίται, τριακόσιοι περίπου ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά εἶχον καταφύγει εἰς τὴν παρὰ τὸν Εὐρώταν καὶ ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχουσαν ἀπὸ τὸ χωριὸ βυζαντινὴν Μονὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐντὸς σπηλαίου καὶ χρονολογουμένην ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος. Τοῦρκοι ἐντόπιοι ἀπὸ ἐκείνους, ποὺ εἶχε φέρει μαζί του ὁ Ἰμβραήμ, ὠδήγησαν τοὺς Αἰγυπτίους πρὸς τὸ καταφύγιον, τοῦ ὁποίου εἶχον φράξει τὴν εἴσοδον οἱ Βρονταμίται. Ὁ στρατάρχης ἔδωσε ἐντολὴν νὰ γίνουν εἰς τοὺς ἐγκλείστους προτάσεις πρὸς παράδοσιν μὲ τὰς συνήθειες ὑποσχέσεις, ἀλλ' ἐκεῖνοι ἠρνήθησαν. Ἐτηρεῖτο ἐκεῖ ἄλλην μίαν φορὰν ὁ δραματικὸς ὄρκος, ποὺ εἶχε δοθῆ κατὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως: Ἐλευθερία ἢ θάνατος.

»Οἱ Αἰγύπτιοι τότε ἤνοιξαν μίαν τρύπαν ἐπάνω ἀπὸ τὸ σπήλαιο καὶ δι' αὐτῆς ἔρριψαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν του ἐμπρηστικὰς ὕλας, τὰς ὁποίας ἀνέφλεξαν. Ἐλάχιστοι διεσώθησαν ἐκ τῶν φλογῶν καὶ τῆς προκληθείσης ἀσφυξίας, οἱ ὁποῖοι ἠχμαλωτίσθησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς Ναυαρίνον, ὁπόθεν ἕνας ἐδραπέτευσεν καὶ οἱ ὀλίγοι ἄλλοι ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἐκεῖθεν ἐπέστρεψαν ἀργότερα εἰς τὸν τόπον των **δύο γυναῖκες**. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ διασωθέντες ὑπῆρξαν οἱ μάρτυρες καὶ οἱ ἀφηγηταὶ τοῦ ἡρωικοῦ Ὀλοκαυτώματος τῶν Βρονταμιτῶν.

»Τὰ ὅσα τῶν τιμίων ἐκείνων νεκρῶν φυλάσσονται εἰς ὀστεοθήκην τῆς καείσης Μονῆς, τῆς ὁποίας αἱ μόλις δια-

* Διον. Κόκκινου: «Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις», Ἔκδοσις Γ', τόμος 9ος, σέλ. 156.

κρινόμεναι βυζαντιναὶ ἀγιογραφίαι καὶ αἱ μαυρισμέναι ἐκ τοῦ γεγονότος ἐκείνου ἐπιφάνειαι, μαρτυροῦν τὴν δύναμιν τῆς ἀντιστάσεως ἀπέναντι τοῦ ἐχθροῦ καὶ τῆς ἠθικῆς ἐπιβιώσεως τοῦ λαοῦ τούτου, παρὰ τὰς δραματικὰς εἰς τοὺς αἰῶνας περιπετείας του.»

Ὁ Βρονταμάς

Τὸ δημοτικὸ τραγούδι, ζωντανὴ ἱστορία σὲ τούτα τὰ χῶματα, τονίζει τὸ ἡρωικὸ φρόνημα τῶν μελλοθανάτων στὶς δελεαστικὰς προτάσεις τοῦ ἐχθροῦ:

Τρία πουλάκια κάθονται στῆς Κρίτσοβας τῆ ράχη,
τὸ νὰ τηράει τὸ Βρονταμά καὶ τ' ἄλλο τὸ ποτάμι,
τὸ τρίτο τὸ καλύτερο μοιρολογάει καὶ λέει:

—Θέ' μου καὶ τὶ νὰ γίνηκαν οἱ δόλιοι οἱ Βρονταμίτες;
Μάϊδε σὲ γάμο φαίνονται, μάϊδε σὲ πανηγύρι,
μόν' πήγαν κι ἀποκλείστηκαν μέσα στὸ Μοναστήρι!
Μπραῆμ Πασὰς ἐπέρασε, Μπραῆμ Πασὰς τοὺς λέει:
«Βγάτε νὰ προσκυνήσετε, τὴν ἐκκλησιὰ ν' ἀφήστε!»
Καὶ κείνοι τ' ἀπαντήσανε, καὶ κείνοι τ' ἀπαντᾶνε:
«Ἄϊστε καὶ σεῖς κι ἡ πίστη σας, παλιότουρκοι χαθεῖτε,
οἱ Βρονταμίτες ζωντανοί, Τούρκους δὲν προσκυνᾶνε.
Κάλλιο ἔχομε τὸ κόψιμο, παρὰ νὰ σκλαβωθοῦμε!»

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ παπᾶ τοῦ χωριοῦ, τοῦ παπα-Δημήτρη, οὔτε ἡ παράδοση, οὔτε ἡ ἱστορία διέσωσε ὀνόματα γυναικῶν ποὺ κήκαν ζωντανὲς μέσα στὴ σπηλιὰ — ποὺ ἄλλωστε, σὲ παρόμοιες περιπτώσεις ἀναφέρονται ὀνόματα; Ὡστόσο γίνεται λόγος γιὰ μιὰ γυναίκα, ποὺ κατὰφερε νὰ δραπετεύσει, γιὰ μερικὲς ἄλλες ποὺ αἰχμάλωτες μεταφέρθηκαν στὴν Πύλο, στὸ στρατόπεδο τοῦ Ἰμπραήμ κι ἀπὸ 'κεῖ στὴν Ἀφρική. Κι ἀπὸ 'κεῖ κατάφεραν νά... ἐπιστρέψουν. Ἡρωίδες δὲν εἶναι μόνο ἐκεῖνες, ποὺ σφραγίζουν τὴ ζωὴ μ' ἓνα ἡρωικὸ θάνατο, ἀλλὰ καὶ κείνες ποὺ ζοῦν τὴ μεγάλη περιπέτεια τῆς ζωῆς μὲ τρόπο ἡρωικό.

Γιὰ τὸ ἴδιο ὀλοκαύτωμα μιὰ πληροφορία μιλάει γιὰ μιὰ οἰκογένεια, οἱ δυὸ γονεῖς καὶ τὰ παιδιά τους, ποὺ παρακολούθησαν ἀπὸ ἓνα κρυψώνα ὅλα ὅσα ἔγιναν στὴ σπηλιὰ αὐτῆ τῆς Μονῆς, στὴν ὁποία δὲν ἔγιναν δεκτοί, γιὰτὶ ἔπασχαν ἀπὸ εὐλογία.

Πάντα ἡ ἀνυπόταχτη Μάνη ἦταν ἀγκάθι ἐνοχλητικὸ γιὰ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη. Ἔτσι ὁ μέγας Βεζίρης Ἀχμέτ πασᾶς Κιοπροῦλή, ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὶς πολεμικὲς του ἐπιχειρήσεις στὴν Κρήτη, μὲ πειρατικὰ πλοῖα ἐμφανίζεται στὰ παράλια τῆς. Οἱ Μανιάτες στέλνουν τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τους στὰ βουνά, ἔτοιμοι ν' ἀμυνθοῦν. Κάποιος Μανιάτης στέλνει ἓνα παλικάρι νὰ ρωτήσῃ τὴ γυναίκα του, ἂν ξέρει ποῦ ἔχει βάλει τὰ ὄπλα του. Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀπρόσμενη:

«Πὲς στὸν ἄντρα μου νὰ ῥθει γρήγορα νὰ φυλάξῃ τὴ γίδα καὶ νὰ κρατήσῃ τὸ παιδί κι ἐγὼ πηγαίνω νὰ βρῶ τ' ἄρματα του, ποὺ θὰ τὰ δουλέψω καλύτερα ἀπ' αὐτόν». 250 χρόνια πρὶν ἀπ' τὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21!

Ἡ Πελοπόννησος τοῦ 1826 μὲ τὸν Ἰμπραήμ ἔχει ν' ἀναδείξει πολλὲς ἡρωίδες, καινούργια Ζάλογγα.

«Κανεῖς δὲν δύναται νὰ περιγράψῃ τὰ τραγικὰ συμβά-

ντα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἐγίνοντο. Οἱ γυναῖκες ἀναγκαζόμεναι ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἔπεφταν κάτω εἰς τοὺς ἀποτόμους βράχους καὶ ἀπέθνησκον, τὰ δὲ παιδιά των τὰ μικρὰ ἔπνιγαν αἱ ἴδιαι εἰς τοὺς ποταμούς, διὰ νὰ μὴ φωνάζουν κλαίοντα, ἀλλὰ καὶ τοὺς πετεινοὺς καὶ αὐτοὺς ἀκόμη ἔσφαξαν, διὰ νὰ μὴ λαλοῦν καὶ ἀκούσουν οἱ Τούρκοι καὶ πηγαίνουν καὶ τοὺς αἰχμαλωτίζουν...»

Ἡ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΤΡΑ

Ὁ Γάλλος Φιλέλληνας Φραγκίσκος Πουκεβίλ, πρόξενος στὴν Πάτρα ἀπὸ τὸ 1815, στὴν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, ποὺ τὴν ἔγραψε τὸ 1824, μᾶς ἔχει διασώσει πολλὲς πληροφορίες, ὡς αὐτόπτης μάρτυς, ἀπὸ τὸν ἐπαναστατημένο κυρίως Μοριά, ἀλλὰ κι ἀπὸ ἄλλα θέατρα τοῦ πολέμου. Μέσα ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς πληροφορίες ἀναδύεται ἡ ἱστορία τῆς μικρῆς ὑπηρετριάς **Ἀναστασίας**.

Τὸ σκηNIKὸ ξετυλίγεται στὴν ἐπαναστατημένη Πάτρα, στὶς 15 Ἀπριλίου τοῦ 1821, λίγες μέρες μετὰ τὴν ἑναρξὴ τοῦ Ἀγώνα.

Ἡ Πάτρα πνίγεται στὸ αἷμα. Ὁ Γιουσοῦφ Πασᾶς σκορπίζει παντοῦ τὸν πανικὸ καὶ τὸ θάνατο. Οἱ Τούρκοι σφάζουν, ἀφανίζουν, λεηλατοῦν. Πλήθος οἰκογένειες ξεχύνονται στὴν παραλία, σε μιὰ προσπάθεια ἀπελπισίας νὰ σωθοῦν διὰ θαλάσσης. Γυναῖκες, μισοπεθαμένες βγαίνουν ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῶν σπιτιῶν τους, μὲ τὰ παιδιά στὴν ἀγκαλιὰ κι ἀγωνίζονται νὰ φτάσουν ὡς τὸ γαλλικὸ Προξενεῖο καὶ νὰ ζητήσουν ἄσυλο.

«Ἀκούγονται σπαραξικάρδια κραυγαῖ, πυροβολισμοί, διαρρήξεις θυρῶν, οἰκιῶν.»

Γράφει ὁ Πουκεβίλ: «Γλιστρᾶς στοὺς δρόμους καθὼς περπατᾶς, ἀπ' τὸ χυμένο αἷμα τῶν σφαγμένων. Στὴν παραλία ρυάκια ἀπὸ λάδι ποὺ καίγεται. Στρατιῶται καὶ μαῦροι, πλήρεις λαφύρων ἢ σύροντες ἀπὸ τῆς κόμης γυναῖ-

κας και παιδιά, ἐπλήρουν τὴν ἀτμόσφαιραν διὰ τῶν ἀλαγμῶν αὐτῶν...»

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ τραγικὸ καὶ φρικιαστικὸ σκηρικὸ κάνει τὴν ἐμφάνισή της ἡ μικρὴ «ὑπηρετρά» Ἀναστασία. Ἀσήμαντη παρουσία πλάι σε μιὰ πλούσια οἰκογένεια τῶν Πατρῶν, ἡ ὁποία «μὴ δυνηθεῖσα νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ Προξενεῖον τῆς Γαλλίας, ἀπήχθη ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν καὶ ὠδηγήθη μπροστὰ στὸ Γιουσοῦφ Πασά. Μητέρα, ἓνα δεκάχρονο ἀγόρι καὶ μία κόρη σὲ ἡλικία γάμου. Γονατίζουν μπροστὰ του καὶ τὸν παρακαλοῦν νὰ τοὺς ἐλευθερώσει. Ἐκεῖνος εἶναι πρόθυμος νὰ τὸ κάνει, ὑπὸ τὸν ὄρον ν' ἀλλαξοπιστήσουν. Ἐκεῖνοι σπαράζουν κάτω ἀπὸ τὸ βᾶρος αὐτοῦ τοῦ ὄρου, παρακαλοῦν, ἰκετεύουν, κλαῖνε, παρὰ λυοῦν καὶ τελικά... ὑποκύπτουν».

Ὁ Πρόξενος-ἱστορικὸς μόνον τὸ ὄνομα τῆς οἰκογένειας ἀποσιωπᾷ. Δίνει λεπτομέρειες ὅμως γιὰ τὴν τύχη τῆς οἰκογένειας στὸ χαρέμι τοῦ Γιουσοῦφ Πασᾶ.

Ἡ σειρὰ τῶρα τῆς Ἀναστασίας. Μπροστὰ στὸ θέαμα τῶν ἀφεντικῶν της καὶ τῆς ματοκυλισμένης πόλης, ἔχει κάνει τὴ δικὴ της ἐκλογή, ἐπιστρατεύοντας ὅλα τ' ἀποθέματα ἡρωισμοῦ, ποὺ μπορεῖ νὰ διαθέτει μιὰ ὑπηρετριάλα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἄντὶ ν' ἀκολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τῶν ἀφεντικῶν της, δουρικὰ ὑποταγμένη σ' αὐτοὺς, ἀντρεῖται, ἀντιστέκεται, ὑψώνει τὸ ἠθικὸ της ἀνάστημα. Ὁ πασὰς δὲν θέλει νὰ πιστέψῃ στὰ μάτια καὶ στ' αὐτιά του. Ἐρεθίζεται στὴ συνέχεια, γιὰτὶ νιώθει νὰ τὸν ταπεινῶνῃ τὸ θάρρος μιᾶς «δούλας», ποὺ σ' ἐκείνη τὴ στιγμή, αὐτὴ ἡ ἄσημη ὑπαρξὴ, λὲς κι ἐκπροσωποῦσε ὁλόκληρη τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα.

Ὁ ἐπίλογος στὴ ζωὴ τῆς μικρῆς ὑπηρετριάς Ἀναστασίας γράφτηκε μὲ τὸ ἴδιο της τὸ αἷμα. Πολεμώντας ὡς τὴν τελευταία της πνοὴ ἀπὸ τὸ μετερίζι τῆς Πίστης, ἡ ἄσημη Ἀναστασία πέρασε ἐπίσημα στὴν Ἀθανασία.

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΤΙΣΣΕΣ ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΙΣΣΕΣ

*«Ψυχὴ μεγάλη καὶ γλυκειά,
μετὰ χαρᾶς τὸ λέω:
Θαυμάζω τὶς γυναῖκες μας
καὶ στ' ὄνομά τους μνέω.»
Δ. Σολωμὸς*

«Δέν τούς θαραίνει ό πόλεμος άλλ' έγινε πνοή τους»

«ΕΛΕΥΘΕΡΕΣ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΕΣ»

Ο ήρωικές Μεσολογγίτισσες είναι εκείνες που συνεχίζουν τα υπεράνθρωπα κατορθώματα των Σουλιωτισσών.

Άς πάμε να τις συναντήσουμε στο πολιορκημένο Μεσολόγγι ανάμεσα στους «*Ελεύθερους πολιορκημένους*» του Δ. Σολωμού. Είναι οι πιο αυθεντικές πληροφορίες γι' αυτές που πολεμούν δίπλα στους αγωνιστές.

*«Δέν τούς θαραίνει ό πόλεμος,
άλλ' έγινε πνοή τους,
κι έμπόδιμα δέν είναι
στις κορασιαίς να τραγουδοῦν
και στα παιδιά να παίζουν.»*

Μά και για τη Μάνα Μεσολογγίτισσα, ή πολιορκία είναι ακόμα πιο στενή. Ή πείνα που θερίζει την ίδια δέν είναι τίποτα μπροστά στην πείνα των παιδιών της, που θερίζει και τα δικά της σπλάχνα.

Τής μάνας, ώ Λαύρα!

*τὰ τέκνα τριγύρω
φθαρμένα καὶ μαῦρα,
σάν ἴσκιοι ὄνειρου.
Λαλεῖ τὸ πουλάκι
στοῦ πόνου τῆ γῆ,
καὶ θρίσκει σπειράκι
καὶ μάνα φθονεῖ.*

Ἡ ἥρωίδα μάνα Μεσολογγίτισσα ἔφτασε νὰ φθονεῖ τὸ πουλάκι, ποὺ μπορεῖ νὰ βρεῖ ἓνα σπειράκι, ἐνῶ ἐκείνη δὲν ἔχει τίποτα νὰ δώσει στὰ τέκνα τῆς τὰ «φθαρμένα καὶ μαῦρα». Ἡρωίδα σπὴν σκληρὴ πάλῃ μὲ τὴν πείνα τῆ δικῆ τῆς καὶ τῶν παιδιῶν τῆς. Τὰ πάντα ἐξαντλήθηκαν: τὰ ποντίκια, τὰ σκυλιά...

*Καὶ ὦ πείνα καὶ φρίκη!
Δὲ σκούζει σκυλί!*

Κι ἀπ' τὸ ἐχθρικὸ στρατόπεδο νὰ ἔρχονται οἱ μοσχοβολιᾶς ἀπὸ πλοῦσια καὶ καλομαγειρεμένα φαγητά.

Ἀπ' ὅσα διν' ἢ θάλασσα, ἀπ' ὅσα ἢ γῆ, ὁ ἀέρας.

Σ' αὐτὴ τὴν πρόκληση, ποὺ 'ναι πιὸ βασανιστικὴ κι ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πείνα, οἱ Μεσολογγίτισσες ἀπαντοῦν μ' ἓνα πνεῦμα ἀγωνιστικὸ:

«... Ἐνῶ εἶχαν τὰ παράθυρα ἀνοιχτὰ γιὰ τὴ δροσιά, μία ἀπ' αὐτές, ἢ νεώτερη, ἐπῆγε νὰ τὰ κλείσει, ἀλλὰ μία ἄλλη τῆς εἶπε: Ὅχι, παιδί μου. Ἄφησε νὰ μπεῖ ἢ μυρωδιὰ ἀπὸ τὰ φαγητά. Εἶναι χρεια νὰ συνηθίσουμε...»

Μεγάλο πρᾶμα ἢ ὑπομονή!

Ἄχ! Μᾶς τὴν ἐπεμψε ὁ Θεός· κλεῖ θησαυροὺς κι ἐκείνη.

«Κι ἔτσι λέγοντας ἐματάνοιξε τὸ παράθυρο, καὶ ἢ πολλὴ μυρωδιὰ τῶν ἀρωμάτων ἐχυνότουσαν μέσα, κι ἐγιόμισε τὸ δωμάτιο. Καὶ ἢ πρώτη εἶπε: *Καὶ τὸ ἀεράκι μᾶς πολεμάει*».

Μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἥρωικὴ καρτεριά τῶν γυναικῶν τοῦ πολιορκημένου Μεσολογγίου ὁ ποιητῆς στέκει μὲ θαυμασμό, ποὺ 'ναι ἀδύνατο στὸν ἀναγνώστη νὰ μὴ τὸν συμμαριστεῖ:

Ψυχὴ μεγάλη καὶ γλυκεῖα, μετὰ χαρᾶς στὸ λέω.

Θαυμάζω τὲς γυναῖκες μας καὶ στ' ὄνομά τους μνῶ.

«Ἴδου αὐτὲς οἱ γυναῖκες φέρνονται θαυμαστά. Αὐτὲς εἶναι μεγαλόψυχες, καὶ λένε ὅτι μαθαίνουν ἀπὸ μᾶς. Δὲ δειλιάζουν, μ' ὄλον ὅτι τοὺς ἐπάρθηκε ἢ ἐλπίδα, ποὺ εἶχαν, νὰ γεννήσουν τέκνα γιὰ τὴ δόξα καὶ γιὰ τὴν εὐτυχία. Ἐμεῖς λοιπὸν μπορούμε νὰ μάθουμε ἀπ' αὐτές, καὶ νὰ τὲς λατρεύουμε ἕως τὴν ὑστερὴν ὥρα».

Κι ὡς αὐτὴ «τὴν ὑστερὴν ὥρα» οἱ γυναῖκες ὑπομένουν ἥρωικὰ ὅλα τὰ δεινὰ τῆς πολιορκίας, δίνουν κουράγιο στοὺς ἀγωνιστὲς καὶ προσεύχονται:

Ἐτούτ' εἶν' ὑστερὴ νυχτιά. Ὅλα τ' ἀστέρια θγάνει.

Ὀλονυχτὶς ἀνέβαινε ἢ δέηση, τὸ λιθάνι.

*Γλυκεῖα κι ἐλεύθερη ἢ ψυχὴ σὰ νὰ 'τανε θγαλμένη
κι ὑψῶναν μὲ χαμόγελο τὴν ὄψη τῆ φθαρμένη.*

«*Μὲς τ' ἄγιο θῆμα τῆς ψυχῆς*» οἱ Μεσολογγίτισσες κρατοῦν κι αὐτὲς «*πάντ' ἀνοιχτὰ, πάντ' ἄγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς τους*».

*Καὶ θλέπω πέρα τὰ παιδιὰ καὶ τὲς ἀντρογυναῖκες
γύρου στῆ φλόγα π' ἀναψαν καὶ θλιθερὰ τῆ θρέψαν
μ' ἀγαπημένα πράματα καὶ μὲ σεμνὰ κρεβάτια,
ἀκίνητες, ἀστέναχτες, δίχως νὰ ρίξουν δάκρυ.
Καὶ ἄγγιζ' ἢ σπῖθα τὰ μαλλιά καὶ τὰ λιωμένα ροῦχα.
Γρήγορα, στάχτη, νὰ φανεῖς, οἱ φοῦχτες νὰ γεμίσουν.*

*Εἶν' ἔτοιμα σπὴν ἄσπονδη πλημμύρα τῶν ἀρμάτων,
δρόμο νὰ σχίσουν τὰ σπαθιά κι ἐλεύθεροι νὰ μείνουν,
ἐκείθε μὲ τοὺς ἀδελφοὺς, ἐδώθε μὲ τὸ χάρο.*

Κανεῖς δὲν μᾶς ἔδωσε τόσο πιστὴ καὶ σ' ὄλες τῆς τίς διαστάσεις τὴν εἰκόνα τῆς ἥρωίδας τοῦ Μεσολογγίου, ὅσο ὁ ἐθνικὸς μας ποιητῆς μέσα ἀπὸ τοὺς «Ἐλευθέρους πολιορκημένους». Ἐτσι ἢ Μεσολογγίτισσα σπὴν ἐθνικὴ μας πινακοθήκη δὲν εἶναι μόνο ἢ λεβέντισσα στὸ ταμπούρι καὶ στὸ μετερίζι, ἀλλὰ αὐτὴ ποὺ μὲ τὸ «*μέσα πλοῦτος*»

νικάει όλους τους πειρασμούς και *πολιορκημένη* από τις χιλιάδες του Ίμπραήμ και του Κιουταχί, ζορισμένη από την πείνα, πληγωμένη σαν μάνα, ανθεκτική στην επέλαση των προκλήσεων από τους έχθρους, από τον «Ξανθό Άπρίλη», από την άνοιξιάτικη νύχτα τη «σπαρμένη μάγια» μένει ήθικα και πνευματικά ελεύθερη.

Οί γυναίκες τής «Εξόδου»

«Αποθνήσκομεν αλλά δέν προσκυνούμεν». «Όχτώ χιλιάδες αίματωμένα όπλα δέν παραδίδονται». Αύτη είναι ή άπάντηση των άγωνιστών, κάθε φορά που ό έχθρος τους προτείνει να συνθηκολογήσουν. Δέν τους τρομάζουν ούτε τὰ βόλια, ούτε οί βόμβες, ούτε τὰ κανόνια.

Άπρίλιος 1826. Μά να που μέρα με τη μέρα τους κυκλώνει άπελπιστικά ή πείνα και ή άρρώστια. Δέν μπορούν από πουθενά να μεταφέρουν τρόφιμα. Ό έχθρος έχει από παντού κυκλώσει την πόλη. Κι ό,τι προμήθειες είχαν, από μέρες τώρα έχουν τελειώσει. Πάνω στην άνάγκη τρώνε ό,τι βρίσκουν μπρός τους. Καθημερινά πεθαίνουν παιδιά, άρρωστοι, γέροι άπ' την έξάντληση.

Στις 6 Άπριλίου οί άρχηγοί τής φρουράς, με πρόεδρο τον Έπίσκοπο Ρωγών Ίωσήφ, συνεδριάζουν. Σκέπτονται τι πρέπει να κάμουν. Κι όλοι μ' ένα στόμα άποφασίζουν: *Νά μήν παραδοθούν!* Μια λύση μονάχα ύπάρχει. Νά διασχίσουν τὸ έχθρικό στρατόπεδο μια νύχτα. Κι αν ζήσουν, να συνεχίσουν τον άγώνα για την πατρίδα. Άν πάλι στην έξοδό τους αύτη σκοτωθούν, θα πεθάνουν ελεύθεροι. Στα χέρια των άπίστων δέν θα πέσουν! Όλη ή πόλη συμφωνεί. Κι αρχίζουν οί έτοιμασίες για τη μεγάλη ώρα. Τη νύχτα στις 10 Άπριλίου, Σάββατο του Λαζάρου, θα γίνει ή έξοδος. Τουτες τις τελευταίες μέρες τὸ Μεσολόγγι φτάνει στο κορύφωμα του μεγαλείου του. Οί άγωνιστές τής φρουράς, κι όσοι άλλοι μπορούν, έτοιμάζονται για

την έξοδο. **Οί γυναίκες με άνδρικές στολές και σπαθί στο χέρι** είναι άποφασισμένες μαζί με τὰ παιδιά να χτυπήσουν, αν χρειαστεί. Οί άρρωστοι, οί γέροντες, κι άλλοι μερικοί μένουν στην πόλη. Όχι όμως για να παραδοθούν. Θα πολεμήσουν όσο μπορούν κι ύστερα θα βάλουν φωτιά και θα άνατιναχθούν στον άέρα. Ό,τι μπαρούτι και φυσέκια έχουν άπομείνει τὰ μεταφέρουν στα σπίτια. Τὰ κανόνια τὰ χωσαν μες στα χαντάκια. Και τὸ πιὸ συγκινητικό είναι, πὼς τὰ τυπογραφικά στοιχεΐα και τὰ πιεστήρια, που τὰ χρησιμοποιούσαν ως τώρα, για να τυπώσουν τις ένδοξες σελίδες τής ιστορίας τους, κι αυτά τὰ σκόρπισαν και τὰ θαψαν, για να μη μολυνθούν άπ' τὰ βάρβαρα χέρια.

Άφοϋ έτοιμάστηκαν, μαζεύονται όλοι στην Έκκλησία. Παρακολουθούν τη Λειτουργία, άλληλοσυγχωρούνται και μεταλαβαίνουν με κατάνυξη. Όλα πια τελείωσαν. Η ώρα έφτασε. Στις 2 τη νύχτα χωρισμένοι σε τρεις φάλαγες ξεκινούν. Πίσω τους έρχονται κι άλλοι καθυστερημένοι. Ήταν σκληρή ή ώρα του χωρισμού από γονείς και φίλους που άπόμειναν στην πόλη. Όλοι ξεκινούν με μια άπόφαση: Ή να ζήσουν ελεύθεροι ή να πεθάνουν! Για τους πιὸ πολλούς έγινε τὸ δεύτερο. Γιατί δέν πρόλαβαν καλά-καλά να περάσουν τὸ πρώτο χαράκωμα κι έπεσαν στα χέρια του έχθρου. Έκει πάλαιψαν σώμα με σώμα. Οί περισσότεροι σκοτώθηκαν. Μερικοί πιάστηκαν αιχμάλωτοι. Και λιγοστοί, ύστερα από πολλές κακουχίες, κατάφεραν να περάσουν στην ύπόλοιπη Έλλάδα ελεύθεροι.

Όσο για κείνους που δέν άφησαν τὸ Μεσολόγγι, αύτοί συγκεντρώθηκαν στα πιὸ μεγάλα σπίτια. Άνάμεσά τους τότε ξεχώρισε μια σεβάσμια μορφή: ό Χρήστος Καψάλης, ένας άπ' τους προκρίτους του Μεσολογγίου. Τὸ πρωί τής ήμέρας που θα γινόταν ή έξοδος, πέθανε ή γυναίκα του. Σαν ξεψύχησε, την άσπάστηκε κι ύστερα ήρεμος γύρισε στο γιό του, που έκλαιγε πλάι του, λέγοντάς του: «Μήν κλαις, παιδί μου. Μάλλον να χάρεσαι που πέθανε ή μητέρα σου και δέν έπαθε τὰ δεινά τής αιχμαλω-

σίας. Και τώρα άκουσε τὰ τελευταία μου λόγια: Ἀπόψε τὴ νύχτα, ἐσὺ νὰ φύγεις μαζί με τοὺς ἄλλους. Προσπάθησε νὰ σωθεῖς. Ὅσο γιὰ μένα μὴ φροντίζεις. Ἐγὼ εἶμαι ἄρρωστος καὶ γέρος, γι' αὐτὸ καὶ θὰ μείνω ἐδῶ. Προτιμῶ νὰ πεθάνω μέσα στὴν πόλη, παρὰ νὰ πέσω αἰχμάλωτος, βγαίνοντας ἔξω». Πατέρας καὶ γιὸς κλαίγοντας ἀποχαιρετίστηκαν. Ὑστερα ὁ Χρῆστος Καψάλης, ἀκουμπώντας στὸ μπαστούνι του, γύρισε γειτονιά-γειτονιά, καλώντας τοὺς γέροντες καὶ τοὺς ἄρρώστους νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Πολλοὶ πήγαν μαζί του ὀλοπρόθυμα καὶ κλείστηκαν σὲ μιὰ πυριτιδαποθήκη.

Ὅταν οἱ γυναῖκες ἀπὸ τὴν τρίτη κολόνα ποὺ πισωγύρισε στὴν ἀνεξήγητη ἐκείνη κραυγή: «Μεσολογγίτες, πίσω! Στὰ κανόνια!», ποὺ σκόρπισε τὴ σύγχυση, ἐκείνες θυμήθηκαν ὅσα διαλαλοῦσε ὁ Καψάλης τὸ πρωί, σὰν τελάλης τοῦ θανάτου. Καὶ τότε τρέξαν ὅλες στὴν μπαρουταποθήκη, ἐκεῖ νὰ πεθάνουν. Ὁ Καψάλης τίς δέχεται, κλείνει τὴν πόρτα, ἐνῶ βγάζει στὰ παράθυρα τίς πιὸ νέες νὰ τίς δοῦν οἱ Τοῦρκοι καὶ νὰ μαζευτοῦν. Πλήθος χιλιάδες μαζεύονται οἱ Τοῦρκοι. Προσπαθοῦν νὰ σπάσουν τὴν πόρτα, σκαρφαλώνουν στὰ παράθυρα. Καὶ τότε ὁ γερο-Καψάλης μετὸ «*Μνήσθητί μου, Κύριε*» βάζει φωτιὰ στὴ μπαρούτη. «Ἀνάκατα κορμιά, τούρκικα καὶ δικά μας, γέροι καὶ παιδιὰ, **μάνες καὶ κοπέλες**, δοκάρια, κεραμίδια, ἀγκωνάρια, τινάζονται μεσοῦρα».

Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ σ' ἄλλα σημεῖα τῆς πόλης μέχρι τίς 12 Ἀπριλίου. Τότε ὅλα κόπασαν, γιὰτι πιά δὲ στεκόταν τίποτε ὄρθιο. Ἔτσι ὁ ἐχθρὸς πήρε στὴν ἐξουσία του ἓνα σωρὸ ἀπὸ ἐρείπια, πέτρες καὶ πτώματα, ἐνῶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα τοῦτο τὸ ἐρειπωμένο Μεσολόγγι ἔγινε ἡ δόξα της, τὸ ἀθάνατο μεγαλεῖο της. Ἐγινε σὲ φίλους κι ἐχθροὺς τὸ ἱερὸ σύμβολο τῆς λευτεριάς, γιὰ νὰ θυμίζει στὸν καθένα μιὰ ἀθάνατη ἀλήθεια: Κάλιο νὰ πεθαίνει κανεὶς ἐλεύθερος παρὰ νὰ ζεῖ σκλάβος καὶ δοῦλος. Κι ἀκόμη, πὼς κάθε τέτοια θυσία γίνεται τὸ ξεκίνημα, γιὰ μιὰ νέα ζωὴ, γιὰ μιὰ ἀνάσταση!

Ἡ ἔξοδος τοῦ Μεσολογγίου

Θρήνος τοῦ Μεσολογγίου

Ποιὸς θὲ ν' ἀκούση κλάματα, γυναίκια μοιρολόγια;
Πέρασ' ἀπὸ τὸ Κάρελι κι ἀπὸ τὸ Μισολόγγι,
κ' ἐκεῖ ν' ἀκούσης κλάματα, γυναίκια μοιρολόγια,
πῶς κλαῖν' οἱ μάνες γιὰ παιδιὰ καὶ τὰ παιδιὰ γιὰ μάνες.
Δὲν κλαῖνε γιὰ τὸ σκοτωμό, ποὺ θὲ νὰ σκοτωθοῦνε,
μόν' κλαῖνε γιὰ τὸ σκλαβωμὸ ποὺ θὲ νὰ σκλαβωθοῦνε.
Ἦταν Σαββάτ' ἀπὸ βραδὺ ἀνήμερα Λαζάρου,
τρανὸ τελάλη βάρεσαν μέσα στὸ Μισολόγγι,
στὶς ἐκκλησιᾶς μαζώχτηκαν ὅλοι μικροὶ μεγάλοι,
κ' ἓνας τὸν ἄλλον ἔλεγε κ' ἓνας τὸν ἄλλον λέει:
«Ἀδέρφια, τί θὰ κάμωμε στὸ χάλι ποὺ μᾶς ἤυρε;
Εἴκοσι μέρες πέρασαν, ποὺ ὁ Ζαῖρὸς ἐσώθη,
φάγαμ' ἀκάθαρτα σκυλιὰ καὶ γάτους καὶ ποντίκια.
Τὸ Βασιλάδι ἔπεσε, τ' Ἄντελικὸν ἐχάθη,
ἦρθαν καὶ τὰ καράβια μας καὶ πάλι πίσω πάνε.»
Θανάσης Κότσικας φώναξε, Θανάσης Κότσικας λέει:
«Ἀδέρφι' ἄς πολεμήσουμε τοὺς Τούρκους σα λιοντά-
ρια
καὶ τὸ γιουρούσ' ἄς κάμωμε, ἄς καὶ διαβοῦμε πέρα.
Μπροστὰ θὰ νάβγουν οἱ γεροί, στὴν μέσην οἱ γυναί-
κες».
Ἐγίνηκε τὸ τσάκισμα μὲς στοῦ Μακρῆ τὴν τάπια,
καὶ τὸ γεφύρι χάλασαν καὶ τὰ παιδιὰ τὰ πνίξαν.
Ἄρρωστοι μέσα μείνανε μαζί μὲ τὸ Δεσπότη.
Φωτιὰ στὸ κάστρο βάλανε, κανέναν δὲν σκλαβώθη.
(Δημοτικὸ)

Τὰ κείμενα ἀδιάψευστοι μάρτυρες

Γιὰ κάποιες ἄλλες Μεσολογγίτισσες χαρακτηριστικὸ
εἶναι τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ «**Γυναίκα τῆς Ζάκυνθος**» τοῦ
Διονύσιου Σολωμοῦ:

«1. Καὶ ἐσυνέβηκε αὐτὲς τὲς ἡμέρες, ὅπου οἱ Τούρκοι

ἐπολιορκοῦσαν τὸ Μεσολόγγι καὶ συχνὰ ὀλημερίς, καὶ κά-
ποτε ὀλονυχτὶς ἔτρεμε ἢ Ζάκυνθο ἀπὸ τὸ κανόνισμα τὸ
πολύ.

2. Καὶ κάποιες γυναῖκες Μεσολογγίτισσες ἐπερπατοῦ-
σαν τριγύρου γυρεύοντας γιὰ τοὺς ἄντρες τους, γιὰ τὰ
παιδιὰ τους, γιὰ τ' ἀδέρφια τους, ποὺ ἐπολεμοῦσαν.

3. Καὶ στὴν ἀρχὴ ἐντρεπόντανε νάβγουνε, καὶ ἐπρο-
σμένανε τὸ σκοτάδι, γιὰ ν' ἀπλώσουν τὸ χέρι, ἐπειδὴ
δὲν ἦταν μαθημένες...

4. Ἀλλὰ ὅταν ἐπερισσέψανε οἱ χρεῖες, ἐχάσανε τὴν ἐ-
ντροπὴ· ἐτρέχανε ὀλημερίς.

5. Καὶ ὅταν ἐκουραζόντανε, ἐκαθόντανε στ' ἀκρογιάλι,
καὶ συχνὰ ἀσηκῶνανε τὸ κεφάλι κι ἀκούανε, γιὰτὶ ἐφοβό-
ντανε μὴ πέση τὸ Μεσολόγγι.

6. Καὶ τὲς ἔβλεπε ὁ κόσμος νὰ τρέχουνε στὰ τρίστρα-
τα, τὰ σταυροδρόμια, τὰ σπίτια, τὰ ἀνώγια καὶ τὰ χαμῶγια,
τὲς ἐκκλησιᾶς, τὰ ἐωκλήσια, γυρεύοντας.

7. Καὶ ἐλαβαίνανε χρήματα, πανιὰ γιὰ τοὺς λαβωμέ-
νους.

8. Καὶ δὲν τοὺς ἔλεγε κανένας τὸ ὄχι, γιὰτὶ οἱ ρώτησες
τῶν γυναικῶν ἦταν τὲς περισσότερες φορὲς συντροφευ-
μένες ἀπὸ τὲς κανονιᾶς τοῦ Μεσολογγιοῦ, καὶ ἡ γῆ ἔτρε-
με ἀποκάτου ἀπὸ τὰ πόδια μας.

9. Καὶ οἱ πλέον πάμπωχοι ἐβγάνανε τ' ὀβολάκι τους
καὶ τὸ δίνανε, καὶ ἐκάνανε τὸ σταυρὸ τους κοιτάζοντας
κατὰ τὸ Μεσολόγγι καὶ κλαίγοντας.

... Καὶ ἀκολούθησα τὲς γυναῖκες τοῦ Μεσολογγιοῦ, οἱ
ὁποῖες ἐστρωθήκανε στ' ἀκρογιάλι, καὶ ἐγὼ ἤμουν ἀπὸ πί-
σω ἀπὸ μία φράχτη καὶ ἐκοίταζα. Καὶ κάθε μία ἔβαλε τὸ
χέρι καὶ ἔβγαλε ὅ,τι κι ἂν ἐμάζωξε, καὶ ἐκάμανε ἓνα σω-
ρό! Καὶ μιὰ ἀπ' αὐτὲς ἀπλώνοντας τὸ χέρι καὶ ψηλαφίζο-
ντας τὸ γιαλὸ: Ἀδερφάδες, ἐφώναξε, ἀκοῦτε, ἂν ἔκαμε
ποτὲ τέτοιο σεισμὸ σὰν καὶ τώρα· τὸ Μισολόγγι ἴσως νικά-
ει, ἴσως πέφτει...»

* * *

Κι είναι ατέλειωτη ἡ σειρά καὶ δύσκολη ἡ προσπάθεια νὰ βγάλεις ἀπὸ τὴν τιμημένη ἀφάνεια κάποιες γυναικεῖες μορφές τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, ποὺ μὲ τὴν προσφορά τους τίμησαν τὴν πατρίδα καὶ πλούτισαν τὴν ἱστορία τῆς.

Τὴν ἀπόφαση γιὰ τὴν Ἔξοδο τὴν ὑπαγορεύει ὁ Ρωγῶν Ἰωσήφ στὸν γραμματέα Ν. Κασομούλη. Ἐκεῖνος γράφει τὸ πρακτικὸ καὶ ὅλοι οἱ ἀρχηγοὶ τὸ ὑπογράφουν.

Διαβάστε τὸ συγκλονιστικὸ αὐτὸ ἔγγραφο, ποὺ ἔχει τηρηθεῖ ἡ γραφή του καὶ τὸ ὕφος του, ὅσο εἶναι δυνατόν.

«Ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος βλέποντας τὸν ἑαυτὸν μας, τὸ στράτευμα καὶ τοὺς πολίτας ἐν γένει, μικροὺς καὶ μεγάλους... ἔσπερήμενους ἀπὸ ὅλα τὰ κατεπείγοντα ἀναγκαῖα τῆς ζωῆς πρὸ 40 ἡμέρας καὶ ὅτι ἐπληρώσαμεν τὰ χρέη μας ὡς πιστοὶ στρατιῶται τῆς Πατρίδος εἰς στενὴν πολιορκίαν καὶ ὅτι, ἐὰν μίαν ἡμέραν ὑπομείνωμεν περισσότερον, θέλομεν ἀποθάνει ὄρθιοι εἰς τοὺς δρόμους ὅλοι... ἀποφασίσαμεν ὁμοφώνως:

Ἡ Ἔξοδός μας νὰ γίνῃ βράδυ εἰς τὰς δύο ὥρας τῆς νυκτὸς 10 Ἀπριλίου, ἡμέραν Σάββατον καὶ ξημερώνοντες τῶν Βαΐων, κατὰ τὸ ἐξῆς σχέδιον ἢ ἔλθῃ ἢ δὲν ἔλθῃ βοήθεια.

1. - Ὅλοι οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἀπὸ τὴν Δάμπιαν τοῦ Στουρνάρη ἕως εἰς τὴν Δάμπιαν τοῦ Μακρῆ, σχηματίζοντας μία κολόνα, νὰ ριχθοῦν προσβάλλοντες τὴν Δάμπιαν τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὴν ἀκρογιαλιάν, εἰς τὸ δεξιὸν μας. Ἡ σημαία τοῦ Στρατηγοῦ Νότη Βότζιαρη θέλει μείνῃ ἀνοιχτή, ὡς ὁδηγὸς τοῦ σώματος τούτου. Ὁ Στρατηγὸς Μακρῆς νὰ τὴν συνοδεύσῃ μὲ εἰδήμονας, ὅπου γνωρίζουν τὸν τόπον.

2. - Ὅλοι οἱ ὀπλαρχηγοί, ἀπὸ τὴν Δάμπιαν τοῦ Στρ. Μακρῆ ἕως τὴν Μαρμαροῦν, μία κολόνα ὅλοι, νὰ ριχθοῦν εἰς τὸν προμαχῶνα ἀριστερὰ τῶν ἐχθρῶν. Ὁ Στρ. Μακρῆς μὲ τὴν σημαίαν του ἀνοιχτήν, θέλει νὰ εἶναι ὁ ὁδηγὸς τοῦ σώματος τούτου ἀριστερά...

3. - Διὰ νὰ μὴν μπερδευθῇ τὸ στράτευμα μὲ ταῖς φαμελῖαις, δίδεται τὸ γεφύρι τῆς Δάμπιας τοῦ Στουρνάρη... Τὰ

δὲ ἄλλα δύο γεφύρια εἶναι τὸ μὲν διὰ τὴν δεξιὰν κολόναν καὶ τῆς Λουνέττας διὰ τὴν ἀριστεράν.

4. - Κάθε ὀπλαρχηγὸς ν' ἀρχίσῃ νὰ σηκώνῃ τοὺς στρατιώτας του, ἐλθούσης τῆς ὥρας, ἕναν-ἕναν ἀπὸ τὸν προμαχῶνα του, ὥστε ὁ τόπος νὰ μὴ μείνῃ εὐκαιρὸς ἕως τὴν ὕστερην ὥραν. Οἱ ἀπὸ τὴν νῆσον Μαρμαροῦν, ἅμα σκοτεινιάσει νὰ τραβηχτοῦν ἀπὸ ἕνας-ἕνας καὶ νὰ σταθοῦν εἰς τὴν Δάμπιαν τοῦ Χορμόβα.

5. - Ὁ Τζιαβέλας νὰ μείνῃ ὀπισθοφυλακή. Αὐτὸς μὲ ὄλους τοὺς ὑπ' αὐτὸν θέλει περιέλθῃ τελευταῖος ὄλον τὸν γῦρον τοῦ φρουρίου διὰ νὰ δώσῃ τὴν εἶδησιν εἰς ὄλους...

6. - Τὸ σῶμα τῆς Κλείσοβας, νὰ ἐξέλθῃ μὲ τὰ πλοιάρια, εἰς μίαν τῆς νυχτὸς, σιγανά, καὶ ἅμα φθάσῃ εἰς τὴν ξηρὰν νὰ σταθῇ ἕως εἰς τὰ δύο ὥρας, ὅπου θὰ γίνῃ τὸ κίνημα ἀπ' ἐδῶ καὶ τότε νὰ κινήθῃ κι αὐτό.

7. - Ὁ τόπος, τὸ σημεῖον τῆς διευθύνσεώς μας θέλει εἶναι ὁ Ἅγιος Συμεὸς...

8. - Οἱ λαγουμιτζῆδες νὰ βάλουν εἰς τὰ φυτίλια φωτιά, λογαριάζοντας νὰ βαστάξουν μετὰ τὴν ἔξοδόν μας μίαν ὥραν ἀκόμα... Ἡξεύρομεν ὅλοι τὸν Καψάλην, ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκην ὁδηγίας.

9. - Ἐπειδὴ θὰ πληγωθοῦν πολλοί, κάθε σύντροφος χρεωστῆ νὰ βοηθῇ τὸν πληγωμένον... καὶ ἐὰν δὲν εἶναι ἐκ τοῦ ἰδίου σώματος.

10. - Ἀπαγορεύεται αὐστηρῶς κανένας νὰ μὴ ἀρπάξῃ ἄρμα συνδρόφου του εἰς τὸν δρόμον, πληγωμένου ἢ ἀδυνατῆ καὶ φύγῃ. Ὅταν φανῇ ἔνοχος τοιοῦτος, μετὰ τὴν σωτηρίαν μας, θέλει θεωρεῖται ὡς προδότης.

11. - Οἱ φαμελίται ὅλοι ἅμα προκαταλάβουν τοὺς δύο προμαχῶνας καὶ αἱ ἄλλαι δύο κολόναι θέλουν κινήθῃ ἀμέσως.

12. - Κανένας νὰ μὴ ὀμιλήσῃ ἢ φωνάξῃ τὴν ὥραν τῆς ἐξόδου μας, ἕως ὅτου νὰ πέσῃ τὸ δουφέκι εἰς τὸ ὄρδι τοῦ Κιουταχῆ...

13. - Ὅσοι τῶν ἀδυνάτων καὶ πληγωμένων ἐπιθυμοῦν

να ἐξέλθουν καὶ δύνανται, νὰ εἰδοποιηθοῦν ἀπὸ τὰ σώμα-
τά των...

14. - Τὸ μυστικὸ θέλει τὸ ἔχομεν: "Καστρινοὶ καὶ Λογ-
γίσοι".

15. - Διὰ νὰ εἰδοποιηθοῦν ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ τὸ σχέ-
διον, ἐπιφορτίζεται ὁ Νικόλας Κασομούλης γραμματεὺς
τοῦ Νικολάου Στουρνάρη νὰ περιέλθῃ ἀπὸ τώρα τὰ διά-
φορα σώματα νὰ τοὺς τὸ διαβάσῃ ἰδιαιτέρως εἰς τὸν κα-
θένα. Ἐὰν δὲ εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα ἔξαφνα φανῇ ὁ στό-
λος μας διὰ θαλάσσης πολεμῶν καὶ νικῶν, νὰ μείνωμεν
ἔως ὅτου ἀνταποκριθοῦμεν μέτ' αὐτοῦ».

Ἄπ' αὐτὸ τὸ συγκλονιστικὸ χρονικὸ μπορεῖς νὰ βγά-
λεις ἔξω τὴ Μεσολογγίτισσα γυναίκα; Καὶ μέσα σ' αὐτὴ
τὴν πυκνότητα τῶν γεγονότων, ποὺ σὰν παλιρροϊκὰ κύμα-
τα τῆς χτυποῦν τὴν ὑπαρξή της, μπορεῖς νὰ τὴ φανταστεῖς
τίποτ' ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ ἠρωίδα;

Τὸ γράμμα ἐνὸς μελλοθανάτου

«... Καταντήσαμε σὲ τέτοια ἀνάγκη ὥστε νὰ τρεφόμε-
στε ἀπὸ τὰ πιὸ ἀκάθαρτα ζῶα... Ἡ ἀρρώστια αὐξάνει ἀκό-
μη πιὸ πολὺ τὰ δεινοπαθήματά μας... 1740 ἀδέλφια μας
πέθαναν. 100.000 περίπου σφαῖρες καὶ βόμβες ποὺ ρίχτη-
καν ἀπὸ τὸ ἐχθρικὸ στρατόπεδο, μᾶς κατεδάφισαν τοὺς
προμαχῶνες μας καὶ γκρέμισαν τὰ σπίτια μας. Τὸ κρῦο
μᾶς ἐνοχλεῖ ὑπερβολικὰ. Δὲν ἔχομε καθόλου ξύλα γιὰ
φωτιά.

»Παρ' ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀξιοθαύμαστο θέαμα ὁ φλογερὸς
ζῆλος καὶ ἡ ἀφοσίωσις τῆς φρουρᾶς μας. Πολλοὶ ἀπ' αὐ-
τοὺς τοὺς γενναίους ἄνδρες, ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες θὰ
'ναὶ σκιές, ποὺ μπροστὰ στὸ Θεὸ θὰ κατηγοροῦν τὴν ἀδια-
φορία τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου γιὰ ἓνα ἀγῶνα ποὺ εἶναι
ὑπὲρ τῆς πίστεως!...

»Ἐξ ὀνόματος ὄλων τῶν ἐδῶ ἠρώων... σᾶς ἀναγγέλλω

τὴν ἀπόφασιν ποὺ ἔχομε πάρει ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, νὰ ὑπε-
ρασπισθοῦμε καὶ τὴν τελευταία σπιθαμὴ τῆς γῆς τοῦ Με-
σολογγίου καὶ νὰ ταφοῦμε κάτω ἀπὸ τὰ εἰρεῖνια τῆς πόλε-
ως χωρὶς νὰ δεχθοῦμε καμιά πρόταση συνθήκης.

»Ἡ τελευταία μας ὥρα ἐπλησίασε. Ἡ ἱστορία θὰ μᾶς
δικαιώσῃ... Ἐγὼ καυχῶμαι, γιὰτὶ σὲ λίγο τὸ αἷμα ἐνὸς Ἑλ-
βετοῦ... θὰ ἀνακατευθῇ μὲ τὰ αἵματα τῶν ἠρώων τῆς Ἑλλά-
δος...»

* * *

Ἡ πάρα πάνω ἐπιστολὴ γράφτηκε λίγες μέρες πρὶν
ἀπὸ τὴν ἠρωικὴ ἐξοδὸ τῶν Μεσολογγιτῶν ἀπὸ τὸν Ἑλβε-
τὸ φιλέλληνα Ἰωάννη Μάγερ σ' ἓνα φίλο του ἔξω ἀπὸ τὴν
Ἑλλάδα. Ζώντας μαζὶ μὲ τοὺς Ἕλληνες τὸ δράμα τῆς πο-
λιορκίας τοῦ Μεσολογγίου ὁ Μάγερ καὶ θαυμάζοντας τὴν
ἀνδρεία τῶν ἀγωνιστῶν, μπόρεσε μέσα σὲ λίγες γραμμὲς
νὰ δώσει τόσο παραστατικὰ τὴν τραγικὴ μὰ καὶ ἠρωικὴ εἰ-
κόνα τοῦ Μεσολογγίου στὶς παραμονὲς τῆς μεγάλης του
θυσίας. Κι ὅσα ἔγραψε, ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες τὰ ὑπέ-
γραψε μὲ τὸ αἷμα του. Γιὰτὶ καὶ ὁ Μάγερ, στὴν ἠρωικὴ ἐ-
κείνη νύχτα τῆς 10ης Ἀπριλίου 1826, μαζὶ μὲ πλῆθος Ἑλ-
λῆνων βρῆκε τὸ θάνατο, μένοντας ἔτσι πιστὸς στὸν ὄρκο
του, νὰ μὴ συνθηκολογήσῃ μὲ τὸν ἐχθρὸ. Μαζὶ του σκο-
τώθηκε καὶ ἡ Μεσολογγίτισσα γυναίκα του Ἀλτάνη, τὸ γέ-
νος Ἰγγλέζου καὶ τὰ δυὸ παιδιὰ του κι ἡ ὑπηρέτρια Σά-
να. Ὅλοι πέρασαν ἀπὸ μαχαίρι.

«... Τὸ Μεσολόγγι δὲν χάθηκε ἀπὸ ἔλλειψη ὀπλων. Τὸ
Μεσολόγγι τὸ θανάτωσε ἡ πείνα, ὁ πιὸ φοβερὸς ἐ-
χθρὸς», γράφει ὁ μέγας φιλέλληνας Ἰωάννης Γαβριήλ
Ἐυνάρδος, μόλις ἔμαθε, ὅτι τὸ Μεσολόγγι ἔπεσε. Κι αὐ-
τὸν τὸν ἐχθρὸ τὸν ἀντιμετώπισαν μὲ τὸν ἴδιο ἠρωισμό καὶ
οἱ γυναῖκες, ὅπως καὶ ὅλα τὰ δεινὰ ποὺ ἐπηκολούθησαν.

Οἱ Μεσολογγίτισσες, ποὺ πέσαν στὰ χέρια τῶν Τούρ-

κων τὴν ὥρα τῆς ἐξόδου, μεταφέρθηκαν στὴν Ἄρτα καὶ στὴν Πρέβεζα, γιὰ νὰ πουληθοῦν σὰν σκλάβες. Χρειάζεται φαντασία, γιὰ νὰ συμπληρώσει κανεὶς τὰ κενὰ τῆς ἱστορίας ποὺ πάντα εἶναι λακωνικὴ;

Γράφει ὁ ἴδιος φιλέλληνας: «Αὐτὲς οἱ γυναῖκες κι αὐτὰ τὰ παιδιὰ πωλοῦνται σὲ χαμηλὲς τιμές, σὰν κτήνη. Ἄν δὲν προλάβουμε καὶ μεταφερθοῦν στὴν Αἴγυπτο, δὲν θὰ μπόρουμε νὰ τὰ ἐλευθερώσουμε... Ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς θρησκείας ἃς εὐσπλαγχνισθεῖτε αὐτὰ τὰ δυστυχεῖς πλάσματα... γλιτώσατέ τα ἀπὸ τῆ δουλεία, τὴν καταισχύνη, τὴν ἀποστασία...»

Κάποιος ἄλλος φιλέλληνας, ὁ Πρόκες-Ὅστεν, λέει, πὼς ὕστερα ἀπὸ δυὸ χρόνια εἶδε μιὰ ὁμορφὴ Μεσολογγίτισσα νὰ πουλιέται σὲ σκλαβοπάζαρο στὰ βάρη τῆς Νουβίας.

Ὄνόματα ποὺ διασώθηκαν

Τὶς πιὸ μεγάλες ἀπὸ τὶς θυσίες τὶς σκεπάζει πάντα ἡ ἀνωνυμία. Στὴν περίπτωση τοῦ Μεσολογγίου εἴμαστε πολὺ κοντὰ στὴν ἀλήθεια, ἂν ποῦμε, ὅτι σ' ὅλες τὶς πολιορκίες οἱ γυναῖκες ἦταν πολὺ περισσότερες αὐτὲς ποὺ πληρώσαν μὲ τὴ ζωὴ τους αὐτὸ ποὺ σημαίνει σήμερα καὶ μόνη ἡ λέξη Μεσολόγγι. Οἱ μπάλες τοῦ Κιουταχὴ καὶ τοῦ Ἰμπραὴμ χτυποῦσαν ἀδιακρίτως τὸ «ἄλωνάκι», μὲ ἰδιαίτερη προτίμηση τὶς κατοικημένες συνοικίες. Ἐκεῖ δὲν ἦταν ἄντρες ὑπερασπιστές. Ἦταν ὅμως γυναικόπαιδα, ποὺ ἔπρεπε νὰ τοὺς σπᾶσουν τὸ ἠθικὸ, σκορπώντας τὸ θάνατο καὶ γκρεμίζοντας τὶς ἐστίες τους.

Νὰ ὅμως ποὺ μέσα ἀπὸ τὴν ἀνωνυμία μὲ σεμνότητα ξεπροβάλλουν κάποια ὀνόματα, τόσο ἀλαφροπατώντας, ποὺ μόλις καὶ τὰ πῆρε εἶδηση ἢ ἱστορία. Ἡ παράθεσή τους δὲν ἔχει τίποτα νὰ προσθέσει καὶ τίποτα νὰ ἀφαιρέσει ἀπὸ τὴν ἀνώδυμη δόξα τῆς ἡρωίδας Μεσολογγίτισσας. Ἄπλὰ μᾶς

βεβαιώνει, ὅτι ὅλες οἱ ἡρωίδες ἦταν ὑπαρκτά, καθημερινὰ πρόσωπα. Ἡ **Ἑλένη Στάθη**, καθὼς γυρίζει ἀπὸ τὸ πηγάδι μὲ τὴ νεροβαρέλα γεμάτη, μιὰ μπάλα κανονιοῦ τῆς τὴν σπάζει, χωρὶς νὰ βλάψει τὴν ἴδια τίποτα.

— Μπα! λέει, κακὸν καιρὸν νὰ 'χεις γιὰ μπάλα... Καὶ δὲν ἔχω ἄλλην βαρέλα καὶ τί θὰ γίνω!

Στὸ πολιορκημένο Μεσολόγγι ἡ ἀξία τῶν πραγμάτων ἔχει τὴ δικὴ τῆς ξεχωριστὴ κλίμακα. Αὐτὴ ποὺ θρηνεῖ γιὰ τὴ βαρέλα τῆς, μπροστὰ σ' ἓνα σκοτωμένο ἀγωνιστὴ θὰ παρηγορήσει καὶ θὰ παρηγορηθεῖ μὲ τὴ λαϊκὴ σοφία: «Γάμος χωρὶς σφαχτάρια δὲν γίνεται».

Στὴν ἐξοδο θὰ ντυθεῖ ἀντρίκια, ἀποφασισμένη νὰ πολεμήσει στὸ πλευρὸ τῶν ἀνδρῶν.

Ἐδῶ ἡ Σουλιώτισσα **Σάνα**, ψυχοκόρη στὸ σπιτικὸ τοῦ Μάγερ. Μπροστὰ στὰ μάτια τῆς σφάζουν τὸ Μάγερ καὶ τὴ Μεσολογγίτισσα γυναῖκα του. Ἡ ἡρωικὴ Σουλιώτισσα κατάφερε νὰ σωθεῖ πολεμώντας μέσα σὲ κείνο τὸ χαλασμό. Ὡς τὸ θάνατό τῆς κράταγε τὰ χιλιοστρυπημένα ἀντρίκια ροῦχα τῆς καὶ τὰ 'δειχνε, τὰ μόνια παράσημα ἀπὸ τὴν ἡρωικὴ ἐξοδο. Μ' αὐτὰ τὰ ροῦχα ἡ **Γυφτογιάννενα**, μιὰ γριά Σουλιώτισσα ποὺ σώθηκε πολεμώντας στὴν ἐξοδο, ζήτησε νὰ τὴ θάψουν. Κι ἡ ἐνενηντάχρονη ἡρωίδα θάφτηκε μὲ φορεσιὰ παλικαριοῦ.

Μιὰ ἄλλη ἀμαζόνα στὶς μεγάλες μέρες τῆς πολιορκίας, Γαλαξειδιώτισσα αὐτὴ, εἶναι ἡ **Ἀλεφάντω**, γυναῖκα τοῦ Ζάνα. Μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Γαλαξειδιοῦ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, νεαρὴ χήρα ἡ Ἀλεφάντω, μαζὶ μὲ τὴ μικρὴ μοναχοκόρη τῆς, ὕστερα ἀπὸ περιπλάνηση ἐδῶ κι ἐκεῖ, βρίσκεται στὴ δευτέρη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου νὰ πολεμᾷ μὲ τὸ καριοφίλι στὰ χέρια, γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ τὸ θάνατο τοῦ συντρόφου τῆς. Πιάστηκε αἰχμάλωτη καὶ στὰ 1870 ἀξιώθηκε νὰ ἐπιστρέψει καὶ νὰ φιλήσει, γιὰ πιά, τὸ χῶμα τῆς ἐλεύθερης πατρίδας τῆς.

Ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης ἀναφέρει τὸ ὄνομα μιᾶς ἄλλης χήρας τῆς **Μάρθας** ἢ **Μάνθας** ποὺ ντύθηκε ἀντρίκια

τὸ βράδυ τῆς ἐξόδου, ἔχοντας μαζί της τὸ ἄρρωστο κοριτσάκι της, τὴν **Ἀνθίσα** της. Τὴν κρατοῦσε ἀπὸ τῆ φουστάνελα κι ἡ μάνα πολεμοῦσε. Σὰν καταλάγιασε γιὰ μιὰ στιγμή ἡ μάχη, ἡ Ἀνθίσα της δὲν ἦταν κοντὰ της κρατώντας τὴ φουστάνελα. Τὶ νὰ πρωτοκλάψεις, τὸ σπλάχνο σου ποὺ χάθηκε μὲς στὸ σκοτάδι ἢ τὸ Μεσολόγγι ποὺ χάθηκε;

Ποιος δὲν ξέρει τὸν Κίτσο Τζαβέλα, τὸ θρυλικὸ Σουλιώτη, ποὺ ἀπὸ τὰ βράχια τοῦ Κακοσουλιοῦ πῆρε μέρος σ' ὅλες τὶς μάχες τῆς Ρούμελης, μὲ πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὴν τελευταία πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου; Λίγοι ὅμως ξέρουν τὴν **Ἀγρινιώτισσα**, τὴν ἀρραβωνιαστικιά του κι ἀργότερα γυναίκα του, ποὺ πολεμοῦσε δίπλα του, ἕνα κριοφίλι παραπάνω, στὸν ἄνισο ἐκεῖνο ἀγώνα.

Καὶ δὲν ἦταν ἡρώιδες ἢ γυναίκα του **Πετροφίλη** κι ἡ ἀρραβωνιαστικιά του **Χεινόπωρου**, ποὺ τὶς σκότωσαν μὲ τὰ ἴδια τους τὰ χέρια, γιὰ νὰ μὴ πέσουν στῶν ἐχθρῶν τὰ χέρια κι ὕστερα ρίχνονται πάνω στοὺς Τούρκους καὶ πεθαίνουν κι οἱ ἴδιοι;

Δυὸ λέξεις γιὰ τὴ **Λενιώ Μπότσαρη**, τὴ σημαιοφόρο στὸ Σουλιώτικο σῶμα τοῦ γερο-Νότη Μπότσαρη. Εἶναι ἡ μόνη Σουλιώτισσα, ἡ μόνη ἡρώιδα, ποὺ τιμῆθηκε μὲ τὸν τίτλο τῆς σημαιοφόρου. Τὸ δοξασμένο μπαϊράκι τῶν Μποτσαραίων τὸ ἐμπιστεύθηκαν σ' αὐτὴ νὰ τὸ κρατεῖ στὶς μάχες, σύμβολο ὅτι «τὸ Σούλι εἶναι ἐδῶ καὶ πολεμáει». Καὶ δὲν ἔλειψαν ἀπὸ τὴ φάρα της οἱ ἄντρες ποὺ δικαιοματικὰ μπορούσαν νὰ κρατοῦν τὸ σύμβολο αὐτὸ τῆς παλικαρίας καὶ τῆς αὐτοθυσίας. Κι ἦταν τόσο τὸ βάρος τῆς τιμῆς γιὰ μιὰ γυναίκα, ποὺ κανεὶς δὲν τὴν εἶπε μὲ τ' ὄνομά της. Τῆς ἔμεινε τὸ **Μπαϊρακτάραινα**, ἡ σημαιοφόρος. Στὰ 1870 ἄφησε τὴν τελευταία τῆς πνοὴ στὴ Ναύπακτο καὶ ἐτάφη μὲ τιμὲς ὅπως τῆς ἀξιζε.

Στὰ βουνὰ καὶ στὰ ρουμάνια τῆς Ρούμελης

Πῶς νὰ ξεχωρίσεις τὸ Μεσολόγγι ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Ρούμελη, ἀφοῦ σ' ἐκεῖνο τὸν ξεσηκωμὸ τὸ μεγάλο τοῦ Γένους ἰδιαίτερες πατρίδες δὲν ὑπῆρχαν, μιὰ κι ἡ Πατρίδα ἦταν μία. Σουλιῶτες πολέμησαν στὸ Μεσολόγγι καὶ Μεσολογγίτισσες βρέθηκαν παντοῦ, ζητώντας καταφύγιο μετὰ τὴν ἐξοδο.

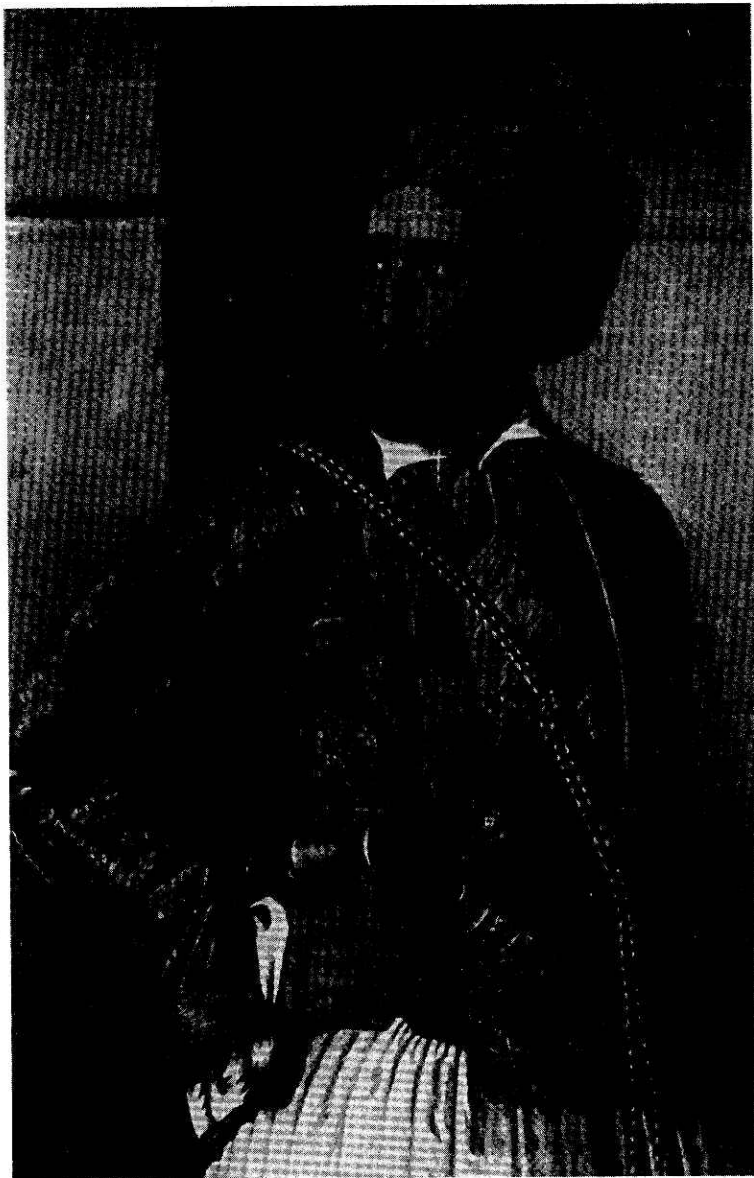
Ὅμως μέσα ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα κυρίως τῶν ἀγωνιστῶν καὶ στὴ σκιά τῶν μεγάλων πολεμάρχων ξεπροβάλλουν, ἄλλοτε σαν λακωνικὲς πολεμικὲς ἀναφορὲς κι ἄλλοτε σαν θύμησης, γυναικεῖοι ἥρωισμοί.

Ἡ **Δωριδα** χάρισε στὴν πατρίδα ἕνα Μακρυγιάννη. Κι ἐκεῖνος μέσα ἀπὸ τ' ἀπομνημονεύματά του μᾶς χάρισε τὸ πορτραῖτο τῆς μορφῆς τῆς μητέρας του.

«Πολυμελίτες οἱ γοναῖοι μου καὶ φτωχοὶ καὶ ὅταν ἤμουνε ἀκόμα εἰς τὴν κοιλιά τῆς μητρός μου, μιὰ ἡμέρα ἐπῆγε διὰ ξύλα εἰς τὸν λόγκον. Φορτώνοντας τὰ ξύλα εἰς τὸν νῶμον της, φορτωμένη εἰς τὸν δρόμο, εἰς τὴν ἐρημιά, τὴν ἐπιασαν οἱ πόνοι καὶ γέννησε ἐμένα. Μόνη της ἡ καημένη καὶ ἀποσταμένη ἐκινδύνεψε καὶ αὐτῆνε καὶ ἐγώ. Ξελεχώνεψε μόνη της καὶ ἐσυγυρίστη, φορτώθη ὀλίγα ξύλα καὶ ἔβαλε καὶ χόρτα ἐπάνου εἰς τὰ ξύλα καὶ ἀποπάνου ἐμένα καὶ ἐπῆγε εἰς τὸ χωριό».

Αὐτὰ εἰς τὰ 1797. Ἄς δοῦμε ὅμως καὶ τὴ συνέχεια γιὰ νὰ ἔχουμε πλήρη τὴν εἰκόνα τῆς ἡρωικῆς Ρουμελιώτισσας.

«Σὲ κάμποσο καιρὸ ἐγιναν τρία φονικά εἰς τὸ σπίτι μας καὶ ἐχάθη ὁ πατέρας μου. Οἱ Τοῦρκοι τοῦ Ἀλήπασα θέλαν νὰ μᾶς σκλαβώσουνε. Τότε διὰ νυκτὸς ὅλη μας ἡ φάμιλια καὶ ὅλον μας τὸ σὸσι σηκώθηκαν καὶ ἔφυγαν καὶ θὰ πηγαίνουν εἰς τὴν Λειβαδιὰν νὰ ζήσουνε ἐκεῖ. Θὰ πέρναγαν ἀπὸ ἕνα γιοφύρι τοῦ Λιδορικοῦ, ὀνομαζόμενον Στενό. Δὲν πέρναγε ἀπὸ ἄλλο μέρος τὸ ποτάμι. Ἐκεῖ φύλαγαν οἱ Τοῦρκοι νὰ περάσουν νὰ τοὺς πιάσουνε καὶ δεκαοχτῶ γκιζεροῦσαν εἰς τὰ δάση ὅλοι καὶ ἔτρωγαν ἀγριοβέλανα καὶ ἐγὼ βύζαινα καὶ ἔτρωγα αὐτὸ τὸ γάλα. Μὴ ὑποφέρο-

Γιάννης Μακρυγιάννης

ντας πλέον την πείνα, αποφάσισαν να περάσουν από το γιοφύρι και ως βρέφος εγώ μικρό να μην κλάψω και χαθούνε όλοι, αποφάσισαν και με πέταξαν εις τὸ δάσος, εις τὸν Κόκκινον ὀνομαζόμενον, και προχώρησαν διὰ τὸ γιοφύρι. Τότε μετανογᾷ ἡ μητέρα μου και τοὺς λέγει: "Ἡ ἁμαρτία τοῦ βρέφους θὰ μᾶς χάσῃ. Περνάτε ἐσεῖς και σύρτε εις τὸ τάδε μέρος και σταθῆτε. Ἐγὼ τὸ παίρνω και ἂν ἔχω τύχη και δὲν κλάψῃ, διαβαίνομε..." Ἡ μητέρα μου και ὁ Θεὸς με ἔσωσε. Αὐτὰ ὅλα τὰ ἔλεγε ἡ μητέρα μου και οἱ ἄλλοι συγγενεῖς...»

Χρειάζεται τάχα νὰ σχολιάσει κανεὶς τὸ «ἀπελέκητο» αὐτὸ κείμενο, γιὰ ν' ἀποδείξει τὸ ἥρωικὸ φρόνημα τῶν γυναικῶν τοῦ '21; Καὶ δὲν πρόκειται γιὰ μεμονωμένο περιστατικόν. Ὁ ἴδιος ὁ Μακρυγιάννης, κάνοντας λόγο στ' «Ἀπομνημονεύματά» του γιὰ τὸ χειμῶνα τοῦ 1821, ὅταν χιλιάδες γυναικόπαιδα ἔτρεχαν ἀλαφιασμένα στὰ βουνὰ και στὰ ρουμάνια, κυνηγημένα ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἀναφέρει: «Μιὰ γυναίκα εἶχε τέσσερα παιδιὰ κι ἀνήλικα. Τὸ τρανότερο ἦταν ἑπτὰ χρονῶν. Καὶ πέταξε τὰ δύο και τὰ λυπήθηκα. Καὶ τὰ ἔδεσα και τὰ πῆρα εις τὸν νῶμο μου και τὰ ἔσωσα. Καὶ γιὰ νὰ τὰ σώσω αὐτὰ, ἀπόστασα...»

Τὸ σχολεῖο τοῦ ἥρωισμοῦ δὲν εἶναι ὁ πόλεμος. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ.

* * *

Ὁ ἱερὸς βράχος τῆς Ἀκρόπολης δὲν μπορούσε νὰ μείνει ἔξω ἀπὸ τὸ Μεγάλον Ἀγῶνα τοῦ Ἕθνους. Στὴν πολυπαθὴ ἱστορία του διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἡ σελίδα τοῦ ἀποκλεισμοῦ και τῆς στενῆς πολιορκίας του ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Κιουταχῆ εἶναι ἀπὸ τις πρὸ ἥρωικές. Οἱ ὑπερασπιστές, 1400 περίπου ἔνοπλοι. Καὶ 10.000 οἱ Τούρκοι με 26 πυροβόλα. Οἱ λίγοι με τὴν ἀπόφαση νὰ κρατήσουν ἐλεύθερο τὸ βράχο ἢ νὰ πεθάνουν. «Ἐὰν διὰ τὰς ἁμαρτίας μας ἤθελε μᾶς ἐγκαταλείπει ὁ Θεὸς ἀπροστάτευ-

τους... τότε δή, τότε θέλουσι σκεπάσει τὰ σώματα μας οἱ ναοὶ τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ Ἐρεχθέως, τὰ λείψανα τῶν Προπυλαίων, τὰ ὁποῖα, διὰ νὰ μὴ καπνισθοῦν καὶ ἄλλην μίαν φορὰν ἀπὸ τὸν καπνὸν τῶν βαρβάρων, θέλουν πέσει μαζί μας ἀπὸ τὸν μαῦρον θάνατον», γράφουν σε μιὰ προκήρυξή τους στὶς 28 Ἰουνίου τοῦ 1826. Φρούραρχος στὸ ἱστορικό «κάστρο» ὁ Γιάννης Γκούρας. Τρεῖς μῆνες κρατᾶει μὲ τὰ δόντια τὸν ἱερὸ βράχο καὶ ματαίωσε τὶς προσπάθειες τῶν Τούρκων ν' ἀνατινάξουν τὴν Ἀκρόπολη μὲ λαγούμια γεμάτα μπαρούτι.

Τὰ μεσάνυχτα στὶς 30 Σεπτεμβρίου ὁ Γκούρας πέφτει νεκρὸς ἀπὸ ἐχθρικό βόλι. Τὰ παλικάρια του τὴν αὐγὴ τὸν ἔθαψαν μὲ θρήνους μπροστὰ στὸν Παρθενῶνα. Ἡ γυναίκα τοῦ τότε, ἡ γενναία **Γκούραινα**, ἀντὶ γιὰ ἐπικήδειο τινάζει ἀπ' τὴν καρδιά της τὸ βαρὺ πόνος της καὶ σηκώνοντας τὰ μάτια στοὺς στρατιῶτες τοὺς λέει ὑπερήφανα: «Τὶ τὸν κλαῖτε τώρα σκοτωμένον;... ἂν τὸν λυπᾶσθε πραγματικά, παῦστε τὰ δάκρυα καὶ τὰ μοιρολόγια, καὶ σταθεῖτε πιστοί, γιὰ νὰ ὑπερασπίσουμε αὐτὸ τὸ βράχο, ποὺ ἀπόμεινε τελευταῖος σ' ὅλη τὴ Ρούμελη καὶ σ' αὐτὸν στηρίζει ἡ πατρίδα ὅλες τὶς ἐλπίδες... Κι ἀφοῦ ἐκεῖνος σκοτώθηκε, ἐγὼ θὰ ζώσω τὸ σπαθὶ του, στὴ θέση του». Καὶ στάθηκε πραγματικὰ ἡ ἥρωική γυναίκα ἀντάξια τοῦ γενναίου πολέμαρχου ποὺ ἔπεσε στὰ 35 του χρόνια.

Σὰν φρούραρχος τῆς Ἀκροπόλεως ἡ Γκούραινα, σὰν ἀντάξια Σπαρτιάτισσα, φρόντιζε γιὰ τοὺς τραυματίες καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἄλλων γυναικῶν τοὺς περιποιόταν μὲ ἀγάπη.

Ὅλοι τὴν ἀναγνώρισαν καπετάνισσά τους κι ὀρκίστηκαν ὑποταγὴ πάνω στὸ εἰκόνισμα ποὺ ἔταν πάνω στὸ λείψανο τοῦ καπετάνιου.

Τὸ Γενάρη τοῦ 1827 θάφθηκε ζωντανὴ σχεδὸν κάτω ἀπὸ τὸ Ἐρεχθεῖο, ὅταν τὸ τούρκικο κανόνι ἀπὸ τὴν ἀγία-Μαρίνα πέτυχε τὸ ἱστορικό μνημεῖο, ὅπου εἶχε σὰν κατοικία ἡ καπετάνισσα **Ἀσήμω**.

Στὰ 1878 ἐξεργράγη ἡ νέα Θεσσαλικὴ ἐπανάσταση. Πολυλὲς γυναῖκες τῆς Θεσσαλίας ἔδειξαν τότε ὀμηρικὸ ἥρωισμό. «Ἡ **Σουΐπαινα**, ἡ **Παπαθανάσαινα Μητριάνου**, ἡ **ὑπηρέτρια τοῦ Α. Βασαρδάνη Ἑλένη** καὶ **70 περίπου ἄλλες γυναῖκες** ἀγωνίζονται ἥρωικά, σὰν ἄνδρες, στὴ μάχη τῆς Μακρυνίτσας. Μὰ ἡ πιὸ καλὴ εἶναι ἡ **Μαργαρίτα Μπασοδέκη**, τὸ πρωτοπαλικάρο τῆς Μακρυνίτσας. Ἡ ἥρωίδα, ποὺ ἀψηφώντας τὸν κίνδυνο μέσα ἀπὸ τὰ βόλια τῶν ἐχθρῶν, σπῆνει ὑπερήφανα τὴν ἑλληνικὴ σημαία, ἐπάνω στὶς ἐπάλξεις. Ὅλοι, Ἕλληνες καὶ ξένοι, τὴ θαυμάζουν καὶ γιὰ χάρη της οἱ ξένοι στέλλουν ἐνίσχυση στοὺς Ἕλληνες. Εἶναι ἡ βοσκοπούλα, ἡ ἀγνὴ κόρη ἡ Μαργαρίτα, ἡ Μπουμπουλίνα τῆς Μακρυνίτσας, ἡ Ζαν Ντ' Ἄρκ τῆς Ἑλλάδας. Μὲ τὴν ποδιὰ γεμάτη φυσίγγια καὶ μὲ τὸ ὄπλο στὰ χέρια τρέχει διαρκῶς μέσα στῆς μάχης τὴ φωτιά καὶ τὸν ὄλεθρο. Πάει κι ἔρχεται, ἀπὸ προμαχώνα σὲ προμαχώνα. Περιποιεῖται, παρηγορεῖ, δίνει θάρρος στοὺς τραυματισμένους καὶ καρδιὰ στοὺς πολεμιστὲς ποὺ δειλιάζουν. Καὶ κάθε στρατιώτης γίνεται λιοντάρη μέσα στῆς μάχης τὸν ἀναβρασμό, σὰν βλέπει στὸ πλευρό του ν' ἀγωνίζεται ἄγγελος μὲ ρομφαία φλογίνη, ἡ Μαργαρίτα «γιὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστη τὴν ἀγία, γιὰ τῆς πατρίδας τὴν ἐλευθερία!»

Κάποιος Γάλλος περιηγητὴς ποὺ ἔτυχε νὰ δεῖ τὴ Μαργαρίτα καὶ ἔμαθε ἀπὸ τοὺς συμπολεμιστὲς της τοὺς ἥρωισμούς της, ἀσπάσθηκε μὲ εὐλάβεια τὸ χέρι της κι ἀνέκραξε μὲ θαυμασμό: «Ἔθνος, τοῦ ὁποῖου αἱ παρθένοι ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, σὰν τὴν ἥρωίδα αὐτὴ, ἀξίζει νὰ ἐγκωμιάζεται καὶ νὰ βοηθεῖται ἀπὸ τὸν πολιτισμένο κόσμον».

Μὲ τέτοιες Ἑλληνίδες ἡ σκλαβωμένη πατρίδα μας προχώρησε στὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας. Κι ὁ Θεὸς ποὺ ἔβλεπε τὴ μεγάλη αὐταπάρνηση καὶ τὴν ἀφθαστὴ ἀνδρεία, ποὺ τοὺς ἔδινε ἡ θερμὴ πίστη τους σ' αὐτόν, εὐλόγησε τὶς θυσίες τους καὶ στεφάνωσε τοὺς ἥρωικούς ἀγῶνες τους μὲ τὴ δάφνη τῆς νίκης.

Ἄνέβηκαν ὅλες τους με θάρρος καὶ ὑπομονή τὸ Γολγοθὰ τῆς σκλαβιάς. Γι' αὐτὸ κι ἀπ' τὴ δικὴ τους ἥρωικὴ θυσία, ἀνέτειλε κάποτε ἡ λαμπρὴ μέρα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους.

* * *

Ἡ μέρα τῆς 25ης Μαρτίου καθιερώθηκε σαν Ἐθνικὴ Ἑορτὴ στὰ 1838, δέκα χρόνια μετὰ τὸ τέλος τοῦ Ἀγῶνος καὶ δεκαεπτὰ χρόνια ἀπὸ τὴν κήρυξη τῆς Ἐπαναστάσεως. Τὸ σχετικὸ διάταγμα τοῦ Ὅθωνος γράφει ὅτι: «... καθιερούμεν τὴν ἡμέραν ταύτην εἰς τὸ διηνεκές, ὡς ἡμέραν Ἐθνικῆς Ἑορτῆς...» Στὸ φύλλο τῆς ἐφημερίδας «Ἀθηνᾶ» τῆς 25 Μαρτίου 1838 βρίσκουμε τὴν περιγραφή τῆς πρώτης μας Ἐθνικῆς Ἑορτῆς. Ἡ δοξολογία ἐγίνε τὸ πρῶτὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, στὴν ὁδὸ Αἰόλου, ὅπου ἦρθαν «ἐφ' ἄρματος», δηλαδὴ μετὰ τὸ ἀμάξι, ὁ Ὅθων καὶ ἡ Ἀμαλία, οἱ ἐπίσημοι καὶ «οἱ ἀντιπρέσβεις τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ἰσπανίας, οἵτινες συνεώρτασαν μεθ' ἡμῶν τὴν λαμπρὰν ἀνάμνησιν τῆς ἐπετείου τῆς ἡμέρας τῆς Ἐθνεγέρσεώς μας».

Ὁ Δῆμος Ἀθηναίων εἶχε στήσει ἓνα τρόπαιο ἔξω ἀπὸ τὴν Πλατεία τοῦ Παλατιοῦ, τὴ σημερινὴ Πλατεία Κλαυθμώνος, ποὺ γύρω του χόρευαν οἱ Ἕλληνες τῆς Πρωτεύουσας. Ξαφνικὰ παρουσιάστηκε μιὰ ἀσπρομαλλοῦσα ἀρχοντογυναίκα, ἀδερφή τῶν ἀνδρῶν ἀγωνιστῶν ἀδελφῶν **Λέκκα**, καὶ εἶπε στοὺς πανηγυριστὰδες:

— Σταματήστε, παιδιὰ μου. Σὲ μένα ταιριάζει ν' ἀρχίσω τὸ χορὸ, γιατί σ' αὐτὸ τὸ χῶμα πρόσφερα θύματα δυὸ γενναίους ἀδερφοὺς καὶ τὸ μοναχογιό μου.

Πραγματικά, ἐπίασε τὸ χορὸ καὶ χόρευε καὶ γιόρτασε μετὰ τὸ ἄπειρο πλῆθος.

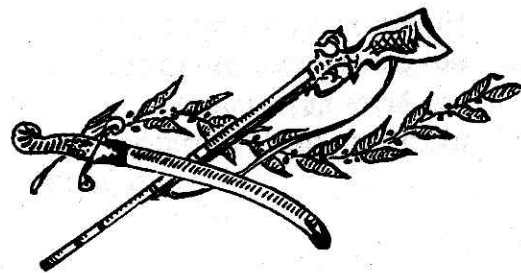
Πόσα τέτοια περιστατικὰ ἔχουν περάσει στὰ «ψιλὰ» τῆς ἱστορίας μας, στὸ περιθώριο τῶν μεγάλων ἱστορικῶν γεγονότων!

Ἡ ἥρωικὴ μάνα τῶν **Λαζαίων**, μάνα μιᾶς μεγάλης οἰογένειας κλεφταρματολῶν τῆς Μηλιάς τοῦ Ὀλύμπου, περήφανη καὶ ἀπροσκύνητη ἥρωίδα, σὰν σὲ ὑποθήκη κλείνει ὅλο τὸ πνεῦμα τῆς ἀντίστασης σὲ τοῦτο τὸ δίστιχο:

*Κατὰρα νὰ χετε παιδιά, μὴ λιώσουν τὰ κορμιά σας
ὅσο νὰ ζεῖτε, τὴν Τουρκιὰ νὰ μὴ τὴν προσκυνᾶτε.*

Καὶ δὲν προσκύνησαν οἱ Λαζαῖοι, γέννημα θρέμμα μιᾶς μάνας, ποὺ μόνο γιὰ νὰ δώσει ἔμφαση στὸ λόγο τῆς, τὸν διατυπώνει σὰν κατὰρα.

Γράφει ὁ Κασσομούλης γιὰ τοὺς Λαζαῖους: «Θαρρούσαμε, ὅτι αὐτοὶ εἶναι προορισμένοι διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἔθνους καὶ αὐτοὶ εἶναι οἱ τουρκοφάγοι (καὶ) ἡ γράμμα τους ἢ λόγον τὸν θεωρούσαμεν χρησμόν...»

Νὰ 'μουν πουλὶ νὰ πέταγα,
νὰ πήγαινε τ' ἀψήλου,
ν' ἀγνάντευα τὴ Ρούμελη
τὸ ἔρμο Μεσολλόγι
πῶς πολεμᾷ μὲ τὴν Τουρκιά,
μὲ τέσσαρους Πασάδες...
Καὶ οἱ κλεισμένοι ξόρμησαν
μὲ τὰ σπαθιά στὰ χέρια
κι οἱ Τοῦρκοι τοὺς ἐσταύρωσαν
καὶ τοὺς διαμοιράζουν.
Πῆραν κεφάλια ἀμέτρητα
καὶ ζωντανοὺς ἀμέτρους
καὶ λίγοι ξεγλιτώσανε,
πλέοντας μὲς στὸ αἷμα.

Δημοτικό

ΜΑΚΕΔΟΝΙΣΣΕΣ

Ὅσοι διδάσκουν στὰ σχολεῖα τὴν ἱστορία, ἐλπίζω ὅτι
ἐξαίρουν ἰδιαίτερα καὶ ἐκμεταλλεύονται κατάλληλα τὴν ἐ-
πανάσταση τοῦ '21 στὴ Μακεδονία, ὡς μιὰ ἀναμφισβήτητη
ἀπόδειξη τῆς ἐλληνικότητος τῆς Μακεδονίας. Κανένας
Μακεδόνας δὲ θὰ θυσιαζόταν γιὰ μιὰ ξένη ὑπόθεση, ἂν
δὲν αἰσθανόταν Ἕλληνας κι ἂν δὲν πίστευε, ὅτι ἡ ἐπανά-
σταση σὰν ὑπόθεση τὸν ἀφορᾷ ἄμεσα.

*«Υπέστησαν μαρτύρια ἄτινα φρικτῶ
ἀναγράφων»
Πουκεβίλ*

ΚΑΡΑΤΑΣΑΙΝΑ

Πέρασε ένας χρόνος από την έκρηξη της επανάστασης. Οί αγώνες τών Έλλήνων έγινονταν ὄλο και πιό σκληροί. Εἶχαν νά παλαίψουν με χίλιες-δυὸ δυσκολίες. Ὅπλα δὲν εἶχαν παρὰ ἐλάχιστα κι ἀπ' αὐτὰ τὰ περισσότερα ἦταν παρμένα ἀπὸ νικημένους Τούρκους.

Μέσα στὰ στήθη τους ὄμως φούντωνε θερμὴ ἡ πίστη στὸν Θεὸ καὶ τὸ δίκιο τους. Αὐτὴ τοὺς γιγάντωνε τὸ θάρρος κι ἔκανε ἀτσαλένιο τὸ κορμί τους. Ἐνας ἦταν ὁ βαθὺς πόθος ποὺ βασιλευε στὴ σκέψη καὶ στὴ ζωὴ τους: ἡ λευτεριά, ἡ λύτρωση ἀπ' τὴς βαριές ἀλυσίδες τῆς πικρῆς σκλαβιάς.

Ὁ κοινὸς αὐτὸς πόθος ἔνωε ὄλες τὴς καρδιές τών Ἑλλήνων καὶ τὴς ἔκανε ἀνίκητο προμαχῶνα, ποὺ ἐπάνω τοῦ ἔσπαζαν ὄλα τὰ μανιασμένα κύματα τῆς Τουρκοθάλασσας.

* * *

Βρισκόμαστε στα 1822. Ἡ ἐπανάσταση ἔχει ἀνάψει πιά παντοῦ. Ἐπάνω στὴν κεντρικὴ Μακεδονία οἱ γενναῖοι ἀρχηγοὶ Καρατάσος καὶ Ζαφειράκης ἀγωνίζονται σκληρά. Ἡ ἥρωικὴ πόλη Νάουσα πολιορκεῖται στενά ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ποὺ τελικὰ καταφέρνουν νὰ μποῦν στὴν πόλη, μετὰ ἀπὸ σκληρὲς ὁδομαχίες καὶ ἥρωικὴ ἀντίσταση τῶν κατοίκων.

Ἦταν μιὰ ἀνοιξιὰτικὴ νύχτα τοῦ 1822. Κι ἐνῶ οἱ Τούρκοι εἶχαν γίνεи κύριοι τῆς πόλης, οἱ καπεταναῖοι Καρατάσος καὶ Ζαφειράκης, μὲ 500 συντρόφους, ἔχουν ταμπουρωθεῖ στὸν πύργο τοῦ Ζαφειράκη, γιὰ νὰ ἀπασχολήσουν τὴ μανιασμένη θύελλα τῶν Τούρκων καὶ νὰ δώσουν ἔτσι τὸν καιρὸ στοὺς ἄλλους ὑπερασπιστὲς καὶ κυρίως τὰ γυναικόπαιδα νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλη. Τελικὰ ὅμως, ὅταν ὁ Ζαφειράκης εἶδε, ὅτι ὁ πύργος δὲν ἀντέχει στὸ τουρκικὸ σφιχταγκάλιασμα, μὲ ἥρωικὴ ἔξοδο κατάφερε νὰ φύγει στὸ Βέρμιο καὶ νὰ ἐνωθεῖ μὲ τοὺς ἄλλους Μακεδόνες ὀπλαρχηγούς. Λίγο ἀργότερα σφράγισαν μὲ τὸ αἷμα τους οἱ γενναῖοι πολεμιστὲς τὸν ἀγῶνα τους αὐτό.

Στὴ Νάουσα οἱ σφαγὲς καὶ οἱ θηριωδίες τῶν Τούρκων εἶχαν μεταβάλει τὴν πόλη σὲ πραγματικὴ κόλαση. Οἱ σελίδες αὐτοθυσίας καὶ ἠρωισμού ποὺ γράφτηκαν σ' αὐτὴ τὴ μακεδονικὴ γῆ, εἶναι ἀπὸ τίς πιὸ ἐνδοξες τῆς Ἐπανάστασεως. Οἱ νεκροὶ καὶ οἱ αἰχμάλωτοι ἔφτασαν τίς 5.000. Ἄλλοι ἀνατινάχτηκαν μόνονι τους μέσα στὴν πυριτιδαποθήκη, ἄλλοι ἔπεσαν στὴ μάχη ἢ σκοτώθηκαν στὴ σφαγὴ ποὺ ἀκολούθησε. Μερικοὶ μονάχα σώθηκαν στὰ κρησφύγετα τοῦ Βερμίου, ποὺ ὑψώνεται ἐπιβλητικὸ σ' ἐκείνη τὴν περιοχὴ.

Κοντὰ στὸν **καταρράκτη τῆς Ἀραπίτσας**, πίσω ἀπ' τὸν πύργο τοῦ Ζαφειράκη, ἔχουν μαζευτεῖ οἱ νέες γυναῖκες καὶ τὰ κορίτσια τῶν καλυτέρων οἰκογενειῶν τῆς Ναούσης. Ἐναντίον τους τώρα στρέφεται ὅλη ἡ μανία τῶν Τούρκων. Ὁρμοῦν νὰ τίς συλλάβουν.

Μὰ τὴν ὥρα ἐκείνη, μιὰ ἀκόμα σελίδα ἠρωισμού καὶ θυ-

σίας γράφεται. Οἱ μητέρες καὶ οἱ ἀδερφὲς τῶν ἠρωικῶν πολεμιστῶν τῆς Νάουσας ἐπαναλαμβάνουν τὸ μεγάλο σύνθημα: «Θάνατος καὶ ὄχι σκλαβιά!» Καὶ ἀπὸ τὴν ξύλινη γέφυρα τῶν Σδουμπάνων, ρίχνονται ὅλες μέσα στὸν ἀφρισμένο καταρράκτη, γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴν ἀτίμωση! Ὁ ἱστορικὸς πολὺ λακωνικὰ καταγράφει: «Πολλοὶ γυναῖκες εἰς τὰς φλόγας ἐρρίφθησαν, ἔγκυοι ἐξεκοιλιάσθησαν, τέκνα ἐμπροσθεν τῶν γονέων ἐσφάγησαν». Ἀλλὰ κι ὁ ἴδιος ὁ Τούρκος πορθητὴς ἀναφέρει μὲ κομπασμὸ στοὺς ἀνωτέρους του: «... Ἐθανατώθησαν πάντες, εἴτε διελθόντες διὰ στόματος μαχαίρας, εἴτε σταλέντες εἰς τὴν κόλαση δι' ἀπαγχονισμού. Τὰ τέκνα καὶ οἱ σύζυγοι ἐπωλήθησαν ὡς σκλάβοι, οἱ περιουσίες των ἐδημεύθησαν καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸ πῦρ, συμπληρωθείσης οὕτω τῆς νίκης καὶ ἐκτελεσθείσης πλήρως τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐπιθυμίας».

Μὰ πάνω ἀπὸ τὰ ἀποκαΐδια καὶ τὸν ἐξανδραποδισμό τῆς ὁμορφῆς ἄλλοτε Νάουσας θὰ λαμπυρίζει πάντα ἡ θυσία ἐκείνων τῶν γενναίων γυναικῶν στὴ γέφυρα τῆς Ἀραπίτσας, ποὺ στάθηκε **τὸ νέο Ζάλογγο!**

Τὰ ὀνόματά τους ἴσως μᾶς μένουν ἀγνωστα. Ἡ θυσία τους ὅμως πέρασε μαζί μὲ τίς τόσες ἄλλες στὴν ἀθανασία. Κι ἡ μνήμη τους θὰ εἶναι ζωντανὴ στίς ψυχὲς τῶν Ἑλληνίδων, ὅσο θὰ ζεῖ ἡ Ἑλλάδα μας.

* * *

Ἀπὸ καιρὸ πιά ὁ ἀγῶνας στὴν Κασσάνδρα καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Ὀρους ἔχει κριθεῖ. Τὰ 3/4 τῶν Ἑλλήνων ἀγωνιστῶν ἔπεσαν στὴ μάχη. Ἡ μανία τῶν Τούρκων, ποὺ φούντωσε καὶ μόνο στὴ σκέψη, ὅτι οἱ ραγιάδες τῆς Μακεδονίας τόλμησαν νὰ σηκώσουν κεφάλι, ξέσπασε τώρα πάνω στὸν ἄμαχο πληθυσμὸ ποὺ εἶχε καταφύγει στὴ χερσόνησο. Μόνον διακόσιες οἰκογένειες κατάφεραν νὰ σωθοῦν στὴ Σκιάθου, Σκόπελο, Σκύρο καὶ σὲ ἄλλα νησιά.

Ἡ ψυχὴ τοῦ μακεδονικοῦ ἀγῶνα, ὁ Ἐμμανουὴλ Παπᾶς πέθανε στὸ ταξίδι του πρὸς τὴν Ὑδρα, ποὺ πήγαινε, γιὰ

νά συνεχίσει εκεί τὸν ἀγώνα. Μαζί του ἔσβησε καὶ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα στὴ Χαλκιδική. Οἱ ἀπώλειες σὲ ἀνθρώπινες ζωές ἦταν τεράστιες, ἀλλὰ καὶ οἱ ὑλικές καταστροφές ἀνυπολόγιστες. «Συνολικὰ 78 χωριὰ ἑλληνικά, 59 μετόχια ἀγιορίτικα καῖχαν καὶ 3014 ζευγάρια βόδια ἀροτριώντα χάθηκαν».

Ἡ συνέχεια γράφεται στὴν κεντρικὴ καὶ δυτικὴ Μακεδονία στοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1822. Οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ Γερο-Καρατάσος καὶ Γάτσος μπροστὰ σ' ἓνα ἐχθρό, ποὺ εἶναι πενταπλάσιος σὲ ἀριθμὸ καὶ διαθέτει κανόνια καὶ ἵππικὸ, ἀναγκάζονται νὰ συμπτυχθοῦν καὶ νὰ ὀχυρωθοῦν μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ Νάουσα, ποὺ τελικὰ πατήθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὶς 13 Ἀπριλίου τοῦ 1822, ὑστερα ἀπὸ σκληρὲς μάχες καὶ σθεναρὴ ἀντίσταση. Κάποιοι ἀπὸ τοὺς καπεταναίους κατάφεραν μὲ ἥρωικὴ ἐξοδο νὰ σπάσουν τὸν ἀσφυκτικὸ κλοιὸ τῶν πολιορκητῶν, νὰ διασωθοῦν στὸ Βέρμιο, ἀποφασισμένοι νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγώνα στὸν Ὀλυμπο. Τὸ τι ἔγινε μὲ τὶς Ναουσαῖες ἡρωίδες γυναῖκες στὴ γέφυρα τῆς Ἀραπίτσας τὸ εἶδαμε. Ὅμως ὅσες δὲν εἶχαν τὴν τύχη νὰ βροῦν ἓνα τέτοιο ἥρωικὸ θάνατο, ἔζησαν ἓνα φρικτὸ ὀδοιπορικὸ ἀπὸ σφαγές, ἐξανδραποδισμοὺς, λεηλασίες, ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ὀρδές.

Ἐνα χρόνο πρὶν τὸ ἐξοντωτικὸ σχέδιο εἶχε σχεδιαστεῖ μὲ κάθε λεπτομέρεια. Νὰ τι ἔγραφε τὸ σχετικὸ φερμάνι τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας:

«... Πατάξατε καὶ ἐξοντώσατε τοὺς ἐπαναστατοῦντες ραγιάδες, συλλάβετε καὶ αἰχμαλωτίσατε τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδιὰ των καὶ λαφυραγωγῆσατε τὰς περιουσίας καὶ τὰ ὑπάρχοντά των...»

Καὶ ὁ Μεχμέτ Ἐμίν, ὁ πασὰς τῆς Θεσσαλονίκης, ἐφάρμοσε κατὰ γράμμα τὸ φερμάνι.

Στὴν ἐπαναστατημένη Νάουσα, εἶχαν μαζευτεῖ πολλὰ γυναικόπαιδα ἀπὸ τὶς γύρω περιοχές. Μ' αὐτὰ τὰ γυναικόπαιδα, ὅσα γλίτωσαν ἀπὸ τὸ μαχαίρι καὶ τὴ φωτιά, στόλισε

τὸ θρίαμβό του ὁ Μεχμέτ Ἐμίν, μπαίνοντας θριαμβευτῆς στὶς 7 Μαΐου τοῦ 1822 στὴ Θεσσαλονίκη. Στὸ θλιβερὸ καραβάνι τῶν αἰχμαλώτων ξεχώρισαν οἱ οἰκογένειες τῶν πρωταγωνιστῶν καπεταναίων **Ζαφειράκη, Καρατάσου, Γάτσου κ.α.**

Δὲ θὰ ποῦμε τίποτα γι' αὐτὲς ποὺ πουλήθηκαν σκλάβες, γι' αὐτὲς ποὺ βασανίστηκαν ἀνελέητα, γι' αὐτὲς ποὺ ἀτιμάστηκαν, γι' αὐτὲς ποὺ βρῆκαν τὸ θάνατο ζεματισμένες μὲ λάδι, γι' αὐτὲς ποὺ σύρθηκαν γιὰ νὰ γεμίσουν τοὺς γυναικωνίτες τῶν ἀγάδων στὴ Θεσσαλονίκη, στὴ Δράμα, στὴν Καβάλα κι ἄλλοῦ. Κατακαημένη Μακεδονία! Πόσο μεγάλη ἡ φάλαγγα, πόσο πυκνὸ τὸ σύννεφο τῶν ἠρωίδων νεομαρτύρων, ποὺ ποτὲ δὲ θὰ μάθουμε τὰ ὀνόματά τους!

Θὰ τὶς ἀντιπροσωπεύει ὅμως ὅλες ἐπάξια ἡ ἀρχόντισσα **Καρατάσινα**, ἀπὸ τὴ Νάουσα, γυναῖκα τοῦ ὀπλαρχηγοῦ τῆς Βέροιας Καρατάσου.

Ὁ σκληρὸς πασὰς τὴν εἶχε πάρει κι αὐτὴν, πολύτιμο λάφυρο, θέλοντας νὰ ἐκδικηθεῖ τὴν ἀντίσταση ποὺ πρόβαλε ὁ ἄντρας τῆς στὴν πολιορκία τῆς πόλης. Θὰ πεθάνει ἡ Καρατάσινα, μὰ πρέπει νὰ πεθάνει μ' ἓνα τρόπο πρωτότυπο.

Γράφει ὁ πολὺ γνωστὸς Γάλλος ἱστορικὸς καὶ φιλέλληνας Πουκεβίλ, πρόξενος τῆς Γαλλίας στὸν Ἀλῆ πασὰ στὰ Γιάννενα καὶ ἀργότερα στὴν Πάτρα*: «Ἡ Θεσσαλονίκη ἦτο πλέον θέατρον βασάνων καὶ σφαγῶν, μετὰ τὴν ἐπιτέλεισιν ὅμως τῶν ὠμοτήτων τούτων ὁ πασὰς καὶ οἱ Ἑβραῖοι ἔδειξαν, ὅτι ἐπεφύλασσαν τὴν ἐν ταῖς κακουργίαις ἔξοχον ἐπιτηδειότητά των διὰ τὸν βασανισμὸν των καθ' ὅλην τὴν ἀπαίσιον ἐκστρατεῖαν συλληφθεισῶν γυναικῶν».

* Στὸ τετράτομο ἔργο του «Ἱστορία τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος» ὁ Πουκεβίλ ἀφηγεῖται τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀπὸ τὸ 1740-1824. Ἐργο πολύτιμο καὶ γιὰ τὶς πληροφορίες, ποὺ μᾶς δίνει γιὰ κείνη τὴν ταραγμένη περίοδο, καὶ γιὰ τὸ βοήθησε καὶ γιγάντωσε τὸ φιλελληνισμὸ στὴν ἀδιάφορη μέχρι τότε Εὐρώπη.

Ὁ Πουκεβίλ διστάζει, ἂν πρέπει ν' ἀναφέρει τὰ βασανιστήρια αὐτὰ πού ξεπερνοῦν σὲ ἐπινοητικότητα καὶ τὴν πιὸ νοσηρὰ τολμηρὴ φαντασίᾳ. Ἡ φωνὴ ὁμως τῆς ἀλήθειας πρέπει ν' ἀκουστῆ κι ὁ φιλέλληνας ἱστοριογράφος ὑπακούει σ' αὐτὴ τῆ φωνή.

Οἱ ταλαιπωρημένες ἐκεῖνες Μακεδόνισσες, κατάκοπες ἀπὸ τὶς κακουχίες καὶ τὴν ἐξαντλητικὴ ἐκείνη πορεία ἀπὸ τὴ Νάουσα στὴ Θεσσαλονίκη, ἄπντες, νηστικὲς καὶ βασανισμένες μὲ κάθε τρόπο, σὲ κάποια στιγμή βρίσκονται μπροστὰ στὸ χειρότερο πού μπορεῖ νὰ τοὺς συμβεῖ: ν' ἀρνηθοῦν τὴν πίστη τους. Οἱ ἥρωικὲς ἐκεῖνες Μακεδόνισσες τότε κάνουν τὴ δική τους ἐπανάσταση, ἀντιστέκονται μὲ σθένος, ἀρνοῦνται νὰ βεβηλώσουν τὰ ὅσια καὶ τὰ ἱερά τους.

Γιὰ τὰ μαρτύρια πού ἀκολουθοῦν αὐτὴ τὴν ἄρνηση γράφει ὁ Πουκεβίλ: «Υπέστησαν μαρτύρια, ἅτινα φρικτῶ ἀναγράφων».

Τὶς περισσότερες ἀπ' αὐτὲς τὶς ἔκλεισαν γυμνὲς μέσα σὲ σάκους γεμάτους ἀπὸ γάτες καὶ ἀρουραίους. Μόνο τὸ κεφάλι τους ἔμενε ἔξω «μέχρι τοῦ τραχήλου». Κι αὐτὸ γιὰ νὰ ἔχουν τὴν εὐχαρίστηση οἱ δῆμιοι νὰ ἀπολαμβάνουν τὸ θέαμα στὸ πρόσωπο τῶν θυμάτων τους. Ἔβρισκαν τροπὸς νὰ ἐξερεθίζον τὰ ζῶα, γιὰ νὰ τὶς δαγκώνουν. «Ὅτε δὲ μέτ' ὀλίγον νήστεις καταλειφθέντες ἐπὶ ἡμέρας ἐξηγριώθησαν, κατέτρωγον βραδέως τὰς σφριγώσας ἐκεῖνας σάρκας...»

Κι αὐτὰ μπροστὰ στὰ μάτια τῆς Καρατάσaiνας, πού δὲν σταματᾶει οὔτε στιγμή νὰ τὶς ἐμψυχώνει στὸ φρικτὸ τους μαρτύριο καὶ μὲ θερμὴ παρακαλεῖ τὸ Θεὸ νὰ τοὺς δίνει δύναμη νὰ μὴ δειλιάσει καμιὰ μπρὸς σ' αὐτὰ τὰ μαρτύρια.

Νὰ ὁμως, πού τώρα ἔρχεται καὶ ἡ σειρὰ τῆς.

— Ἔλα μέ μᾶς καὶ θὰ γίνεις πάλι ἀρχόντισσα, τῆς λέει μὲ προσποιητὴ καλοσύνη ὁ πασάς.

Ἡ Καρατάσaiνα ἀλλάζει τότε ὄψη, ὀρθώνει τὸ ἀνάστημά της καὶ μὲ δύναμη ἀπάνταστη ἀπαντᾷ:

— Ἐγὼ γεννήθηκα Χριστιανὴ καὶ Ἑλληνίδα, καὶ ἔτσι θὰ

πεθάνω. Ὅ,τι ἔχετε νὰ κάνετε, τελειώνετε, μὴ χάνετε ἄδικα τὸν καιρὸ σας.

Τέτοια ἀπάντηση ὁ Ἐμποῦ Λουμπούτ (ὁ ροπαλοφόρος*) δὲν τὴν περίμενε. Προσβάλλεται, θυμώνει καὶ γι' αὐτὸ σκέπτεται πῶς νὰ ἐκδικηθεῖ τὴν ἡρώiδα μὲ τὸν χειρότερο τρόπο.

Δὲν ἄργεῖ νὰ τὸν βρεῖ: Ἐνα μεγάλο σακὶ γεμάτο φίδια, ὕστερα ἀπὸ λίγο, ἀνοίγεται γιὰ νὰ δεχθεῖ τὴν ἀνδρεία Καρατάσaiνα.

Τὰ φίδια εἶναι πιὸ ἐπιθετικὰ ἀπὸ τὶς γάτες καὶ τὰ ποντίκια. Ἐχουν πιὸ ἀποτελεσματικὸ ὄπλο νὰ ἐπιτεθοῦν.

Σὲ λίγα λεπτά, ὅλο τὸ σῶμα τῆς μάρτυρος εἶναι γεμάτο πληγές.

Τὸ δηλητήριο τῶν φιδιῶν ἔχει χυθεῖ παντοῦ. Ἄλλὰ τί μ' αὐτὸ; Ἡ ψυχὴ τῆς δὲν λυγίζει. Ὑποφέρει μὲ ὑπομονὴ τοὺς πόνους, ἐνῶ οὔτε ἓνα παράπονο δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὰ χεῖλη τῆς, οὔτε σκέψη ὅτι ἔκανε λάθος ἐπιλογή.

Στὸ πρόσωπό της ξαναζοῦν οἱ μάρτυρες τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων. Κατατρώγεται τὸ σῶμα τῆς, καὶ ὁμως αὐτὴ μέχρι τῆς τελευταίας τῆς στιγμῆς παρακαλεῖ τὸν Θεὸ γιὰ τοὺς δημίους τῆς!

Ἔτσι στεφανωμένη μὲ τὸ ὀλόλαμπρο στέφανο τοῦ μαρτυρίου, πεθαίνει γιὰ νὰ προστεθεῖ ἓνας ἀκόμη κρίκος στὴ χρυσοῦ ἀλυσίδα τῶν μαρτύρων, πού εἶναι ἡ δόξα καὶ τὸ καμάρι τῆς χριστιανικῆς Ἑλλάδος.

Μὲ τὸ τραγικὸ τέλος τῆς Νάουσας ἔσβησε οὐσιαστικὰ ἡ ἐπανάσταση στὴ Μακεδονία, δὲν τέλειωσε ὁμως ἡ φάλαγγα τῶν ἡρώων καὶ τῶν ἡρώιδων.

ΜΑΝΑ ΗΡΩΩΝ: ΦΑΙΔΡΑ ΕΜΜΑΝ. ΠΑΠΑ

Στὶς ἐνδοξες σελίδες τῆς Ἐπανάστασης τοῦ '21, ἡ Μα-

* Ψευδώνυμο τοῦ Μεχμέτ Ἐμίν.

κεδονία έπαιξε σπουδαίο ρόλο. Άνάμεσα στους πρωταγωνιστές, θα συναντήσουμε, πολλές φορές, τὸ ὄνομα **Έμμανουήλ Παπᾶς**.

Τὸ ἐπάγγελμά του δὲν εἶχε σχέση με τὸν πόλεμο. Ἦταν τραπεζίτης*. Ἡ καρδιά του, ὅμως, χτυποῦσε δυνατὰ γιὰ τὴ λευτεριά τῆς Πατρίδας. Γι' αὐτό, δίνει πρόθυμα στὸν Ἄγωνα τὰ πλοῦτη του, ἀλλὰ κι ὁ ἴδιος τρέχει στὸν πόλεμο, ἀφήνοντας πίσω πολυμελὴ οἰκογένεια. Ἡ γυναίκα του **Φαίδρα** μένει μόνη στὶς Σέρρες με τὰ 11 παιδιά της, 8 ἀγόρια καὶ 3 κορίτσια! Ἐκείνη με τὰ μεγάλα της παιδιά ἀναλαμβάνει ὅλες τὶς ὑποχρεώσεις τοῦ σπιτιοῦ καὶ τῆς τράπεζας. Ὁ Έμμανουήλ Παπᾶς, λείπει γιὰ 3 χρόνια. Ὡς μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας προετοιμάζει τὴν ἐπανάσταση στὴ Μακεδονία. Κι ὅταν ἔρχεται ἡ στιγμή, στὸ κάλεσμα τῆς Πατρίδας δίνει, ἀμέσως, τὸ «παρών», παίρνοντας μαζί του καὶ τοὺς μεγάλους γιούς του.

Ἡ Φαίδρα Έμμανουήλ Παπᾶ, μένει καὶ πάλι στὰ μετόπισθεν, μόνη κυβερνήτης τοῦ σπιτιοῦ της.

—Ξέρω, πὼς θὰ φανεῖς γενναία, ὅ,τι κι ἂν συμβεῖ, τῆς εἶπε, φεύγοντας ὁ φλογερὸς πατριώτης.

Κι ἐκείνη σφίγγει τὴν καρδιά της, στὸ χωρισμὸ τῶν ἀγαπημένων της, κρατᾶει γερὰ τὸ τιμόνι τῆς ὑπόλοιπης οἰκογένειας, καὶ προσεύχεται στὸν Θεὸ γιὰ τὸν Ἄγωνα. Δὲν εἶναι μόνο οἱ δικοί της. Ἡ καρδιά της ἀγκαλιάζει ὅλους τοὺς Ἕλληνες, ποὺ πολεμᾶνε.

Τὰ νέα τοῦ πολέμου δύσκολα φτάνουν ἐκείνη τὴν ἐποχή. Εἶναι, πάντως, εὐχάριστα, στὴν ἀρχή...

Τὸ τελευταῖο μήνυμα, ποὺ παίρνει ἀπὸ τὸν ἄντρα της εἶναι ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος, ποὺ ἔχει γίνεο κέντρο τῶν πολεμικῶν του ἐπιχειρήσεων.

—«Κράτα γερὰ! Ὁ Ἄγώνας δὲ χάθηκε. Θὰ συνεχιστεῖ. Ἄναχωροῦμε με τὸ καράβι τοῦ Βισβίζη γιὰ τὴν Ὑδρα.

* Εἶχε δική του τράπεζα στὴ Βιέννη, Κων/πολη καὶ Σέρρες.

Μᾶς περιμένουν τ' ἀδέλφια ἐκεῖ, ν' ἀγωνιστοῦμε μαζί τους. Ἐχω μαζί μου τὰ τέσσερα μεγαλύτερα βλαστάρια μας. Νὰ 'σαι περήφανη γιὰ τοὺς γιούς μας! Νὰ προσεύχεσαι καὶ νὰ μᾶς περιμένεις...»

Λίγο ἀργότερα, ὅμως, μιὰ τρομερὴ εἶδηση γέμισε θλίψη καὶ πόνο τὴν ψυχὴ της. Ὁ ἄντρας της, ἄφησε τὴν τελευταία του πνοὴ στὸ καράβι, ποὺ τὸν πήγαινε στὴν Ὑδρα. Ἐκεῖ κηδεύτηκε με τιμὲς Ἀρχηγοῦ. Οἱ τέσσερις γιοῖ του μόνο, ἀπὸ τὴν οἰκογένειά του, παραβρέθηκαν στὴν κηδεῖα του κι ὀρκίστηκαν ν' ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμά του. Δὲν εἶναι ὁ θάνατος μόνο τοῦ ἄντρα της, ποὺ γεμίζει πόνο τὴν ψυχὴ τῆς Φαίδρας Παπᾶ. Εἶναι κι ἡ ἀνησυχία γιὰ τ' ἀντίποινα, ποὺ σίγουρα θὰ πρέπει νὰ περιμένει ἀπὸ τοὺς Τούρκους... Τὰ 4 μικρότερα παιδιά της, ποὺ 'χει μαζί της καὶ ἡ ἴδια τώρα θὰ πληρώσουν γιὰ τὰ ἥρωικά κατορθώματα τοῦ πατέρα τους καὶ τῶν ἀδελφῶν τους. Ἀνῆκαν ὅλοι τους στὸ γενναῖο σῶμα τῆς Μακεδονίας, ποὺ καθυστέρησε τὴν τουρκικὴ στρατιὰ στὴ Β. Ἑλλάδα κι ἔτσι φούντωσε ἡ ἐπανάσταση στὴν Πελοπόννησο!

Σὲ λίγες μέρες, ὅπως τὸ περίμενε ἡ γενναία μάνα, σέρνεται ἄγρια στὴ φυλακὴ μαζί με τὰ τρία κορίτσια της καὶ τὸν μικρὸ γιό της. Τῆς λένε ὅτι εἶναι διαταγὴ τοῦ σουλτάνου νὰ θανατωθεῖ, ἀμέσως, ἡ οἰκογένεια. Πρῶτα τὰ παιδιά, μπροστὰ στὰ μάτια τῆς μητέρας, καὶ τέλος, ἡ ἴδια. Ἡ μητρικὴ καρδιά της σφίγγεται ἀπὸ ὀδύνη. Δὲν τὴν ἐνδιαφέρει ὁ ἑαυτὸς της, ἀλλὰ τὰ τρυφερὰ βλαστάρια της. Προσεύχεται θερμὰ στὸ Θεὸ γιὰ τὴ σωτηρία τους. Κι Ἐκεῖνος ἀπαντᾶει στὴν προσευχὴ τῆς μάνας.

Ὁ Μητροπολίτης Σερρῶν Χρῦσανθος, με κάποια ἀπὸ τὰ κοσμήματά της καὶ τὰ φλουριά, ποὺ τοῦ 'χε δώσει γιὰ τὸν Ἄγωνα, καταφέρνει νὰ μετατρέψει τὴν ποινὴ τους ἀπὸ θανατικὴ σὲ ἰσόβια δεσμὰ. Στὸ στενό, ἀνήλιο κελὶ τῆς φυλακῆς ζεῖ ἡ οἰκογένεια τοῦ ἥρωα. Ἀργότερα, πετυχαίνει, ὡς Πατριάρχης, ὁ Χρῦσανθος νὰ βελτιώσει τὴν ποινὴ τους σὲ περιορισμὸ στὸ σπῆτι. Ὡσπου τὸ 1833 ἀπο-

κτοῦν τὴ λευτεριά τους! Καὶ τότε, ἐπιτέλους, ἡ ἥρωική μητέρα μπόρεσε νὰ μάθει τὰ νέα ἀπὸ τοὺς πολεμιστὲς γιούς της. Ἀπὸ τοὺς 7, οἱ 6 ἔπεσαν γενναῖα, πολεμώντας στὴν Πελοπόννησο καὶ στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα! Ἐνῶ γιὰ τὸν ἑβδομο δὲν ἔμαθε τίποτα. Ἡ μητρική καρδιά της πονάει γιὰ τὸ χωρισμὸ ἀπὸ τὰ παιδιά της. Ἡ ἑλληνική ψυχὴ της, ὁμως, αἰσθάνεται περήφανη γιὰτὶ ὑπῆρξε μητέρα τόσοων ἡρώων! Ἀθάνατη Ἑλληνίδα MANA!

ΜΑΚΕΔΟΝΙΣΣΕΣ

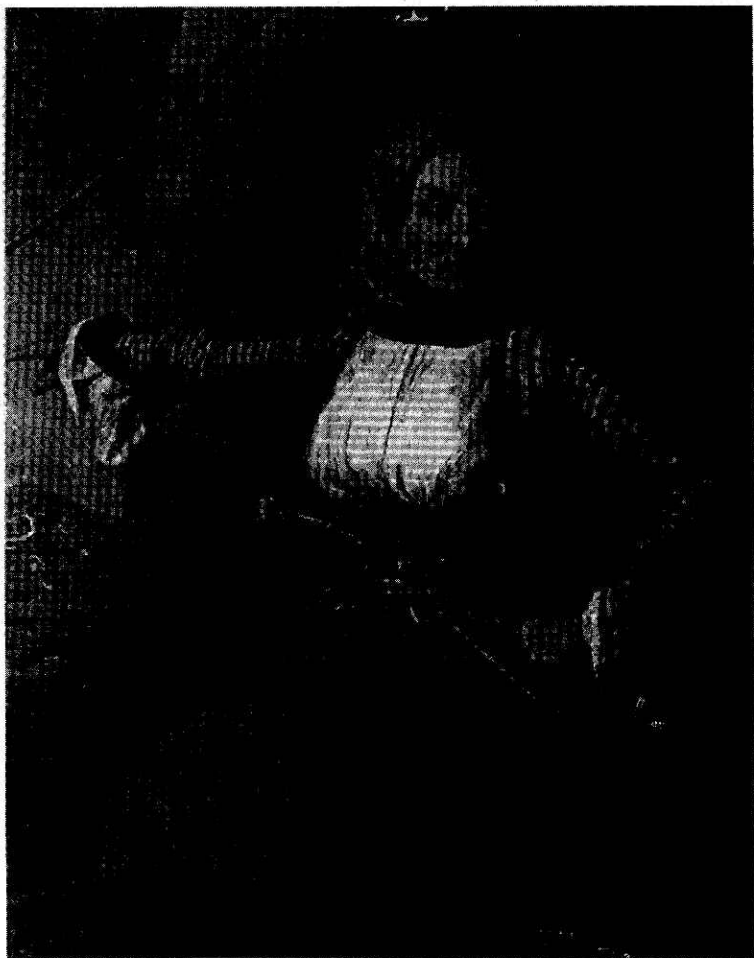
Μακεδονία, Ξακουστὴ ἑλληνική,
λεβεντογέννα, φωτεινὴ, ἥρωική,
ἀντιλαλοῦν, βουνὰ καὶ κάμποι καὶ χωριὰ
μιλοῦν γι' ἀγῶνες, περηφάνεια, λευτεριά.
Μέσα στοὺς τάφους τῶν παιδιῶν σου,
ἀπ' τὰ χρόνια τὰ παλιά,
καὶ στὶς εἰκόνες τῶν ναῶν βυζαντινὰ ψηφιδωτά.
Χτυπάει πάντα κι ἀναδεύει τῆς Ἑλλάδας ἡ καρδιά
κι οἱ μνήμες γίνονται ζωὴ καὶ στὴ δική μας τῆ γενιά.

Βουλγαροκτόνος, Μεγαλέξαντρος, Φωκᾶς,
Ἅγιος Δημήτρης, Κύριλλος, Παῦλος Μελάς,
στέκουν ψηλά, σαν ἥρωες βυζαντινοὶ
καὶ μαρτυροῦν μιὰ γῆ αἰώνια ἑλληνική.
Χτυπάει πάντα κι ἀναδεύει τῆς Ἑλλάδας ἡ καρδιά
κι οἱ μνήμες γίνονται ζωὴ καὶ στὴ δική μας τῆ γενιά.

Μακεδονία, Ξακουστὴ ἑλληνική,
λεβεντογέννα, φωτεινὴ, ἥρωική,
ἀντιλαλοῦν, βουνὰ καὶ κάμποι καὶ χωριὰ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, μία καὶ ἑλληνική,
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, μία καὶ ἑλληνική,
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, μία καὶ ΕΛΛΗΝΙΚΗ!

ΝΗΣΙΩΤΙΣΣΕΣ

«Οἱ μεγάλοι ἀγῶνες ζητοῦν μεγάλες καρδιές· καὶ μεγάλες καρδιές εἶναι αὐτὲς ποὺ μπαίνουν σὲ μεγάλες θυσίες.»

«Μπουμπουλίνα Λασκαρίνα»

ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑ

Ἡ κυρὰ τῆς θάλασσας

Σ τὸ θαλασσόβρεχτο ἀκρογιάλι τοῦ ἥρωικοῦ νησιοῦ τῶν Σπετσῶν, στὸν περίβολο τοῦ ναοῦ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου, γιὰ πολλὰ χρόνια ὑπῆρχε ἓνα σεμνὸ καὶ ἀπλὸ μνημα. Στὸ σταυρὸ του ἐπάνω μὲ πολλὴ δυσκολία διάβαζε κανεὶς τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ποὺ σκέπαζε. Ὁ χρόνος, οἱ βροχῆς καὶ ἡ ἀρμύρα τῆς θάλασσας εἶχαν ξεθωριάσει τὰ γράμματά του. Μόλις καὶ μετὰ βίας μποροῦσε νὰ διαβάσει κανεὶς τὸ ὄνομα: **Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα.**

Ἡ χλόη καὶ τ' ἀγριολούλουδα ποὺ ἔχαν φυτρώσει πάνω ἀπὸ τὸ λείψανο τῆς ἥρωικῆς Ἑλληνίδας, τῆς κρατοῦσαν παντοτεινὴ συντροφιά.

Ὁ σημερινὸς ἐπισκέπτης, μάταια θὰ ψάξει νὰ βρεῖ τὸν τάφο αὐτό. Γιατὶ πᾶνε ἀρκετὰ χρόνια ἀπὸ τότε, ποὺ τὰ ὀστά της μεταφέρθηκαν στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου, στὸ ἴδιο αὐτὸ ματόβρεχτο νησί.

Μὰ ὅσα χρόνια κι ἂν περνοῦν, τὸ ὄνομα τῆς Σπετσιώτισσας ἡρωίδας, θὰ μένει πάντα βαθιὰ χαραγμένο στὴ σκέψη ὄλων τῶν Ἑλλήνων, γιατί εἶναι κλεισμένο μέσα στὶς καρδιές τους. Ἡ ἥρωική της μορφή εἶναι στενὰ συνυφασμένη μὲ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς πατρίδας. Ἡ Μπουμπουλίνα εἶναι ἡ θαλασσινὴ ἡρωίδα τοῦ 1821.

Ξημέρωνε ἡ 11η Μαΐου τοῦ 1771. Ἡ Σκεύω, ἡ γυναίκα τοῦ Ὑδραίου πλοίαρχου Σταυριανοῦ Πινότση, βρίσκεται στὴν Κωνσταντινούπολη. Κατόρθωσε ἐπιτέλους νὰ πάρει τὴν ἄδεια νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν ἄντρα της στὴ φυλακή. Πάνε τώρα ἄρκετοὶ μῆνες, ποὺ τὸν συνέλαβαν οἱ Τούρκοι καὶ μὲ τόση σκληρότητα τὸν ἐκλείσαν μέσα στὰ δεσμοπτήρια. Καὶ τὸ ἐγκλημά του ποιοὶ ἦταν; Τὸ ὅτι ἔλαβε μέρος στὴν ἐπανάσταση τῆς Πελοποννήσου στὰ 1769. Ὑπῆρχε μεγαλύτερο ἐγκλημα ἀπὸ τὸ νὰ θελήσει ὁ σκλάβος νὰ σπάσει τὰ δεσμὰ τοῦ ζυγοῦ, ἐκεῖνα τὰ μαῦρα χρόνια;

Στὴ φυλακὴ ὁ Πινότσης ἀρρώστησε βαριά κι οἱ ἐλπίδες ζωῆς ἄρχισαν νὰ λιγοστεύουν.

Σπρωγμένη ἀπὸ τὸν πόνο καὶ τὴν ἀπελπισία της ἡ Σκεύω, ἔκανε τὰ ἀδύνατα δυνατά, γιὰ νὰ μπορέσει, ἔστω καὶ γιὰ λίγο νὰ δεῖ τὸν ἄντρα της. Καὶ νὰ ποὺ σήμερα, ὕστερα ἀπὸ πολλὰς δυσκολίες ὁ πόθος τῆς ξεπληρωνόταν. Μὰ τί περίεργη σύμπτωση! Τῆς μέρας ἐκείνης – 11 Μαΐου 1771 – ἡ Σκεύω μέσα στὴ φυλακὴ, ἔφερε στὸν κόσμο τὸ πρῶτο της παιδί. Ἕνα χαριτωμένο κοριτσάκι μὲ ζωηρὰ μάτια.

Ἡ χαρὰ φώτισε γιὰ λίγο τὸν πόνο τοῦ δύστυχου πατέρα. Τοῦ χάριζε ὁ Θεὸς τὴν εὐτυχία νὰ δεῖ τὸ παιδί του πρὶν κλείσει γιὰ πάντα τὰ μάτια. Τὸ πῆρε μὲ στοργὴ στὴν ἀγκαλιά του, καὶ τὸ εὐχήθηκε μὲ ὅλη του τὴν καρδιά. Ποιὸς ξέρει, ἴσως κάποτε τὸ παιδί αὐτὸ νὰ κάνει ὅ,τι δὲν πρόφτασε νὰ τελειώσει ἐκεῖνος... Σὲ λίγες μέρες ἡ μικρὴ βαπτίστηκε στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸν ἄρχοντα τῆς Μάνης Μούρτζινο καὶ πῆρε τὸ ὄνομα **Λασκαρίνα**.

Ἡ μικρὴ Λασκαρίνα πέρασε τὰ παιδικὰ της χρόνια, σὲ

καιρούς, ποὺ ἡ ἰδέα τοῦ μεγάλου ἀγῶνα φλόγιζε τὶς καρδιές τῶν Ἑλλήνων. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα της, ἡ μητέρα της τὴν πῆρε ἀπὸ τὴν Ὑδρα ποὺ ἔμεναν ὡς τότε, καὶ ἤρθαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὶς Σπέτσες.

Νησιώτισσα ὅπως ἦταν ἡ Λασκαρίνα, ἀγαποῦσε ὑπερβολικὰ τὴ θάλασσα. Μέσα στὰ γαλάζια της νερὰ περνοῦσε τὶς πιὸ εὐχάριστες στιγμὲς της. Οἱ δικοὶ της τὴν ἔχαναν γιὰ πολλὰς ὥρες, κι ἐκεῖνη ξένοιαστη ψάρευε ἢ τραβοῦσε κουπί, πάνω σε κάποια βαρκούλα. Οἱ ἀκρογιαλιές ὅλες τὴ γνῶριζαν καλὰ καὶ τὸ παιχνιδιάρικο κύμα τὴν εἶχε πάντοτε σύντροφο στὸ διασκεδαστικὸ του παιχνίδι. Ἦταν ἡλιοκαμένη κόρη τῆς θάλασσας.

Μέσα της ὁμως ἔτρεχε καὶ αἶμα ἡρωικό. Ἡ παιδικὴ της ὑπαρξὴ εἶχε ζυμωθεῖ μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας. Πόσες φορές, ἀντικρίζοντας τὸ ἀπέραντο πέλαγος δὲν τοῦ ἐμπιστεύτηκε τὰ ὄνειρα καὶ τὶς ἐπιθυμίες ποὺ γεννιόντουσαν μέσα στὴ μεγάλη καρδιά της!

Καὶ περίμενε μ' ἀνυπομονησία. Περίμενε πότε νὰ ῥθει ἡ ὥρα ποὺ θὰ μεγάλωνε, γιὰ νὰ ἐκπληρωθοῦν οἱ μεγάλοι της πόθοι!

Ἀπὸ μικρὴ ἡ Λασκαρίνα ἔδειχνε μὲ τὶ μεγάλα χαρίσματα τὴν εἶχε προικίσει ὁ Θεός. Τὸ ἐξαιρετικὸ της θάρρος, ὁ δυνατὸς κι ἀποφασιστικὸς χαρακτήρας της, ἡ σπάνια ἐπιβολὴ της, τὴν ἔκαναν νὰ ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ παιδιά τῆς ἡλικίας της. Ψηλὴ, μὲ ὠραῖο παράστημα καὶ μὲ μάτια μεγάλα καὶ ζωηρά, ποὺ ἔμοιαζαν νὰ πετοῦν φλόγες! Ἐκρυβε ἀτρόμητη καὶ τολμηρὴ καρδιά, πλούσια σὲ γενναῖα χαρίσματα.

Ὅλοι τὴν ἀγαποῦσαν πολὺ καὶ ἐνιωθάν εὐχαρίστηση νὰ συνομιλοῦν μαζί της. Ἰδιαίτερα τῆς ἄρεσε ν' ἀκούει ἱστορίες καὶ διηγήσεις γιὰ τὴν πατρίδα της. Τὶς ὥρες ἐκεῖνες ἄναβε ἡ φαντασία της καὶ ἡ καρδιά της φλογιζόταν ἀπὸ αἰσθήματα ἡρωισμοῦ. Τὰ θούρια τοῦ Ρήγα καὶ τὰ κλέφτικα τραγούδια ἦταν τ' ἀγαπημένα της.

«Καλύτερα μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωῆ,

παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή», τραγουδούσε συχνά, γεμάτη πόνο και λαχτάρα.

Θαλασσομάχος στη στεριά και στη θάλασσα.

Τὰ χρόνια περνούσαν κι ἡ Λασκαρίνα μεγάλωσε. Ὅταν ἔγινε δεκαεπτὰ χρονῶν, ἡ μητέρα της φρόντισε καὶ τὴν πάντρεψε μ' ἕνα Σπετσιώτη πλοίαρχο, τὸν Ξακουστὸ καπετάνιο Δημήτρη Γιάννουλα, φημισμένο γιὰ τὴν τόλμη του. Λίγος καιρὸς ὁμως πέρασε καὶ ὁ σύζυγός της πνίγηκε σε μιὰ συμπλοκὴ μὲ ἀλγερίνους πειρατές.

Ἔτσι ἡ Λασκαρίνα ἔμεινε χήρα μὲ τρία παιδιά. Ἦταν τότε 26 χρονῶν. Ὑστερα ἀπὸ μερικὰ χρόνια ξαναπαντρεύτηκε μὲ τὸν Δημήτριο Μπούμπουλη, ἕνα πολὺ πλούσιο πλοίαρχο ἀπὸ τὴς Σπέτσες. Ἀπὸ τότε πήρε καὶ τὸ ὄνομά του Μπουμπουλίνα: ἡ γυναίκα τοῦ Μπούμπουλη, ποὺ ἔχει κι αὐτὸς ἄλλα τρία παιδιά.

Μὰ ἡ ἴδια λύπη τὴν περιμένε καὶ πάλι. Ὁ Μπούμπουλης ἔπεσε ἥρωικὰ σε μιὰ σύγκρουση μὲ πειρατές. Ἔτσι γιὰ δεύτερη φορὰ ἔμεινε χήρα, στὰ 40 τὴς χρόνια ἡ Λασκαρίνα, ἔχοντας στὴ φροντίδα τὴς ἑννέα παιδιά! Εἶχε ὁμως στὰ χέρια τὴς μιὰ μεγάλη περιουσία:

Ἐνα σπιτικὸ ἀρχοντικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη καὶ μιὰ τεράστια περιουσία, ποὺ ξεπερνοῦσε τὴς 300 χιλιάδες «τάληρα». Τῆς φτάνουν καὶ τῆς περισσεύουν, γιὰ νὰ ζήσει ἄνετα καὶ ν' ἀναθρέψει τὰ παιδιά τὴς.

Ὅμως ἡ Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα ἔχει ἄλλα ὄνειρα: Ἡ σκλαβωμένη πατρίδα εἶναι ἡ μεγάλη τὴς ἔννοια.

Ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα ἀνοίγει γιὰ τὴ γενναία αὐτὴ γυναίκα ἕνα στάδιο καινούργιων ἀγῶνων. Ἡ ἐπιθυμία νὰ κάνει ὅ,τι μπορεῖ γιὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ ἔθνους τῆς ἀνοίγει δρόμους. Ἐξυπνη καθὼς εἶναι καὶ ἔχοντας στὰ χέρια τὴς μιὰ τόσο μεγάλη περιουσία, ἀρχίζει τὸ μεγάλο τὴς ἔργο.

Βοηθαί με συμπῶνια ὄλους τοὺς φτωχοὺς καὶ δυστυ-

χισμένους θαλασσινοὺς. Προστατεύει τὴς οἰκογένειες τῶν Ξενιτεμένων. Τὸ σπῆτι τὴς γίνεται καταφύγιο κάθε πικραμένου. Εἶναι ἡ ζεστὴ φωλιά ποὺ βρίσκουν λίγη ἀνάπαυση καὶ παρηγοριὰ οἱ σκλάβοι ἀδελφοί τὴς. Διαλέγει τὰ φτωχά, μὰ τίμια καὶ γενναῖα παιδιά καὶ τὰ βάζει στὴν ὑπηρεσία τῶν караβιῶν τὴς. Ὅλοι οἱ πατριῶτες τὴς τὴ λατρεύουν καὶ τὴ φωνάζουν «Κυρά τους», γιὰ νὰ δείξουν τὴ μεγάλη ἐκτίμηση, ποὺ τοὺς προξενοῦσε ἡ ἀγάπη τὴς στὴν πατρίδα.

Λίγα χρόνια ὁμως ἀργότερα, ἀναγκάστηκε ν' ἀφήσει τὴς Σπέτσες καὶ νὰ τρέξει στὴν Κωνσταντινούπολη. Οἱ Τούρκοι εἶχαν ἀποφασίσει νὰ κατὰσχουν τὴν περιουσία τοῦ ἀνδρός τὴς, μόλις ἔμαθαν τὸ θάνατό του, μὲ τὴ δικαιολογία, ὅτι βοήθησε τοὺς Ρώσους στὸν πόλεμο ἐναντίον τους, στὰ «Ὀρλωφικὰ».

Μόλις ἔφτασε ἐκεῖ ἡ Μπουμπουλίνα, ἔκανε πολλὲς ἐνέργειες, ἀλλὰ δὲ γινόταν τίποτα.

Μιὰ μέρα, καθὼς προχωροῦσε πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο, ἀπελπισμένη καὶ πικραμένη καθὼς ἦταν, μπῆκε στὴν πρώτη ἐκκλησίᾳ ποὺ συνάντησε στὸ δρόμο τὴς. Στάθηκε μπρὸς στὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ κλίνοντας τὰ γόνατα προσευχήθηκε στὴ Μεγαλόχαρη νὰ τὴ βοηθήσει στὴ δύσκολη θέση τὴς. Καὶ μ' ὅλη τὴν καρδιά τὴς ἔταξε νὰ δώσει ὀλόκληρη τὴν περιουσία τὴς γιὰ τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδας.

Ἀπὸ τὴν ἐκκλησίᾳ ἔρχεται στὸ Πατριαρχεῖο καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὸν Πατριάρχη τὴν εὐλογία καὶ τὴν προστασία του στὴν ἀπόφαση ποὺ πήρε εὐθύς μετὰ τὴν προσευχὴ τὴς, νὰ παρουσιαστῆ δηλαδὴ στὴ σουλτάνα βασιλομήτορα.

Ζήτησε πράγματι καὶ παρουσιάστηκε καὶ κατόρθωσε μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, νὰ κερδίσει τὴν ἀγάπη τῆς σουλτάνας καὶ νὰ σώσει ἔτσι τὴν περιουσία τὴς.

Ἐκεῖ στὴν Πόλη ἡ Μπουμπουλίνα ἔμαθε τὸ ἔργο τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' τῆς μίλησε γιὰ τοὺς ἱεροὺς σκοποὺς καὶ τὸ μεγάλο ἔργο τῆς Ἑταιρείας.

Ἡ Λασκαρίνα ἐνθουσιάζεται. Στους κόλπους τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, σκέπτεται, θὰ μπορέσει νὰ ὑπηρετήσῃ καλύτερα τὴν πατρίδα.

Γυρίζοντας στὶς Σπέτσες, παραγγέλλει ἀμέσως νὰ κατασκευαστοῦν τέσσερα πλοῖα, ποὺ τὰ ἐξοπλίζει μὲ δικά της χρήματα. Ἐπίσης καὶ ἓνα σῶμα πεζῶν.

Στὸ μεγαλύτερο πλοῖο ποὺ τὸ ὀνόμασε «Ἀγαμέμνονα», ποὺ ἡ ναυπήγησή του μόνο τῆς στοιχίσε 25.000 δίστηλα*, ἦταν ἡ ἴδια καπετάνισσα καὶ στὰ ἄλλα τρία καπεταναῖοι ἦταν τὰ παιδιά της.

Ἡ ναυπήγηση τοῦ «Ἀγαμέμνονα» τέλειωσε ἓνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση. Ἦταν τὸ πρῶτο πολεμικὸ σκάφος τῆς Ἑλλάδας. Εἶχε σαρανταοκτῶ πῆχες μῆκος καὶ ἦταν ὀπλισμένο μὲ δεκαοκτῶ μεγάλα κανόνια.

Ἦταν μιὰ ἀληθινὴ κορβέτα, ποὺ προσέφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στὸν ἀγῶνα, ὅπως καὶ τὰ ὑπόλοιπα καράβια της.

Πόσο μεγάλη καὶ γενναία ἦταν ἡ προσφορὰ αὐτῆ τῆς Μπουμπουλίνας, φαίνεται ἀπὸ ὅσα λέει ἓνας ἱστορικός:

«Ἡ ἐτοιμασία καὶ ἐνὸς μόνο πολεμικοῦ πλοίου χρειάζεται πολλὰ καὶ μεγάλα ἐξοδα. Πολεμοφόδια, τροφὴ ναυτῶν, τὴν πληρωμὴ τους καὶ ἓνα σωρὸ ἄλλες δαπάνες. Ποῦ ὑπάρχουν οἱ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες, ποὺ νὰ ἐπιμένουν σὲ τέτοιες χρηματικὲς θυσίες, βλέποντας νὰ ἀδειάζει τὸ πορτοφόλι τους; Ἡ ἥρωίς, ὅμως, Μπουμπουλίνα ἔμεινε πιστὴ μέχρι τέλους. Ἐσκόρπισε τὸ μεγάλο της πλοῦτο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδος. Ὅχι μόνο διατηροῦσε μὲ δικά της ἐξοδα τὰ πλοῖα της, ἀλλὰ εἶχε καὶ κατὰ ξηρὰν σῶμα Σπετσιωτῶν, τὸ ὁποῖο ἔλαβε μέρος σὲ τόσες πολιορκίες καὶ μάχες. Κι ἀκόμη, δὲν ἔπαψε νὰ στέλνει συνεχῶς τροφὲς καὶ πολεμοφόδια, ὅταν καὶ ὅπου ὑπῆρχε ἀνάγκη».

* Ἀργυρὰ ἰσπανικὰ νομίσματα ποὺ κυκλοφοροῦσαν τότε σ' ὅλες τὶς χώρες γύρω ἀπὸ τὴ Μεσόγειο.

Καὶ δὲν ἦταν μόνο τὰ ιδιόκτητα καράβια, ποὺ ἡ Μπουμπουλίνα τὰ ἔθεσε στὴν ὑπηρεσία τῆς πατρίδας, ἀλλὰ καὶ τὰ συνεταιριστικά ποὺ εἶχε μὲ ἄλλους θαλασσινοὺς.

Ἔτσι, ἡ μεγάλη αὐτὴ Ἑλληνίδα ἔμεινε πιστὴ στὸ τάμα ποὺ εἶχε κάνει μπρὸς τὴν Παναγία. Ἡ περιουσία της, τὰ παιδιά της καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς της εἶχαν ταχθεῖ στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνα.

Στις 14 Μαρτίου τοῦ 1821, δώδεκα δηλαδὴ μέρες πρὶν ὑψωθεῖ τὸ λάβαρο στὴν Ἁγία Λαύρα, ἡ ἥρωίδα ὑψωσε στὸ μεσαῖο ἴσθμὸ τοῦ «Ἀγαμέμνονα» τὴ σημαία μὲ τὸ φοίνικα, σημάδι ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους, καὶ χαιρέτησε τὴν ἀνύψωσή του μὲ κανονιοβολισμούς.

Πρῶτη στὸν ἀγῶνα

Ἀνάμεσα σ' ὅλα τὰ ἥρωικὰ νησιά, οἱ Σπέτσες ἔδωσαν πρῶτες τὸ σύνθημα τῆς ἐπανάστασης.

Ὁλόκληρος ὁ λαὸς τοῦ νησιοῦ βρίσκεται στὴν Ἐκκλησία. Εἶναι Κυριακὴ τῶν Βαΐων, 3 Ἀπριλίου τοῦ 1821. Ὁ οὐρανὸς εἶναι καταγάλανος κι ὁ ἀνοιξιᾶτικὸς ἥλιος καθρεφτίζεται μέσα στὴν ἤσυχη θάλασσα. Ἐνα γύρω τὰ ὑψώματα, τὰ δέντρα, τὰ κάτασπρα σπιτάκια καὶ τ' ἀρχοντικά μοιάζουν νὰ περιμένουν κάτι μεγάλο. Ἦρθε ἐπιτέλους ἡ στιγμή!

Μετὰ τὴν ἀπόλυση, ὅλοι οἱ κάτοικοι προχωροῦν πρὸς τὴν παραλία. Μέσα σὲ ζητωκραυγές, ᾄσματα καὶ κανονιοβολισμούς, τὰ σπετσιωτικὰ πλοῖα ὑψώνουν τὴ σημαία.

Ἐνα ρίγος συγκινήσεως περνάει ἀπ' τὰ κορμιὰ ὄλων, καθὼς ἀτενίζουν τὸ σύμβολο τῆς ἐλευθερίας.

Ἦταν γαλήνη, ὅπως ὁ οὐρανὸς ποὺ τὴν εὐλογοῦσε καὶ ἡ θάλασσα ποὺ δεχόταν στὴν ἀγκαλιά της τὰ ἥρωικὰ σκάφη. Εἶχε σπῆ μέση τὸ Σταυρὸ κι ἔγραφε τὶς λέξεις: "Ἐλευθερία ἢ θάνατος", γράφει παραστατικὰ κάποιος ποὺ εἶχε τὴν εὐτυχία νὰ ἰδεῖ τὸ συγκινητικὸ θέαμα.

Στην αρχή ή Μπουμπουλίνα αποβιβάστηκε στους Μύλους, απέναντι στο Ναύπλιο. Καί την Τετάρτη τής Διακαινησίμου, καβάλα στ' άσπρο της άλογο, ανέβηκε στο Άργος μαζί με τους γιούς της και πολλούς όπλισμένους Σπετσιώτες.

Με μεγάλο ένθουσιασμό, έγινε δεκτή από τους Άργείους. Τους μίλησε με θέρμη και πατριωτισμό. Οί άρχηγοί τόσο ένθουσιάστηκαν από την τόλμη και τη σύνεσή της, ώστε άμέσως την προσκάλεσαν στα συμβούλιά τους και τής έδωσαν τον τίτλο τής «Μεγάλης Κυράς». Καί μόνη ή παρουσία της τους έδωσε τη δύναμη νά ξαναρχίσουν πιό συστηματικά την πολιορκία του Ναυπλίου.

Άλλά άτυχήματα και συμφορές περίμεναν τους Πελοποννησίους και μάλιστα εκείνους που πολιορκούσαν τó Ναύπλιο. Ο Βεζίρης τής Πελοποννήσου Χουρσίτ πληροφορήθηκε την επανάσταση και έστειλε άμέσως με πολύ στρατό τόν κεχαγιά Μουσταφά μπέη νά καταπνίξει τó κίνημα. Σάν θηρίο μανιασμένο κατέβηκε ό Μουσταφάς, κάγοντας χωριά και σφάζοντας τους κατοίκους. Ύπεράνθρωπα άγωνίζονται οί Έλληνες.

Όση όμως κι άν ήταν ή άνδρεία κι ή τόλμη τους, δέν έφτανε για ν' αποκρούσει ένα πολυάριθμο στρατό με τόσα όπλα. Βέβαια, οί Τουρκοί πλήρωναν άκριβά κάθε τοποθεσία που επαιρναν από έλληνικά χέρια. Άλλά και τó έλληνικό αίμα άφθονο πότιζε τη βασανισμένη γη, στη φοβερή αύτη έκστρατεία.

Στό Χάραδρο, ό ένας γιός τής Μπουμπουλίνας με τους όπαδούς του άντιστάθηκε γερά. Μα μία σφαίρα τόν βρήκε την ώρα τής μάχης και τόν πλήγωσε θανάσιμα...

Η Μπουμπουλίνα, σάν φιλόστοργη μητέρα, θρήνησε τó θάνατο του παιδιού της. Δέ λύγισε όμως. Αύτη δέν ήταν που φύτεψε μέσα στην καρδιά του την άγάπη στην πατρίδα; Νά, τώρα που οί κόποι της δέν πήγαν χαμένοι: "Ηρωας στο βωμό τής πίστεως και τής πατρίδος ό πρώτος της γιός! Κι εκείνη μητέρα του!

«Ίδού, εμπρός σου ό τοίχος στέκει τής άθλιας Τριπολιτσάς...»

Στό άνατολικό μέρος τής όρεινής Άρκαδίας άπλώνεται μία πλατιά και ευφορη πεδιάδα. Την κυκλώνουν τά βουνά του Μαινάλου, του Παρθενίου και του Άρτεμισίου. Εκεί, κατά την αρχαιότητα, ήκμαζαν τρεις πόλεις: ή Τεγέα, ή Μαντίνεια και τó Παλλάντιον. Άργότερα στα έρείπιά τους κτίστηκε ή Τριπολιτσά, ή πρωτεύουσα τής Πελοποννήσου στα χρόνια τής Τουρκοκρατίας. Την προστάτευε ένα πελώριο τείχος, που είχε τέσσερα με πέντε μέτρα ύψος και έπτά πύλες.

Έκεί, λοιπόν, στα γύρω βουνά, άρχισαν νά μαζεύονται οί Έλληνες που είχαν επαναστατήσει. Οί νίκες και τά τρόπαια, που ό γενναίος Κολοκοτρώνης είχε στήσει στο Βαλτέτσι και στα Δολιανά, τους έδωσαν νέο θάρρος. Τώρα οί σκέψεις του είχαν στραφεί στην Τριπολιτσά. Ήθελαν νά την κυριεύσουν, πράγμα που θα είχε μεγάλη σημασία για τόν άγώνα τους. Γεμάτοι πολεμικό ένθουσιασμό άντικρίζουν από τά γύρω ύψώματα τó στόχο τους:

Ίδού εμπρός σου ό τοίχος στέκει
τής άθλιας Τριπολιτσάς,
τώρα τρόμου άστροπελέκι
νά τής ρίψης 'πιθυμάς.

Οί όπλαρχηγοί μαζί με τους άντρες τους άρχισαν νά παίρνουν θέσεις για την πολιορκία. Ήρθε ό Κολοκοτρώνης —ή ψυχή του άγώνα— ό Πετρόμπεης, ό Παπαφλέσσας και άλλοι πολλοί. Τέλος ήρθε και ή Μπουμπουλίνα με σώμα άνδρείων Σπετσιωτών. Μεγάλος ένθουσιασμός φούντωσε στο έλληνικό στρατόπεδο μόλις την είδαν.

Μέσα στην Τρίπολη βρίσκονταν τριάντα χιλιάδες άνθρωποι. Κι άνάμεσα σ' αυτούς τó χαρέμι του Χουρσίτ πασα μαζί με τη γυναίκα του.

Τὰ πρῶτα κακὰ ποὺ ἔφερε ἡ πολιορκία ἦταν ἡ πείνα καὶ οἱ ἀρρώστιες. Φόβος καὶ τρόμος ἄρχισε ν' ἀπλώνεται ἀνάμεσα στοὺς Τουρκαλβανούς ποὺ ἦταν μέσα στὴν πόλη.

Οἱ γυναῖκες τοὺς ξεσήκωναν νὰ παραδοθοῦν. Μέρα μὲ τὴ μέρα ἡ πολιορκία γινόταν ὄλο καὶ πιὸ στενὴ.

Τότε ἡ γυναῖκα τοῦ Χουρσίτ, προσκαλεῖ τὴ Μπουμπουλίνα νὰ πάει στὴν Τριπολιτσά γιὰ συνεννόηση. Ἡ γενναία Ἑλληνίδα, ἔχοντας φρουρὰ ἀπὸ στρατιῶτες, πῆγε. Μὲ πολλὴ σύνεση, ἀπέφυγε νὰ δώσει ὑποσχέσεις σὲ ὅ,τι τῆς ζητοῦσαν. Μονάχα τὴ βεβαίωνε, πὼς θὰ ἔκανε ὅ,τι περνοῦσε ἀπὸ τὸ χέρι τῆς γιὰ νὰ γλιτώσει τὰ γυναικόπαιδα. Τρεῖς μέρες μετὰ τὴ συνάντηση αὐτὴ ἡ Τριπολιτσά ἔπεφτε στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ Μπουμπουλίνα, ἐπάνω στ' ἄλογό τῆς ἀρματωμένη μπήκε, μαζί μὲ τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τοὺς ἄλλους ἀρχηγούς, θριαμβευτικὰ στὴν πόλη. Ἡ πρώτη τῆς δουλειὰ ἦταν νὰ καθησυχάσει τὴ γυναῖκα τοῦ Χουρσίτ καὶ τὶς ἄλλες αἰχμάλωτες. Ἐμεινε κοντὰ τοὺς ἀρκετὸ χρόνο καὶ τὶς παρηγοροῦσε, ἕως ὅτου τὶς ἔστειλε μὲ ἀσφάλεια στὸ Χουρσίτ.

Ὅρθη στὸ καράβι

Τὰ φρούρια τῆς Μονεμβασίας καὶ τοῦ Νεοκάστρου ἔπεσαν. Ἡ Τριπολιτσά κυριεύθηκε. Δὲν ἔμενε τώρα, παρὰ ἓνα ἀκόμη μεγάλο ὄχυρό. Τὸ Ναύπλιο.

Δυὸ φορὲς πολιορκήθηκε ἡ πόλη αὐτή, καὶ τὶς δυὸ λύθηκε ἡ πολιορκία. Τὰ τρία μεγάλα φρούρια ποὺ τὴν ὑπερασπίζονται, κάνουν δύσκολο τὸ πάρσιμό τῆς. Τὸ ἓνα εἶναι ἡ Ἀκροναυπλία, στὸ μεσημβρινὸ μέρος τῆς πόλης, ποὺ λέγεται ἀλλιῶς καὶ Ἴτς-Καλέ. Τὸ δεύτερο, τὸ περιφημο Παλαμῆδι, ποὺ βρίσκεται σ' ἓνα ἀπότομο βράχο, καὶ τὸ τρίτο τὸ Μπούρτζι, στὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ, πάνω σ' ἓνα βραχώδες νησάκι. Καὶ στὰ τρία αὐτὰ φρούρια οἱ Τούρκοι εἶχαν πάνω ἀπὸ τριακόσια πυροβόλα.

Μὲ νέο, λοιπόν, θάρρος οἱ Ἕλληνες ἄρχισαν τὴν καινούργια πολιορκία. Τὰ καλὰ ἀποτελέσματα εἶχαν ἀρχίσει νὰ φαίνονται κιόλας: πείνα, ἀρρώστια, ἔλλειψη ἀπὸ πολεμοφόδια, ἔσπρωχναν τοὺς Τούρκους νὰ συνθηκολογήσουν καὶ τὸ Ναύπλιο νὰ πέσει στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων.

Ἄλλὰ, κατὰ κακὴ σύμπτωση, ξαφνικὰ ἄλλαξαν τὰ πράγματα:

Ὁ φοβερὸς Δράμαλης κατέβαινε τώρα στὴν Πελοπόννησο μὲ τριανταπέντε χιλιάδες στρατὸ! Ποτὲ δὲν εἶχε ἔρθει στὸ Μοριά τόσο στράτευμα. Τί θὰ γινόταν τώρα; Ποιος θὰ ἔσωζε τοὺς δυστυχισμένους Χριστιανοὺς ἀπ' αὐτὴ τὴ φοβερὴ κατεβασιά;

Ἄλλ' ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ εἶχαν δεῖ πολλὲς φορὲς ὡς τώρα οἱ ἥρωες στὸ Βαλτέτσι, στὰ Δολιανά, στὸ Τρίκορφο. Ὁ πιστὸς «Γέρος τοῦ Μοριά» τὸ πίστευε ἀπὸ τὰ τρίσβαθα τῆς καρδιάς του. Κι οἱ ραγιάδες τώρα κάνουν τὸ σταυρὸ τοὺς καὶ περιμένουν.

Τρέχουν ἄρματα χιλιάδες,
σὰν τὸ κύμα εἰς τὸ γιालὸ
ἀλλ' οἱ ἀνδρεῖοι παλικαράδες,
δὲν ψηφοῦν τὸν ἀριθμό.

ὦ τριακόσιοι! σηκωθείτε
καὶ ξανάλθετε σ' ἐμᾶς,
τὰ παιδιά σας θέλ' ἰδεῖτε,
πόσο μοιάζουμε μέ σᾶς.

Ἔτσι ψάλλει στὸν Ἐθνικό μας Ὕμνο ὁ Σολωμὸς τὴν
ψυχικὴ ἀνδρεία τῶν Ἑλλήνων σ' ἐκεῖνες τὶς τρομερὲς
στιγμές.

Ὁ Δράμαλης μπαίνει στὴν Κορινθία, καταλαμβάνει τὸν
Ἀκροκόρινθο καὶ προχωρεῖ στοῦ Ἄργος. Μὰ οἱ Ἕλληνες
μένουν στὴ θέση τους, ἀποφασισμένοι γιὰ τὸν ἔσχατο ἀ-
γώνα.

Καὶ τὸ θαῦμα ἔγινε!

Ἐκεῖ, στὰ ἥρωικὰ Δερβενάκια, θάφτηκε ὀλόκληρη ἡ
φοβερὴ στρατιὰ τῶν ἀπίστων. Κι ὁ ἴδιος ὁ Δράμαλης βρή-
κε τὸ θάνατο στὴν Κόρινθο.

Τοῦ Δράμαλη

Φύσα, μαῖστρο δροσερὲ κι ἀέρα τοῦ πελάγου,
νὰ πᾶς τὰ χαιρετίσματα στοῦ Δράμαλη τὴ μάνα.
Τῆς Ρούμελης οἱ μπέηδες, τοῦ Δράμαλη οἱ ἀγάδες
στὸ Δερβενάκι κείτονται, στὸ χῶμα ξαπλωμένοι.
Στρώμα χουνε τὴ μαύρη γῆς, προσκέφαλο λιθάρια
καὶ γι' ἀπανωσκεπάσματα τοῦ φεγγαριοῦ τὴ λάμψη.

Δημοτικὸ

Γέμισαν ἀπὸ εὐγνωμοσύνη στὸν Θεὸ οἱ καρδιὲς τῶν
Χριστιανῶν. Ἡ χαρὰ τῆς νίκης φτερούγισε πάλι μέσα στὶς
πονεμένες ψυχές τους. Ἡ καινούργια αὐτὴ ἐπιτυχία τοὺς
ἔδωσε νέες δυνάμεις. Ἡ πίστη τους στὸν Θεὸ εἶχε μεγα-
λώσει ἀκόμη πιὸ πολύ.

Ἡ πολιορκία τοῦ Ναυπλίου, ποὺ στὸ μεταξύ εἶχε παρα-
μεληθεῖ, ξανάρχισε στενότερη. Εἶχε φτάσει πιά ἡ ὥρα ποὺ
θὰ ἔπεφτε στὰ χέρια τους. Ἀπὸ τὴν ξηρὰ οἱ ἀτρόμητοι ἀρ-

Ἡ Μπουμπουλίνα στὸ καράβι

χηγοί στένευαν περισσότερο την πολιορκία. Κι από τη θάλασσα ή τολμηρή Μπουμπουλίνα με τὰ πλοία της δὲν ἄφηνε νὰ πλησιάσει καμιὰ ξένη βοήθεια.

Ὅρθη στὸ καράβι της, ἄφοβη καὶ γενναία, με μάτι ἀστραφτερό, δείχνει στοὺς ναῦτες τὰ ὄχυράματα τοῦ Ναυπλίου. Ἔχει τὸ γενικὸ πρόσταγμα. Τοὺς παρακινεῖ στὴν ἔφοδο καὶ με τὴ θερμὴ καὶ βαριά της φωνὴ τοὺς διατάζει νὰ χτυποῦν με θάρρος τὸν ἐχθρό. Μὰ οἱ σφαῖρες, ποὺ πέφτουν σὰν βροχὴ ἀπὸ πάνω τους κι ἡ σκοτεινὴ νύχτα, ποὺ ἀρχίζει νὰ πλακώνει, τοὺς κάνει νὰ δειλιάσουν. Ἡ καπετάνισσα βλέποντάς τους ἔτσι λιπόψυχους, τοὺς μαλώνει με αὐστηρότητα: «Εἶσθε λοιπὸν γυναῖκες, καὶ ὄχι ἄνδρες; Ἐμπρός, πολεμάτε σὰν Ἕλληνες».

Οἱ ναῦτες, ἐμπρός σε μιὰ τέτοια λιονταρίσια ψυχὴ, αἰσθάνονται ντροπιασμένοι. Παίρνουν καινούργιο θάρρος κι ἀγωνίζονται μέχρι θυσίας.

Μιὰ γυναίκα ἐνθαρρύνει, ἐμψυχώνει, διευθύνει, ὄχι γυναῖκες, ἀλλὰ ἄντρες. Μιὰ γυναίκα-ἥρωίδα, γιατί μέσα στὴν καρδιά της ἔχει κλείσει τὴν πατρίδα!

Ἦστερα ἀπὸ λίγες μέρες οἱ Ἕλληνες ὑψωναν στὸ Παλαμήδι τὴ σημαία τοῦ Σταυροῦ, τὴ σημαία τῆς νίκης.

Ἡ Μπουμπουλίνα, γεμάτη δόξα καὶ τιμές, ἐγκαταστάθηκε τώρα στὸ Ναύπλιο.

* * *

Μὰ ὁ καιρὸς περνάει, καὶ διχόνοιες ἀρχίζουν νὰ φυτρώνουν ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες ἀρχηγούς.

Ὁ Κολοκοτρώνης φυλακίζεται. Θλιβερὲς σκηνές ἀκολουθοῦν, ποὺ ἀναγκάζουν τὴν ἥρωίδα νὰ γυρίσει στὸ ἀγαπημένο της νησί, στὶς Σπέτσες. Ἡ καρδιά της ὅμως δὲν παύει οὔτε στιγμή νὰ φλογίζεται ἀπὸ τὴ σκέψη τοῦ ἀγώνα.

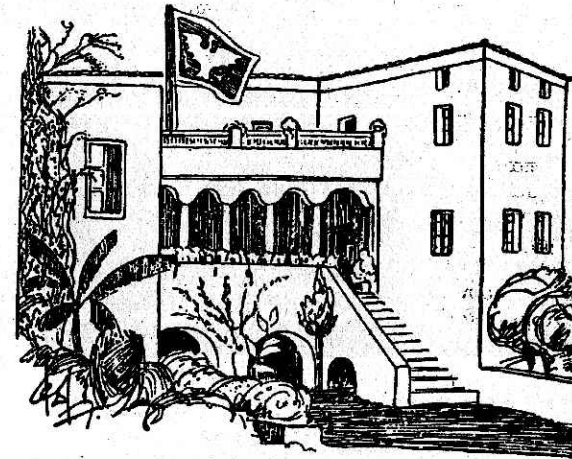
Κάποιος φιλέλληνας γράφει παραστατικὰ γιὰ τὴν Μπουμπουλίνα: «Ἡ γυναίκα αὐτὴ με τὸ ἡλιοκαμένο χρῶ-

μα, τὰ λαμπερὰ μάτια καὶ γεμάτη φωτιὰ σὲ ὅλες της τίς κινήσεις... με προῦπάντησε με τὴ χαρὰ καὶ τὴν παρρησία στὸ πρόσωπό της. Με δέχτηκε με ἐγκαρδιότητα. Ἐπειδὴ ἤθελα νὰ τῆς πῶ εὐχάριστα νέα, τῆς εἶπα, ὅτι ἴσως ὁ Κολοκοτρώνης νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴ φυλακὴ.

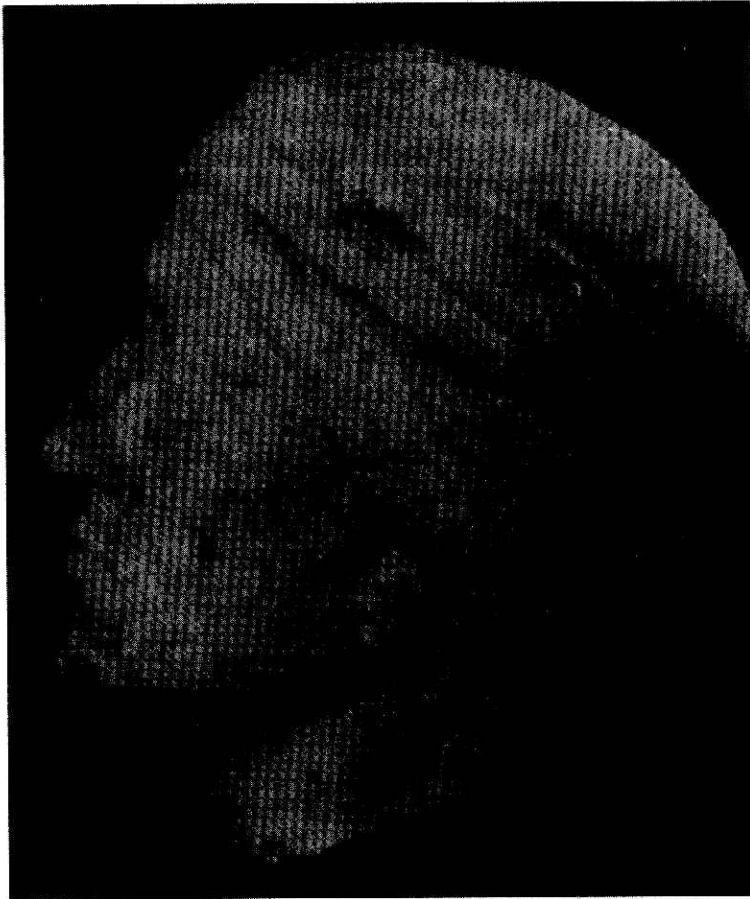
— Ἐὰν δώσει ὁ Θεός, μοῦ ἀπάντησε, θὰ γυρίσω μαζί του στὸ στρατόπεδο καὶ θὰ πολεμήσω τοὺς Τούρκους».

Δὲν πρόφτασε ὅμως νὰ ἐκπληρώσει αὐτὴ τὴν ἐπιθυμία της. Μετὰ ἀπὸ λίγες μέρες κάποιος, πάνω ποὺ ἦταν νὰ ἐπιλύσουν κάποια οἰκογενειακὰ θέματα, τὴ σκότωσε ἄνανδρα. Ἔτσι ἔκλεισε κι ἡ τελευταία σελίδα μιᾶς ζωῆς γεμάτης θυσίες καὶ ἀγῶνες. Μιᾶς ζωῆς, ποὺ ἔδωσε θέμα γιὰ ἐμπνεύσεις στοὺς ποιητές, στοὺς ζωγράφους καὶ παράδειγμα στὶς Ἑλληνίδες.

Τὸ ὄνομά της ἔμεινε στενὰ συνδεδεμένο με τίς φλόγες τοῦ πολέμου. Τὸ ὄνομά της, ποὺ ἡ φήμη τὸ ἔφερε σ' ὄλο τὸν κόσμο, ἀντηχεῖ ἀκόμη σὰν κρότος τηλεβόλου. Καὶ θὰ ἀντηχεῖ, γιὰ νὰ ἐμψυχώνει πάντα κάθε ἐλληνικὴ ψυχὴ καὶ νὰ τῆς δείχνει τὸ δρόμο τῆς θυσίας.

Τὸ σπίτι τῆς Μπουμπουλίνας στὶς Σπέτσες

Δόμνα Βισβίζη

ΔΟΜΝΑ ΒΙΣΒΙΖΗ

**«Φύσις προνομιούχος εις ἀρετὴν καὶ
τόλμην καὶ συγκροτημένη εἰς προσωπι-
κότητα ἐκπληκτικὴν»**

Βρισκόμαστε στὰ χρόνια ἐκεῖνα, ποὺ ἄφθονος σπέρ-
νεται ὁ σπόρος τῆς ἐλευθερίας. Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία
ἀπλώνει πάνω σ' ὅλο τὸν Ἑλληνισμό τ' ἀκριβὸ μυστικὸ
τῆς καὶ προετοιμάζει τὴν ἐπανάσταση.

Μέσα στὰ στήθη τῶν σκλάβων Ἑλλήνων θεριεύει τώρα
ἡ ἐλπίδα, ὅτι «ἡ λευτεριά σὰν τῆς αὐγῆς τὸ φεγγοβόλο
ἀστέρι, τῆς νύκτας τὸ ξημέρωμα θὰ φέρει».

Μέσα σὲ μιὰ τέτοια ἀτμόσφαιρα ἐζήση τὰ παιδικὰ καὶ
νεανικὰ της χρόνια ἡ Δόμνα.

Ἄνάμεσα στὶς Ἑλληνίδες ποὺ βρέθηκαν στὴν πρώτη
γραμμὴ τοῦ ἀγῶνα ξεχωρίζουν τρεῖς καπετάνισσες: Ἡ
Σπετσιώτισσα Μπουμπουλίνα, ἡ Μυκονιάτισσα Μαντῶ
Μαυρογένους καὶ ἡ Θρακιώτισσα Δόμνα Βισβίζη. Καὶ γιὰ

τις δυο πρώτες έχουν γραφτεί πολλά. Για την τρίτη όμως ή γραφίδα του ιστοριοδίφη δὲ στάθηκε τόσο γενναϊόδωρη.

Γεννήθηκε τὸ 1784 ἀπὸ εὐπορῆ οἰκογένεια σε μιὰ παραλιακὴ πόλῃ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης, τὴν Αἴνο. Σήμερα εἶναι ἓνα ἀσήμαντο παραθαλάσσιο τουρκοχώρι, κοντὰ στὶς ἐκβολὲς τοῦ Ἐβρου. Γνωστὴ ἡ Αἴνος ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ὁμήρου, στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων διακρίθηκε σὰν ναυτικὴ πολιτεία, ποὺ ἀνέπτυξε ἀξιόλογη ναυτικὴ δραστηριότητα καὶ τοὺς θαλασσομάχους τῆς τοὺς διέκρινε γνήσιο ἑλληνικὸ φρόνημα.

Ὁ πατέρας τῆς Δόμνας ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλοκτηματίες τῆς περιοχῆς.

Δὲν ξέρουμε ποῖο ἦταν τὸ πατρικὸ τῆς ὄνομα, οὔτε λεπτομέρειες τῆς παιδικῆς τῆς ζωῆς. Ξέρουμε ὅμως, ὅτι ἔζησε σ' ἓνα μέρος, ποὺ ἡ σκλαβιά γινόταν πιὸ βαριά, γιατί τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ Θράκη ἦταν τὸ κεφάλι τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Στὰ 1808 οἱ γονεῖς τῆς Δόμνας τὴν παντρεύουν μὲ τὸν Ἀντώνιο Βισβίζη, πλούσιο πλοίαρχο καὶ ἐφοπλιστὴ ἀπὸ τὴν Αἴνο, μὲ τὸν ὁποῖο ἀπέκτησε πέντε παιδιά. Ὁ καπετὰν Βισβίζης, γενναῖος θαλασσινὸς καὶ γεμάτος ἐνθουσιασμό, ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους ὀπαδοὺς τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας.

Εἶχε δώσει ὅλη του τὴν καρδιά στὸν ἱερό τῆς σκοπὸ καὶ γι' αὐτὸ πολλὰ χρήματα εἶχε προσφέρει, καὶ πρὸ τῆς ἐπαστάσεως, γιὰ τὴν πατρίδα.

Ἡ Δόμνα, σὰν νοικοκυρὰ φρόνιμη καὶ οἰκονόμα, τοῦ ἔλεγε καμιά φορὰ, ὅτι ἀσυλλόγιστα σκορπᾷ τὰ πλούτη του. Κι ἐκεῖνος τῆς ἀπαντοῦσε καλόκαρδα καὶ περήφανα:

«Δὲν λυπᾶμαι νὰ ξεδεύω χρήματα, ἀφοῦ μ' αὐτὰ θὰ κτιστεῖ τὸ χρυσὸ παλάτι τῆς ἐλευθερίας».

Τὰ χρόνια περνοῦν. Ἡ Δόμνα ἀκολουθεῖ τὸν ἄντρα τῆς στὰ ταξίδια του κι ἔτσι γνωρίζει ὅλο καὶ περισσότερα μέρη τῆς σκλαβωμένης πατρίδας.

Ἐνας πόθος βαθὺς γεννιέται τώρα μέσα τῆς: Νὰ δεῖ τὴν Ἑλλάδα ἐλεύθερη καὶ νὰ δώσει ὅ,τι ἔχει καὶ δὲν ἔχει γιὰ τὴν ἀνάστασή τῆς. Ἀφοσιώνεται λοιπὸν κι αὐτὴ στὸ

ἔργο τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ γίνεται ἓνα ἀπὸ τὰ ζωντανὰ μέλη τῆς.

Κι ἡ πολυπόθητη μέρα τῆς ἐλευθερίας ἀνέτειλε. Μὲ τὴν ἐπανάσταση τῆς Πελοποννήσου, κύμα χαρᾶς πλημμυρίζει τὶς καρδιὲς τῶν Ἑλλήνων.

Οἱ Τούρκοι ὅμως βρίσκουν τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκδηλώσουν ὅλο τὸ μίσος τοὺς ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν. Ὅπως σὲ πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἔτσι καὶ στὴν Αἴνο, ὀκτακόσιοι Τούρκοι πήραν στὰ χέρια τοὺς τὸ φρούριο τῆς πόλης κι ἐβύθισαν σὲ πένθος καὶ δυστυχία ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς.

Οἱ μέρες ὅμως ποὺ κι αὐτοὶ θὰ χαροῦν, πλησιάζουν. Ἐνα μαγιάτικο πρωινὸ τοῦ 1821 βλέπουν νὰ καταπλέουν, μέσα στὸν κόλπο τῆς Αἴνου, τέσσερα ψαριανὰ πλοῖα, μὲ ἀρχηγὸ τὸν καπετὰν Γιαννίτση. Τὸ τουρκικὸ κάστρο, ὅπου κυματίζει ἡ τούρκικη σημαία, δέχεται τὶς πρώτες κανονιὲς καὶ τὸ κανονίδι συνεχίζεται ὡς τὴ νύχτα. Τότε τὰ ἑλληνικὰ πληρώματα τῶν πλοίων, προστατευμένα ἀπὸ τὸ σκοτάδι, κάνουν ἀπόβαση στὴ στεριά, κυριεύουν 24 κανόνια καὶ τὰ φορτώνουν στὰ πλοῖα, γραμμὴ γιὰ τὰ Ψαρά.

Ἦταν 2 Μαΐου τοῦ 1822. Ἡ μέρα ποὺ περίμενε ὁ καπετὰν Ἀντώνης Βισβίζης. Χωρὶς δεύτερη σκέψη φορτώνει στὸ καράβι του γυναῖκα καὶ παιδιά, χρήματα καὶ χρυσαφικὰ καί, μὲ τὰ εἰκονίσματα στὴν ἀγκαλιά, ἀνοίγεται στὸ πέλαγος, γιὰ νὰ προλάβει τοὺς Ψαριανούς.

Ἀφήνει πίσω σπιτί ἀρχοντικὸ, κτήματα εὐφορα, τόπο ποὺ γεννήθηκε, ποὺ δὲν θὰ τὸν ξαναδεῖ οὔτε αὐτὸς οὔτε ἡ Δόμνα.

Οἱ μεγάλοι ἀγῶνες ζητοῦν μεγάλες καρδιὲς καὶ οἱ μεγάλες καρδιὲς εἶναι αὐτὲς ποὺ μπαίνουν σὲ μεγάλες θυσίες.

Τὸ θάππισμα τοῦ πολέμου

Ἦταν περασμένα μεσάνυχτα, ὅταν ἡ φαμίλια τοῦ καπετὰν Βισβίζη σαλπάρισε ἀπὸ τὴν Αἴνο.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἄλλης μέρας ἔριξαν ἄγκυρα στὸ λιμάνι τῆς Σύρας. Οἱ ναῦτες φορτώθηκαν τὸ νοικοκυριὸ καὶ σὲ λίγο ἓνα πρόσχαρο νησιώτικο σπῖτι δέχεται τὴν ξεριζωμένη οἰκογένεια.

Γιὰ λίγο καιρὸ ἡ καπετάνισσα Δόμνα θὰ ζήσει τὴ σπιτίσια ἀτμόσφαιρα. Πολὺ σύντομα ὅμως σπῖτι της θὰ γίνεῖ ἡ «Καλομοίρα».

Τὸ πλοῖο τοῦ Βισβίζη εἶναι «μπρίκι»* μὲ 16 κανόνια καὶ πλήρωμα 140 λεβέντες ναυτικούς.

Μιά μεγάλη του σάλα, πράγμα σπάνιο γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, θὰ χρησιμεύσει σὰν αἶθουσα, ὅπου θὰ συνεδριάζει ὁ Ἄρειος Πάγος, δηλαδὴ ἡ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος ποὺ ἀγωνιζόταν γιὰ τὴ λευτεριά.

* * *

Ἔντεκα Σπετσιώτικα καὶ Ψαριανὰ καράβια κι ἡ «Καλομοίρα» δώδεκα εἶναι ὁ πρῶτος Ἑλληνικὸς στόλος.

Τὸ «βάπτισμα τοῦ πυρός» ἡ «Καλομοίρα» τὸ πῆρε ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρο τῆς Ἰμβρου. Θὰ τὴ συναντήσουμε στὴ συνέχεια στὸ Θερμαϊκὸ νὰ ὑποστηρίζει τὴν ἐπανάστασι τῆς Χαλκιδικῆς καὶ νὰ συμμετέχει στὴν αἰχμαλωσίᾳ δυὸ τουρκικῶν καραβιῶν. Μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπανάστασι στὴ Χαλκιδική, ὁ Βισβίζη παρέλαβε τὸν ἀρχηγό της Ἐμμανουήλ Παπᾶ, γιὰ νὰ συνεχίσει ἄλλοῦ τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ αὐτὸς πεθαίνει στὸ ταξίδι πρὸς τὴν Ὑδρα. Ὁ Βόλος, τὸ Τρίκερι, ἡ Στυλίδα, οἱ Θερμοπούλες, οἱ Μύλοι, τὰ Βρυσάκια Εὐβοίας κι ἄλλα μέρη γνωρίζουν ἀπὸ κοντὰ τὸν ἄξιο καπετάνιο, τὸν πρόθυμο ἀγωνιστή, τὸ γενναϊόδωρο πατριώτη.

«Ἀπὸ θαλάσσης ὁ καπετὰν Ἀντώνης Βισβίζη, ἀπὸ τὰς

* Μπρίκι ἢ Βρίκιο: Δικάταρτο ἐμπορικὸ ἰστιοφόρο. Ἐπειδὴ στὰ χρόνια τοῦ Ἄγωνα βρέθηκαν ἐξοπλισμένα μὲ κανόνια, γιὰ νὰ μποροῦν ν' ἀντιμετωπίσουν τοὺς πειρατὲς τῶν θαλασσῶν, χρησιμοποιήθηκαν ἀποτελεσματικὰ ὡς πολεμικὰ καράβια.

ἀρχὰς Ἀπριλίου μέχρι τέλους Ἰουλίου 1822, μετὰ προθυμίας καὶ πίστεως, ὡς οὐδεὶς ἄλλος, περιπλέων ἀδιαλείπτως κατεπολέμησεν... τὰ ἐχθρικὰ στρατόπεδα, ρίπτων ἀκαταπαύστως κανόνια μὲ ἴδια του πολεμοφόδια», ἀναφέρει ὁ Ἀντιπρόεδρος τοῦ Ἄρειου Πάγου Ἄνθιμος Γαζής. Κράτησε τὸν ἀποκλεισμὸ τῆς Εὐβοίας ἐπὶ ὀλόκληρους μῆνες καὶ «βοήθησε τὸν ἀγῶνα μὲ τὰ κανόνια καὶ τὴν ἀνδρεία του περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον», ὁμολογεῖ ὁ ἀγωνιστὴς Καρατάσος.

Σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνες ἡ Δόμνα βρίσκεται στὸ πλευρό του, συντρόφισσα καὶ συμπολεμίστρια. Τὰ πανιά τους λὲς καὶ δὲν τὰ φουσκώνει ὁ ἀέρας τοῦ Αἰγαίου, ἀλλὰ αὐτοὶ οἱ μεγάλοι πόθοι τοῦ καπετάνιου καὶ τῆς καπετάνισσας γιὰ μιὰ πατρίδα ἐλεύθερη.

Μόνον ὅταν ὁ σάλαγος τοῦ πολέμου καταλάγιαζε κι οἱ φλόγες στὰ πέλαγα ἔπεφταν, ἡ Δόμνα ἄφηνε τὸ καράβι κι ἔτρεχε στὰ παιδιὰ της, ποὺ τὰ εἶχε ἀφήσει σὲ ἔμπιστα χέρια.

* * *

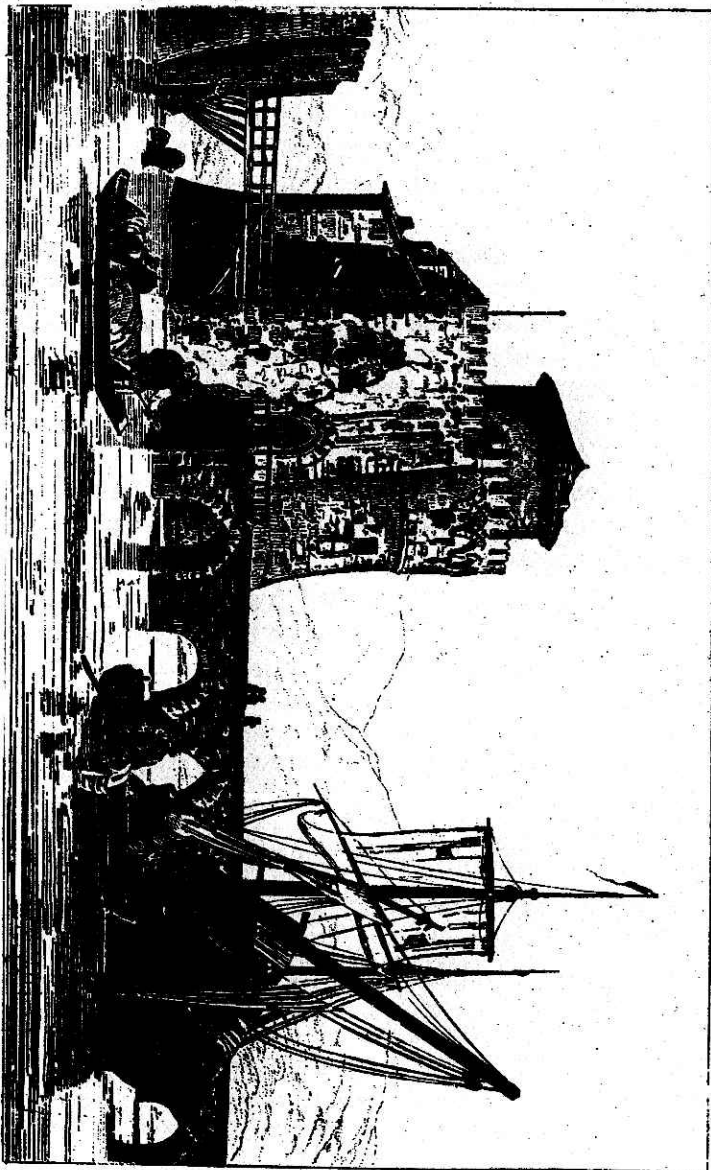
21 Ἰουλίου τοῦ 1822 ὁ καπετὰν Βισβίζη, ἐπικεφαλῆς ἐνὸς στόλου ἀπὸ 30 πλοῖα μικρὰ καὶ μεγάλα, βρίσκεται στὸ Μαλιακὸ κόλπο.

Ἐδῶ καὶ λίγη ὥρα ξεμπάρκαραν μέσα στὸ μισοσκόταδο ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρούτσος, ὁ Διοβουνιώτης κι ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ μὲ τὰ παλικάρια τους.

Οἱ συμπλοκὲς μὲ τοὺς Τούρκους τῆς Στυλίδας δὲν ἄρρησαν ν' ἀρχίσουν. Δεκατρία μερόνυχτα πολεμοῦν οἱ Ἕλληνες. Αὐτοὶ ὅμως εἶναι λίγοι κι οἱ Τούρκοι ὄλο καὶ πληθαίνουν ἀπὸ μέρα σὲ μέρα.

Ἐνα βράδυ οἱ ὀπλαρχηγοὶ μαζεύονται στὸ πλοῖο τοῦ Βισβίζη, γιὰ νὰ κάνουν πρόχειρο πολεμικὸ συμβούλιο. Ἡ μάχη ἔχει ἀπὸ ὦρα τελειώσει κι οἱ Τούρκοι ἔχουν ἀποσυρθεῖ στὸ στρατόπεδό τους γιὰ νὰ ξεκουραστοῦν.

Ξάφνου πυροβολισμοὶ καὶ θόρυβος μεγάλος ἀκούο-

νται απ' τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς. Μεμιᾶς βρίσκονται στὸ κατάστρωμα.

Τὶ βλέπουν; Οἱ Τοῦρκοι ἔχουν πέσει πάνω στὸ ἑλληνικὸ στρατόπεδο καὶ οἱ Ἕλληνες ὑποχωροῦν πρὸς τὴ θάλασσα.

Μέσα σὲ λίγα λεπτὰ ἡ μεγαλύτερη βάρκα τοῦ πλοίου, φορτωμένη μὲ δυὸ κανόνια καὶ ἀρκετοὺς πυροβολητές, πλησιάζει τὴν ἀκτῆ, γιὰ νὰ βοηθήσει τοὺς Ἕλληνες. Ὁ ἡσυχος κόλπος βουίζει τώρα ἀπὸ τοὺς κρότους. Τὰ κανόνια τῶν πλοίων καὶ τὰ κανόνια τῆς παραλίας κτυποῦν ἀλύπητα τὸν ἐχθρό.

Ὁ καπετὰν Βισβίλης, ὀρθὸς πάνω στὸ κατάστρωμα, ἐμπνέει τὸν ἥρωισμό σ' ὄλο τὸ πλήρωμα τοῦ καραβιοῦ. Μ' ἀφάνταστη σβελλάδα γεμίζει τὴ μπούκα τοῦ κανονιοῦ.

Δίπλα του βοηθὸς πολῦτιμος παραστέκει ἡ Δόμνα.

Σε μιὰ στιγμή, ποὺ ἡ μάχη βρίσκεται στὸ κρισιμότερο σημεῖο, ὁ γενναῖος θαλασσινὸς σωριάζεται στὸ κατάστρωμα νεκρὸς. Ἡ Δόμνα γιὰ μιὰ στιγμή νιώθει νὰ παγώνει, βλέποντας τὸ νεκρὸ μπροστὰ στὰ πόδια τῆς. Ἡ ἀντάρα τῆς μάχης ἐξακολουθεῖ.

Μέσα στὶς φωτιὲς καὶ στοὺς κρότους λίγοι μόνο πῆραν εἶδηση τὸ θάνατο τοῦ καπετάνιου. Ἡ Δόμνα σὲ μιὰ στιγμή μαζεύει ὅλες τὶς δυνάμεις τῆς, πιέζει μέσα στὴν ψυχὴ τῆς τὸ βαθύ τῆς πόνο καὶ ψύχραιμα, χωρὶς νὰ χάσει τὸ θάρρος τῆς, διατάζει νὰ μεταφέρουν τὸ νεκρὸ στὸ ἀμπάρι τοῦ πλοίου. Ὁ σπαραγμὸς τῆς καρδιάς τῆς εἶναι μεγάλος· μὰ εἶναι μεγάλες κι οἱ στιγμές.

Δὲν κατεβαίνει πλάι στὸ νεκρὸ, γιὰ νὰ ξεσπάσει σὲ θρήνους καὶ μοιρολόγια. Ὀλόρθη πάνω στὸ κατάστρωμα, ἀναλαμβάνει ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή τὴν κυβέρνηση τοῦ πλοίου καὶ συνεχίζει τὸν ἀγώνα μὲ ἥρωισμό.

Πῶς νὰ μὴν ὑποταχτεῖ μὲ σεβασμὸ τὸ πλήρωμα τοῦ πλοίου μπροστὰ στὴν ἥρωικὴ αὐτὴ γυναίκα; Τώρα εἶναι δυὸ φορὲς καπετάνισσα.

Τὴν ἄλλη μέρα τὸ πλοῖο τῆς Δόμνας μετέφερε τὸν τιμημένο νεκρὸ ἀντίκρου σ' ἓνα παραλιακὸ χωριὸ τῆς Εὐ-

βοίας, όπου μέσα σὲ γενικὸ πένθος κηδεύτηκε ὁ γενναῖος πρόμαχος τῆς ἐλευθερίας πίσω ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων στὴ Λιχάδα. Ἡ Δόμνα ποτὲ δὲν τὸν λησμόνησε.

Ἡ Δόμνα «καπετάνισσα»

Ἄπ' ἐδῶ κι ἐμπρὸς μόνη της, μητέρα μὲ πέντε παιδιά, δίνει ὅλες της τίς δυνάμεις στὸν ἱερὸ ἀγώνα. Μὲ τὸ πλοῖο της, ποὺ φέρνει τὸ ἥρωικό της ὄνομα, κατὰ διαταγὴν τῆς Κυβερνήσεως, περιπολεῖ τίς ἀκτὲς τῆς Εὐβοίας. Μεταφέρει στρατιωτικὰ τμήματα καὶ πολεμοφόδια. Πολιορκεῖ τὴ Χαλκίδα καὶ κτυπάει μὲ τὰ κανόνια της τὸ στενὸ πέρασμα, κάθε φορὰ ποὺ τουρκικὸ στράτευμα προσπαθεῖ νὰ περάσει στ' ἀπέναντι μέρος. Σὲ πολλὰ μάχες, ἰδίως σὲ παραλιακὰ μέρη, ἡ Δόμνα μὲ τὸ πλοῖο της ὑποστηρίζει τοὺς Ἕλληνες ποὺ πολεμοῦν στὴν ξηρὰ. Στὰ Βρυσάκια Εὐβοίας ὑποστηρίζει τὴν ἑλληνικὴ ἀπόβαση 600 Μακεδόνων ποὺ ξεκίνησαν ἀπὸ τὴ Σκιάθο, γιὰ νὰ χτυπήσουν τοὺς Τούρκους ποὺ τὰ κρατοῦν. Ἡ ἀπόβαση γίνεται, οἱ Τούρκοι τὴν ἄλλη μέρα θὰ δοκιμάσουν ν' ἀνακαταλάβουν τὰ Βρυσάκια, ἀλλὰ τὰ κανόνια τῆς Δόμνας θὰ σπάσουν τὴν τουρκικὴ ἀντεπίθεση καὶ τὰ Βρυσάκια θὰ μείνουν στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων.

Οἱ πρόκριτοι κι οἱ ὄπλαρχηγοὶ τῆς Εὐβοίας, τὸ 1823, ἀναγνωρίζοντας τίς μεγάλες ὑπηρεσίες της, μ' ἐπίσημο ἔγγραφο ἐκφράζουν τὴν εὐγνωμοσύνη τους πρὸς τὴν καπετὰν Βισβίζαινα «διότι ἐδούλευσαν μὲ τὸ πλοῖον των, καὶ ὁ μακαρίτης σύζυγός της, ζῶν, καὶ αὐτὴ μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου, εἰς τὴν νῆσον Εὐβοίαν, μὲ εἰλικρίνειαν καὶ πατριωτικὸν ζῆλον, χωρὶς νὰ παρακούσῃ τῆς προσταγῆς».

Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης τὴν ὀνομάζει «**εὐγενεσώτην** καὶ **γενναιοτάτην**». Κι ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρούτσος σ' ἓνα του ἔγγραφο ἀναφέρει, ὅτι ἡ Δόμνα Βισβίζη τὸ Μάιο τοῦ

1822 «ἔσωσεν αὐτὸν καὶ τοὺς ἄνδρας του διὰ τῆς προμηθείας τροφίμων καὶ πολεμοφοδίων, ἄνευ τῶν ὁποίων ὁ στρατὸς του θὰ διελύετο». Γι' αὐτὸ καὶ ὁ στρατὸς τοῦ Ἀνδρούτσου ἀπὸ βαθιὰ εὐγνωμοσύνη πρὸς τὴ Δόμνα, τὴν θρακιώτισσα καπετάνισσα, τὴν ὀνομάζει «**εὐεργέτιδα**».

Ἄλλα αὐτὰ τὰ ἐγκώμια, κι ὅλοι οἱ ἐπαινοὶ τῆς ἀξίζαν. Ἀρκεῖ νὰ σκεφτεῖ κανεὶς, ὅτι δὲν ἦταν εὐκόλο καὶ ἀκίνδυνο πράγμα ἢ μεταφορὰ τροφίμων καὶ πολεμοφοδίων, σε μιὰ ἐποχὴ, ποὺ ὁ τουρκικὸς στόλος ὄργωνε πραγματικὰ τίς ἑλληνικὲς θάλασσες καὶ κυνηγοῦσε κάθε ἑλληνικὸ πλοῖο ποὺ συναντοῦσε. Κανένας ὅμως στόλος δὲν τρώμαζε τὴ Δόμνα. Τὸ πλοῖο της τὸ κυβερνοῦσε ὁ Θεός. Σ' αὐτὸν πίστευε καὶ κανένας κίνδυνος δὲν ἀδυνατίζε τὴ ζωντανὴ της πίστη. Κανένα ἐμπόδιο δὲν λύγιζε τὴν ἀτσαλένια της θέληση κι ἀποφασιστικότητα.

Τρία ὀλόκληρα χρόνια κράτησε ἐξοπλισμένο τὸ καράβι της μὲ δικά της ἔξοδα καὶ πάλαιψε μὲ τὴ θάλασσα. Τρία χρόνια κράτησε γερὰ τὸ τιμόνι σὰν πραγματικὴ καπετάνισσα, ξοδεύοντας τὴν περιουσίαν της, γιὰ νὰ θρέψῃ καὶ νὰ συντηρήσῃ τὸ πλήρωμα καὶ τὸ πλοῖο.

Κι ἦρθε ἡ ὥρα ποὺ κι ὁ τελευταῖος ὀβολὸς ἐξαντλήθηκε. Τὸ πλοῖο ἔγινε ἄχρηστο. Τὸ σακάτεψε ἡ θάλασσα μὲ τὴν ἀρμύρα της κι ἡ φωτιὰ τῆς μάχης.

Ἡ Βισβίζη τὸ χάρισε στὴν Κυβέρνηση. Μιὰ μέρα τὸ παλιὸ βρῖκι ἔγινε πυρπολικὸ καὶ τὸ 1824, ὀδηγούμενο ἀπὸ τὸν Πιπίνο, ἔκαψε τὴν τουρκικὴ φρεγάδα «Χαζνὲ Γκεμισί», δηλαδὴ «Καράβι ταμεῖο», στὸν Τσεσμέ.

«Παῖδί μου στοχάσου»

Χωρὶς καράβι ἡ Δόμνα πέρασε δύσκολες μέρες. Μητέρα μὲ πέντε παιδιά, τρία ἀγόρια καὶ δυὸ κορίτσια καί, τὸ σπουδαιότερο, χωρὶς κανένα πόρο ζωῆς. Τὸ 1825 πίνει ἀκόμα ἓνα πικρὸ ποτήρι: Πεθαίνει τὸ μικρότερο ἀγόρι της σε μιὰ ἐπιδημία. Ἐνα ἄλλο, κωφάλαλο αὐτό, ἔζησε ὡς

τὸ 1857.

Ἡ Δόμνα Βισβίζη, ὕστερα ἀπὸ τόσες θυσίες καὶ τόσες πίκρες ποὺ δοκίμασε, πτωχὴ μὰ εὐχαριστημένη ποὺ ἀξιώθηκε νὰ δεῖ ἓνα κομμάτι ἑλληνικῆς Χώρας ἐλεύθερο, ἀποτραβιέται μὲ τὰ ὑπόλοιπα παιδιὰ τῆς στὸ ὁμορφο νησι τῆς Μυκόνου, γιὰ νὰ ζήσει ἤσυχά καὶ ταπεινά.

Ἰδιαίτερη φροντίδα δίνει στὴν ἀνατροφή τοῦ πρώτου τῆς παιδιοῦ, τοῦ Θεμιστοκλῆ. Γιὰ τὸ δωδεκάχρονο αὐτὸ ἀγόρι τῆς ποὺ φορεῖ κιόλας τὴν ἄσπρη φουστανέλα — γεννήθηκε τὸ 1815 στὴ Χίο — τρέφει τόσες ἐλπίδες καὶ πλέκει τόσα ὄνειρα: Νὰ τὸν δεῖ μιὰ μέρα καπετάνιο ἄξιο τοῦ καπετὰν Βισβίζη καὶ νὰ συνεχίσει τὸ ὄνομα του.

Ἦταν 14 χρόνων ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅταν ὁ Γάλλος φιλέλλην Roche ἦρθε στὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ ἐνισχύσει οἰκονομικὰ τὸν ἀγώνα. Γυρίζοντας στὸ Παρίσι πῆρε μαζί του τὸ μικρὸ Βισβίζη, μαζί μὲ ἄλλα Ἑλληνόπουλα, παιδιὰ ἀγωνιστῶν, γιὰ νὰ σπουδάσουν μὲ ἐξοδα τῶν φιλελληνικῶν σωματείων.

Ἡ Δόμνα δίπλα στοὺς τόσους πόνους πρόσθεσε καὶ τὸν πόνο τῆς ξενιτιάς. Ἐπνιξε ὅμως τὰ δάκρυά τῆς στὴ σκέψη, ὅτι ὁ χωρισμὸς αὐτὸς εἶναι γιὰ τὸ καλὸ τοῦ παιδιοῦ τῆς καὶ τῆς πατρίδας. Τὸ ἔσφιξε στὴν ἀγκαλιά τῆς καὶ κοιτάζοντας τ' ἀνοικτὸ πέλαγος τοῦ εἶπε μὲ φωνὴ σταθερῆ:

— Παιδί μου! πρόκειται νὰ υἱοθετηθεῖς καὶ ν' ἀνατραφεῖς ἀπ' τὴ γαλλικὴ γενναιοδωρία. Ὅταν θὰ μεγαλώσεις, ἴσως νὰ μὴ ζῶ πιά. Στοχάσου τότε, ὅτι ἔχεις νὰ ἐκδικηθεῖς τὸν πατέρα σου.

Τὸ παιδί φύλαξε τὰ λόγια τῆς ἡρωίδας μητέρας του σαν πολῦτιμο θουσαυρό. Στὴ Γαλλία ὁ Θεμιστοκλῆς φοροῦσε πάντα τὴν ἑλληνικὴ φουστανέλα του, ἓνας νέος ὠραῖος καὶ λεβέντης. Ἀργότερα οἱ φιλέλληνες στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα κυκλοφόρησαν δελτάρια μὲ τὴν προσωπογραφία τοῦ Θεμ. Βισβίζη κι ἀπὸ κάτω, σὲ γαλλικὴ μετάφραση, τὰ ἀποχαιρετιστήρια λόγια τῆς μητέρας του. Ἔτσι τὸ ὄνομα τῆς Δόμνας ἐγίνε γνωστὸ καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς ἐπα-

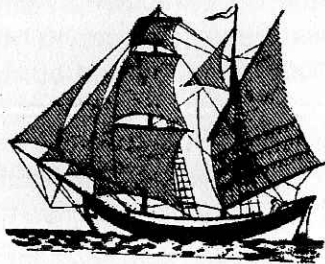
Ὁ γιὸς τῆς Δόμνας
Θεμιστοκλῆς Βισβίζης

ναστατημένης Ἑλλάδας. Κι ἦταν τόσος ὁ θαυμασμὸς τῶν ξένων γιὰ τὴν ὑπέροχη αὐτὴ Ἑλληνίδα μητέρα, ὥστε οἱ φιλέλληνες τῆς Γαλλίας τῆς ἔστειλαν 50 τάληρα καὶ μιὰ φορεσιά. Ἡ Δόμνα, ποὺ θυσίασε τὰ πάντα γιὰ τὴν πατρίδα, δὲν συγκινήθηκε τόσο ἀπὸ τὰ δῶρα αὐτά, ὅσο ἀπὸ ἓνα γράμμα ποὺ ἔγραφε γιὰ τὴ μεγάλη πρόοδο τοῦ παιδιοῦ τῆς. Τὸ διάβαζε καὶ τὸ ξαναδιάβαζε καὶ τὸ μούσκευε μὲ δάκρυα. Χίλιες εὐχὲς ἀνέβαιναν ἀπ' τὰ βᾶθη τῆς μητρικῆς καρδιάς γιὰ τὸ ξενιτεμένο παιδί. Τώρα ποὺ ἡ Ἑλλάδα ξαναγεννιόταν, ἤθελε κι αὐτὴ νὰ ζήσει καὶ νὰ δεῖ τὸ παιδί τῆς νὰ γυρίσει στὴν πατρίδα καὶ νὰ δουλέψει γι' αὐτὴν, ὅπως δούλεψε κι ὁ πατέρας του.

Κι ἔζησε ἡ Δόμνα κι εἶδε τὸ νεαρὸ Βισβίζη νὰ γυρίζει ἀπὸ τὰ ξένα γεμάτος μὀρφωση κι ὄρεξη γιὰ δουλειά. Τὸ παιδί πού γεννήθηκε μέσα στὸ πλοῖο κι ἀνατράφηκε μέσα στὴ θάλασσα μὲ τοὺς τόσους κινδύνους, γρήγορα κέρδισε τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς πατρίδας κι ἀνέβηκε μέχρι τὶς ἀνώτατες διοικητικὲς θέσεις.

Ἡ Θρακιώτισσα λεβεντομάννα ὅμως ἔμεινε πάντα ταπεινή. Ἡ ἀρχοντοπούλα ἀπὸ τὴν Αἴνο πέρασε δύσκολες μέρες στὴν Ὑδρα, στὸ Ναύπλιο κι ἀργότερα στὴ Μύκονο, ὅπου προσπαθοῦσε νὰ τὰ βγάλει πέρα μὲ μιὰ μικρὴ σύνταξη 30 δραχμῶν. Αὐτὴ πού εἶχε κάθε δικαίωμα νὰ ὑπερηφανεύεται γιὰ τὶς ὑπηρεσίες καὶ τὶς θυσίες της. Δὲν ζητοῦσε παρὰ τὴν εὐτυχία τῆς πατρίδας, πού ἦταν τὸ μοναδικό της ὄνειρο, ὁ βαθύτερός της πόθος. Γιὰ τὸν ἑαυτὸ της δὲν ζήτησε ποτὲ οὔτε πλοῦτη, οὔτε δόξες, οὔτε τιμές. Ἡ φτώχεια πού τὴν συνόδευε ὅλα σχεδὸν τὰ χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ καπετὰν Βισβίζη, ἦταν γι' αὐτὴ τὸ μεγαλύτερο παράσημο τοῦ ἀγῶνα.

Κι ὅταν γερόντισσα πιά ἄφηνε τὸν κόσμο αὐτό, σ' ἓνα φτωχικὸ σπιτάκι στὸν Πειραιά, τὸ Νοέμβρη τοῦ 1852, ἔφευγε εὐχαριστημένη, γιὰτὶ ὅ,τι κι ἂν εἶχε τὰ ἔδωσε στὴν πατρίδα «γιὰ νὰ κτιστεῖ τὸ χρυσὸ παλάτι τῆς ἐλευθερίας».

ΜΑΝΤΩ ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ

Ἀπὸ τὴν Τεργέστη στὴν Τῆνο

Νὰ ἔφτασε ἄραγε ἡ στιγμή; Τὰ κορφοβούνια ἀντιλαλοῦν ἀπ' τὸ θούριο τοῦ καινούργιου Турταίου, τοῦ Ρήγα, πού τρέχει ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, περνάει λαγκάδια καὶ ρεματιῆς καὶ ξεσηκώνει τὶς ψυχὲς τῶν ραγιάδων.

Κάθε γωνιά τῆς Ἑλλάδας ἀντηχεῖ ἀπ' τὸ μήνυμα τῆς ἐπαναστάσεως. Κάθε καρδιά ἐλληνικὴ πλάθει τὸ ἀγαπημένο ὄνειρο τῆς ἐλευθερίας. Καὶ πέρα ἀκόμη ἀπ' τὸ ὑπόδουλο ἔθνος, σὲ χώρες πού δὲν τὶς ἔσκιαζε ἡ φοβέρα τῆς σκλαβιάς καὶ ζεῖ Ἑλληνας, ὅμως οὔτε στιγμή δὲν φεύγει ἀπ' τὸ νοῦ του ἡ μεγάλη ἰδέα. Καὶ ἀγωνίζεται κι αὐτὸς μὲ κάθε μέσο, πλάι στὸν κλέφτη καὶ τὸν ἀρματολό.

Στὴν Τεργέστη τῆς Ἰταλίας, ἀπὸ τὸ 1792 ἔχει ἐγκατασταθεῖ ἓνα παρακλάδι τῆς μεγάλης οἰκογένειας τῶν Μαυρογένηδων, πού προσέφερε πολλές θυσίες στὸν ἀγῶνα

του ἔθνους. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Νικολάου καὶ τῆς Ζαχαράτης Μαυρογένους. Τὰ πέντε παιδιά τους μεγαλώνουν στὸ ἐλεύθερο περιβάλλον τῆς Ἰταλίας, μὲ τὸν πόνο ὅμως τῆς σκλαβωμένης πατρίδας. Μὰ ἐκεῖνη ποὺ ξεχωρίζει ἀπ' ὅλους γιὰ τὴν ἀγάπη της στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἡ μικρὴ Μαντώ.

Γιὰ ἓνα θεῖο τῆς Μαντῶς ἡ ἱστορία γράφει:

«Οἱ στιγμὲς ποὺ ἔζησαν οἱ Ἕλληνες τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 ἦταν πραγματικὰ τραγικὲς, γιὰτὶ οἱ συμφορὲς ἐπισωρεύθησαν ἢ μία πάνω στὴν ἄλλη καὶ διήρκεσαν ὀλόκληρα χρόνια. Ἡ μόνη περιοχὴ ποὺ ἐλάχιστα δεινοπάθησε ἦταν τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, τὰ ὁποῖα μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ ρωσικοῦ στόλου σώθηκαν ἀπὸ τὴν καταστροφὴ χάρις κυρίως στὴν πολιτικὴ σύνεση καὶ μετριοπάθεια τοῦ καπουδὰν πασὰ Χασὰν μπέη, καθὼς ἐπίσης καί, κατὰ σημαντικό μέρος, τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου **Νικολάου Μαυρογένη**. Ἀκόμη καὶ οἱ Ψαριανοί, ποὺ μὲ τὰ καταδρομικά τους εἶχαν προξενήσει τόσες ζημιὲς στοὺς Τούρκους καὶ εἶχαν δυσκολέψει τὸν ἐπισιτισμὸ τους, ἀμνηστεύθηκαν καὶ ἀπέφυγαν τὶς συνέπειες».*

»Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ ἐπιμέρους προβλήματα ἡ φροντίδα καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν δραγομάνων γιὰ γενικώτερες ὑποθέσεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀγνοηθοῦν. Εἶναι πολὺ πιθανό, ὅτι στὸν δραγομάνο τοῦ στόλου Νικόλαο Μαυρογένη, ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὴν Πάρο καὶ ποὺ ἡ δραγομανία του (1770-1786) συνέπεσε μὲ τὰ ὀρλωφικά, ὀφείλεται ὄχι μόνο ἡ χορήγηση ἀμνηστίας στοὺς νησιῶτες, ἀλλὰ καὶ ἡ σωτηρία τῶν Ψαριανῶν ἀπὸ βέβαιη καταστροφὴ, ποὺ τὴν εἶχε ἀποφασίσει ὁ καπουδὰν Χασὰν πασὰς Τζεζαερλής».

* Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τόμος ΙΑ', σελ. 81, 220.

Αὐτὸς ὁ θεῖος, ὅταν ἔπεσε σὲ δυσμένεια τοῦ Σουλτάνου Σελήμ, ἀποκεφαλίστηκε.

Ὁ Στέφανος Μαυρογένης, ἀνηψιὸς τοῦ Νικολάου καὶ παπποῦς τῆς Μαντῶς, ἔμπιστος τοῦ Ἐθνομάρτυρα Γρηγορίου τοῦ Ε', θανατώθηκε σὲ βαθύ γήρας τὸν Ἀπρίλι τοῦ 1821.

Ἡ Μαντῶ γεννήθηκε τὸ 1796 ἢ 1797. Οἱ γονεῖς της πλούσιοι καθὼς ἦταν, φρόντισαν πολὺ γιὰ τὴ μόρφωση καὶ τὴν ἀνατροφή της.

Ἔτσι σὲ νεαρὴ ἀκόμη ἡλικία, ἡ Μαντῶ ἤξερε πολὺ καλὰ τὴ γαλλικὴ καὶ τὴν ἰταλικὴ γλῶσσα, καθὼς ἐπίσης ἀρκετὰ καὶ τὴν τουρκικὴ.

Λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τῆς ἐπαναστάσεως ἡ οἰκογένεια τοῦ Ν. Μαυρογένους γυρίζει στὴν Ἑλλάδα. Τὴ Μαντῶ τὴν παραδίδει ὁ πατέρας της στὸ σοφὸ καὶ ἐνάρετο θεῖο της, τὸν ἱερέα Μαῦρο, γιὰ νὰ φροντίσει αὐτὸς γιὰ τὴν ἀνατροφή τῆς κόρης του.

Ἔτσι ἡ μικρὴ Μαντῶ, ἄλλαξε τὸ γεμάτο κίνηση περιβάλλον τῆς εὐρωπαϊκῆς μεγαλοπόλης, μὲ τὴν ἡσυχία καὶ ἀπλὴ νησιώτικη ζωὴ.

Σ' αὐτὸ ὅμως στάθηκε πολὺ τυχερή. Γιατὶ ἡ μεγάλη εὐσέβεια καὶ ἡ φλογερὴ φιλοπατρία τοῦ σοφοῦ θεῖου της ἄφησαν βαθιὰ τὰ σημάδια τους στὴν ψυχὴ καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ γενναίου κοριτσιοῦ. Αὐτὸς φύτεψε μέσα στὴν καρδιά της τὸν ἱερὸ σπόρο, ποὺ ἐνέπνευσε ἀργότερα τὶς μεγάλες καὶ ἥρωικὲς της πράξεις. Κοντὰ του σπούδασε τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, τὸν Ὅμηρο, τὸ Θουκυδίδη, τὸν Ἡρόδοτο καὶ τοὺς ἄλλους ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας.

Μέσα στὴ θλίψη τῶν καιρῶν αὐτῶν ποὺ ζοῦσε, περνοῦσε ἐμπρὸς ἀπ' τὰ μάτια τῆς μικρῆς Ἑλληνίδας τὸ λαμπρὸ ὄραμα τῆς παλιᾶς δόξας τοῦ ἔθνους, κι ἡ καρδιά της σκιρτοῦσε στὴ σκέψη τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς καινούργιας δόξας, ποὺ τὴν περιμένε.

— Πότε θὰ μὲ ὀδηγήσεις στὴ γῆ ποὺ γέννησε τοὺς Ἀριστείδες καὶ τοὺς Μιλτιάδες; ἔλεγε συχνὰ στὸ θεῖο της ἡ

Μαντώ. Προτού φτάσω στην Αθήνα, θα περάσω απ' τὸ στενὸ τῆς Σαλαμίνας, ὅπου δοξάστηκε ὁ Θεμιστοκλῆς. Ἡ καρδιά μου φλέγεται ἀπὸ τὸν πόθο νὰ δῶ τοὺς τάφους τῶν ἀθάντων ἐκείνων ἀνδρῶν... Ὡ! ποθῶ νὰ ἀναζωογονήσω τὸ θάρρος τῶν συμπατριωτῶν μου, καὶ νὰ ξαναζήσουν ἀνάμεσά τους νέοι Λεωνίδες!

— Δὲν θ' ἀργήσεις νὰ δεῖς τὴ γῆ τῶν ἀρχαίων ἀναμνήσεων, τῆς ἀπαντοῦσε ὁ θεῖος της, καὶ δὲν εἶναι μακριὰ ἢ μέρα, ποὺ ὁ ἐνθουσιασμός σου θὰ φανεῖ ὠφέλιμος στὴν πατρίδα. Μάθε ὅμως, ὅτι στὰ κρησφύγετα τοῦ Ὀλένου ζεῖ ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὅτι στὶς κορφές τοῦ Μαινάλου βρίσκονται ἀκόμη κλέφτες. Ἡ Ἑλλάδα ξύπνησε μὲ τὰ πατριωτικὰ θούρια τοῦ Ρήγα. Ἀκούω νὰ βροντᾶ τὸ κανόνι τοῦ Ὑψηλάντη καὶ βλέπω νὰ κατεβαίνουν ἀπὸ τὰ ὕψη τοῦ Ταυγέτου παλικάρια μὲ τ' ἄρματά τους. Ἔχε θάρρος, κόρη μου. Ἡ Ἑλλάδα δὲν ἔπαψε νὰ γεννᾷ ἥρωες.

Αὐτὲς περίπου οἱ συνομιλίες — ὅπως τὶς ἀναφέρει ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Gignouier — γίνονταν τὶς παραμονές τῆς ἐπαναστάσεως μεταξὺ τοῦ γέροντα ἱερέα καὶ τῆς νεαρῆς ἀνεψιᾶς του.

Καὶ στῶν δύο τὶς καρδιὲς ἔκαιγε σὰν μυστικὴ λαμπάδα ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδας.

«Ξυπνᾶτε ἀλύτρωτοι ραγιάδες...»

Ἡ Τήνος, λουσμμένη μέσα στὸ φῶς τοῦ ἀνοιξιᾶτικου ἡλίου, ἀπολαμβάνει τὶς ὁμορφιές της φύσεως. Παιχνιδιάρικα κυματάκια σπάζουν τοὺς λευκοὺς ἀφρούς τους στὶς ἀμμουδερὲς ἀκρογιαλιές της. Κάπου-κάπου, μέσα στὸ πέλαγος ξεχωρίζουν τὰ ἄσπρα πανιὰ κάποιου μικροῦ καϊκιοῦ, ποὺ σχίζει τὰ πλατιὰ γαλάζια νερὰ τοῦ Αἰγαίου.

Μὰ τὴν ὥρα ἐκείνη, ἓνα καράβι μεγαλούτσικο φαίνεται νὰ ἔρχεται γοργόφτερο πρὸς τὸ μικρὸ λιμάνι τοῦ νησιοῦ. Εἶναι ὕδραϊκο. Καὶ φέρνει μαζί του ἓνα μεγάλο, ἓνα συνταρακτικὸ μήνυμα:

— Στὴν Ἁγία Λαύρα ὑψώθηκε τὸ λάβαρο! Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς ἐκήρυξε τὴν ἐπανάσταση!...

Σὰν δροσιὰ ἔπεσε στὶς πονεμένες καρδιὲς τῶν Τηνιακῶν τὸ συγκινητικὸ κι εὐχάριστο νέο. Ὅλοι μ' ἓνα στόμα δόξασαν τὸν Θεὸ κι εὐχαρίστησαν τὴ Μεγαλόχαρη.

Ὁ ἱερέας Μαῦρος, μὲ χεῖλη ποὺ ἔτρεμαν ἀπὸ συγκίνηση, ἔτρεξε νὰ τὸ ἀναγγεῖλει στὴ Μαντῶ.

Τὴ βρῆκε καθισμένη στὸν κῆπο, κάτω ἀπ' τὴ σκιά ἐνὸς δέντρου. Διάβαζε τὴν ὥρα ἐκείνη γιὰ τοὺς ἡρωικοὺς ἀγωνες τοῦ Σουλίου, γιὰ τὴ Μόσχω καὶ τὴ Χάιδω, τὶς γενναῖες Σουλιώτισσες.

Ἔτσι βυθισμένη καθὼς ἦταν σὲ ὄνειρα καὶ ὀρατισμούς, ἔνωσε τὴν καρδιά της νὰ χτυπάει δυνατὰ, μόλις ἀντήχησε στ' αὐτιά της τὸ εὐφρόσυνο μήνυμα, κι ἔμαθε τὶς πρώτες νίκες τῶν Ἑλλήνων.

Μὲ δάκρυα στὰ μάτια ἔκαναν κι οἱ δύο τὸ σταυρὸ τους, κι εὐχαρίστησαν τὸν Παντοδύναμο, ποὺ εὐλόγησε τὰ ὄπλα τῶν Ἑλλήνων.

Χωρὶς νὰ χάσουν καιρὸ, παίρνουν τὴν ἀπόφαση νὰ πᾶνε στὴ Μύκονο, τὴν πατρίδα τοῦ πατέρα της.

Ἡ Μαντῶ αἰσθάνεται ἓνα ἱερὸ ἐνθουσιασμὸ νὰ πλημμυρίζει τὴν καρδιά της. Ξεχύνεται σὲ κάθε της λόγο καὶ σὲ κάθε πράξη της. Στὸ νοῦ της μιὰ σκέψη βασιλεύει: Ἡ ἀγάπη στὴν πατρίδα καὶ ἡ ἀφοσίωση στὴ θρησκεία, ὅπως γράφει ἀργότερα ἡ ἴδια.

Ἔχει πάρει πιά τὴ μεγάλη της ἀπόφαση. Εἶναι ἔτοιμη ν' ἀγωνιστεῖ γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς πατρίδας της.

Μόλις φτάνουν στὴ Μύκονο, καλοῦν ἀμέσως σὲ σύσκεψη τοὺς πρόκριτους τῆς νήσου.

Γιὰ πρώτη φορὰ στὸ συμβούλιο αὐτὸ κάνει τὴν ἐμφάνιση τῆς ἢ Μαντῶ.

Σοβαρὴ καὶ ἐπιβλητικὴ καθὼς εἶναι, συναρπάζει ὅλους μὲ τὰ ἐνθουσιώδη καὶ πειστικὰ λόγια της.

— Ἔρχομαι νὰ προσφέρω τὴν παρουσίᾳ μου γιὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ Γένους... Ἄς ἐνώσουμε τὶς δυνάμεις μας μὲ τὶς δυνάμεις τῶν ἀδελφῶν μας, ποὺ πολεμοῦν αὐτὴν τὴν

ώρα για την ελευθερία του έθνους μας. "Ας τινάξουμε από πάνω μας αυτή τη φοβερή σκλαβιά... "Ας μη χάνουμε καθόλου καιρό. Έμπρός, στη θάλασσα, στα καράβια μας!

Ο λαός της Μυκόνου ξεσηκώνεται με τα λόγια της αὐτά. Ο άνεμος της επανάστασεως άρχισε να πνέει και σ' αυτό το νησί. Νέοι και γέροι, πλούσιοι και φτωχοί, άρχίζουν να προσφέρουν χρήματα και δυνάμεις για τον κοινό άγώνα.

* * *

Σε λίγες μέρες ένας μικρός στόλος από τέσσερα καράβια, ή πρώτη προσφορά των Μυκονιατών, περιμένει το σύνθημα της αναχώρησης, στο γραφικό λιμάνι του νησιού. Θα σαλπάρει για την Τήνο, όπου θα συγκεντρωθεί όλος ο ελληνικός στόλος.

Ολόκληρη ή Μύκονος πανηγυρίζει το μεγάλο γεγονός. Οί καμπάνες των εκκλησιών χτυπούν χαρμόсуна. Οί κάτοικοι όλοι βρίσκονται στην παραλία. Τα πλοία άνθοστόλιστα, έχουν ύψωμένη την ελληνική σημαία της ελευθερίας. Το λιμάνι άντηχεί από τα ναυτικά θούρια. Κάπου κάπου κανονιοβολισμοί δονούν τον άέρα. Κι ο γαλάζιος ούρανός με την άτάραχη θάλασσα πλαισιώνουν το μεγάλο πρεπο θέαμα. Έθνικό πανηγύρι.

Η Μαντώ περικυκλωμένη από τους προκρίτους, παρακολουθεί την τελετή από μιá εξέδρα. Η συγκίνησή της είναι φανερή, καθώς το γεμάτο ένθουσιασμό βλέμμα της κοιτάει πέρα στο πέλαγος. Ίσως τη στιγμή αυτή να ψιθυρίζει στον Παντοδύναμο το μυστικό πόθο της καρδιάς της.

Η τελετή τελείωσε, καθώς τα καράβια χάνονται στα γαλανά νερά.

Η Μαντώ σηκώνεται άπ' τη θέση της. Το πλήθος γεμάτο ένθουσιασμό άρχίζει τις ζητωκραυγές. Οί μητέρες κι οί κοπέλες, με τις ώραίες Μυκονιάτικες φορεσιές τους, όρ-

μοῦν στην εξέδρα και συγχαίρουν τη Μαντώ. Τα παλικάρια σχηματίζουν γύρω της τιμητική φρουρά. Κι εκείνη σεμνά και σοβαρά προχωρεί προς την πόλη. Είναι πλημμυρισμένη από ίερή περηφάνεια...

Η Μαντώ άρχηγός

Η Μύκονος είχε πια ύψώσει τη σημαία της επανάστασεως.

Το γεγονός αυτό δεν θ' άργοῦσαν να το μάθουν οί τουρκικές άρχές και χωρίς άλλο θα έτρεχαν για έκδίκηση.

Είναι λοιπόν, άνάγκη να λάβουν τα μέτρα τους, για να εξασφαλίσουν την άμυνα του νησιού και να προστατέψουν τους κατοίκους του.

Μαζεμένοι όλοι οί πρόκριτοι και άνάμεσά τους ή Μαντώ, σκέπτονται τι θα κάνουν σε περίπτωση έπιδρομής. Με πολύ ένθουσιασμό και σύνεση τους μιλάει ή γενναία κόρη και ρίχνει την ιδέα να γίνει ένα έθελοντικό σώμα στρατού, έτοιμο στην κάθε στιγμή να υπερασπιστεί το νησί τους.

Ποιος όμως θα αναλάβει την άρχηγία; Όλων ή σκέψη σταματάει στη Μαντώ. Με μιá φωνή, που δείχνει όλη τους την έμπιστοσύνη και την εκτίμηση, την ανακηρύσσουν άρχηγό. «Το γενναίο παράστημά της, ή δύναμη του χαρακτήρα της, είναι εκείνα που τους έκαναν να προαισθάνονται και να διαβλέπουν σ' αυτή, την ήρωίδα, την άξια να τους όδηγήσει στη νίκη», γράφει ο Γάλλος ιστορικός Blancard.

Από τότε ή Μαντώ άρχίζει τις μεγάλες θυσίες της:

Ολόκληρη την περιουσία της την προσφέρει για τον άγώνα του έθνους. Άρματώνει πλοία, αγοράζει όπλα και ξοδεύει χωρίς δυσκολία όπου ή πατρίδα το καλεί.

Ο Γάλλος ιστορικός Raybaud έχει φυλάξει μερικές φράσεις της ήρωικής νέας, στίς όποιες φαίνεται ή μεγάλη της φιλοπατρία και άυταπάρνηση:

Μαντώ Μαυρογένους.

«Ἡ πατρίδα μου νὰ ἐλευθερωθεῖ καὶ ἀδιάφορο τί θὰ γίνω ἐγώ», ἔλεγε ἡ Μαντώ. «Ὅταν διαθέσω ὅλα τὰ ὑπάρχοντά μου χάριν τοῦ ἱεροῦ ἀγώνα τῆς ἐλευθερίας, θὰ πάω ἡ ἴδια στὸ στρατόπεδο τῶν Ἑλλήνων καὶ θὰ τοὺς ἐνθαρρύνω μὲ τὸ παράδειγμά μου, νὰ πεθαίνουν, ὅταν πρέπει, γι' αὐτήν».

Ἔτσι σκόρπισε μὲ ἀπλοχεριὰ τὸ μεγάλο της πλοῦτο, γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἀγώνα.

Κι ὅταν τέλειωσαν τὰ χρήματα ἀπὸ τὴν πώληση τῶν ἀκινήτων της, ἄρχισε νὰ πουλάει καὶ νὰ βάζει ἐνέχυρα πολύτιμα ἀντικείμενα τοῦ σπιτιοῦ της καὶ τὰ πολυτελῆ κοσμήματά της*.

Ἡ μεγάλη καρδιά της δὲν ἔχανε τὶς εὐκαιρίες, γιὰ νὰ ξεχύνει σὲ κάθε στιγμή ὅλα τὰ εὐγενικὰ αἰσθήματα ποὺ τὴ γέμιζαν.

* * *

Μόλις εἶχε μπεῖ ἡ ἀνοιξη τοῦ 1822 –31 Μαρτίου– ὅταν ἡ μυροβόλος Χίος πότισε μὲ τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν της τὸ δεντράκι τῆς ἐλευθερίας, ποὺ μόλις εἶχε ἀρχίσει

* Ἀξίζει νὰ διαβάσει κανεὶς ἓνα κατάλογο ἀπὸ τὰ διάφορα ἀντικείμενα, ποὺ ἡ Μαντώ ἔδωσε στὸν ἀγώνα. Τὸν ἔγραψε ἡ Ζαχαράτη Μαυρογένους – ἡ μητέρα της – στὴν Τήνο καὶ ἔχει χρονολογία 15 Μαρτίου 1836:

«... 24 πηρούνια ἀσημένια, 24 κουτάλια ἀσημένια ὁμοία, 2 κουτάλια ἀσημένια τοῦ Ζορβά, 2 πιατάκια ἀσημένια, 1 τσουκαριέρα (ζαχαριέρα), 1 ζευγάρι σκουλαρίκια σμαράγδια μεγάλα καὶ ἐπάνω εἰς τὸν φιόγκον ἕξι ματάκια... 1 ρολόγι μαλαματένιο μὲ τὴν καδένα του, 1 δακτυλίδι μαλαματένιο ἀντίκα σμαράγδι καὶ μὲ δυὸ ἀετοὺς ἐπάνω καὶ γύρωθεν εἰς αὐτὸ διαμαντάκια ἐν εἶδει ροζέτας. Ἔτι μαργαριτάρι τοῦ λαιμοῦ, 1 δακτυλίδι μὲ ἄσπρη πέτρα... 1 δακτυλίδι μεγάλο τοῦ μακαρίτου συζύγου μου, 1 σταυρὸν μαλαματένιον μὲ ρουμπίνια, 1 ζευγάρι σκουλαρίκια μαλαματένια μὲ σμάλτο καὶ μὲ χοντρά μαργαριτάρια, 1 κορδόνι μαλαματένιο δουλεμένο εἰς τὴν Βενετία, 1 σπαθὶ ἀρχαῖον, δῶρον βασιλικὸν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως κ.λ.π.».

νά φυτρώνει. Εικοσιτρείς χιλιάδες σφάχτηκαν ύστερα από πολλά βασανιστήρια, και άλλες σαρανταεφτά αιχμαλωτίστηκαν. Όλοκληρη ή Ελλάδα στέναξε κάτω απ' τον πόνο της τρομερής αυτής σφαγής.

Ο Θεός, όμως, έδωσε το γενναίο Κανάρη, που το ήρωικό χέρι του τιμώρησε για καλά το σκληρό έγκλημα.

Το γεγονός αυτό ξεσήκωσε και τους κατοίκους της Μυκόνου. Μέσα στην έξαψή τους ήθελαν να τρέξουν με τα πλοία τους να χτυπήσουν τον έχθρό, για να έκδικηθούν την καταστροφή της Χίου.

Η συνετή όμως Μαντώ και πάλι όρθώνεται μπροστά τους και τους καθησυχάζει. Μαυροφορεμένη, γράφει ένας ιστορικός, με πένθιμο πέπλο στο κεφάλι, έτρεξε στην πλατεία και τους μίλησε:

— Μή σās παρασύρει ή δίψα της έκδικήσεως σε πράξεις ασύνετες, τους είπε. Μην αφήσετε μόνες τις γυναίκες και τα παιδιά σας. Η καταστροφή της Χίου ας μάς γίνει ένα μάθημα για το μέλλον. Αντί να αφήσετε το νησί σας και να τρέξετε ενάντια στον έχθρό, όπλισθείτε, για να είσαστε έτοιμοι να τον διώξετε, αν τυχόν θελήσει να κάνει και στη Μύκονο τις ίδιες θηριωδίες.

Και πραγματικά. Δεν πέρασε πολὺς καιρός και στις 10 Οκτωβρίου ο έχθρικός στόλος φάνηκε να έρχεται προς τη Μύκονο.

Μέσα σε λίγες στιγμές όλο το νησί ήταν στο πόδι. Όπλισμένοι όλοι οι κάτοικοι είχαν μαζευτεί στην παραλία, ενώ ή πνοή της μάχης φούσκωνε τα στήθη τους..

Σε λίγο, τα τουρκικά πλοία έπλεαν γύρω στο νησί κι ένα μπρίκι άλγερινό είχε πλησιάσει στην ακτή.

Οι Μυκονιάτες, τραγουδώντας το θούριο του Ρήγα, άρχισαν να πυροβολούν.

Ο άρχηγός του στόλου δεν έδωκε σημασία. Άλλ' ο μπαρμπαρέζος* έρεθισμένος, έριξε μερικές βολές στον

* Ο καταγόμενος από την Μπαρμπαριά, δηλαδή τα βόρεια παράλια της Αφρικής.

άερα και συγχρόνως κατέβασε βάρκες στη θάλασσα με διακόσιους άντρες.

Μόλις πάτησαν το πόδι τους στο νησί, όρμησαν εναντίον των κατοίκων φωνάζοντας άγρια: «Άλλάχ, Άλλάχ, θάνατος στους άπίστους!»

Η Μαντώ, μόλις τους είδε, μπαίνει πρώτη και όρμα κα-
ταπάνω τους. Πλήθος όπλισμένοι Μυκονιάτες την ακολουθούν.

Γίνεται μάχη σκληρή. Οι πυροβολισμοί, ή κλαγγή των όπλων, οί άγριες κραυγές, τίποτε δεν τρομάζει τη γενναία ήρωίδα. Οί σφαίρες σφυρίζουν γύρω της, ο θάνατος θερίζει στο πλευρό της κι αυτή άτρόμητη, έμψυχώνει με τα λόγια και το βλέμμα της τα παλικάρια που την περικυκλώνουν.

Μπροστά σε μιá τέτοια τόλμη οί Άλγερίνοι το βάζουν στα πόδια. Ρίχνουν κάτω τα όπλα τους και τρέχουν στίς βάρκες, αφήνοντας πίσω τους δεκαεφτά νεκρούς κι έξήντα τραυματίες. Η νίκη έχει στεφανώσει πάλι τους Έλληνες.

Περήφανα ή Μαντώ φωνάζει συγκινημένη:

— Τιμή στους άνδρείους! Νίκη του Σταυρού!

— Δόξα στη Μαντώ Μαυρογένους! άπαντά με ζητωκραυγές ο λαός.

Και χωρίς να περάσει ώρα, όλο το πλήθος των νικητών, με άρχηγό τη νεαρή ήρωίδα, προχωρεί σεμνά και υπερήφανα στην έκκλησία. Πάνε να ψάλουν δοξολογία στον Πα-
ντοδύναμο, που τους χάρισε κι αυτή τη νίκη...

«Η ήρωίδα της Μυκόνου»

Η νίκη κατά των Άλγερινών έκανε το όνομα της Μαντώως ένδοξο και δημοτικό. Η φήμη της κυκλοφορούσε από στόμα σε στόμα κι έφερνε στην έπιφάνεια όλες τις μεγάλες θυσίες της για τον άγώνα του Γένους. Στα στρα-

«Μαντώ Μαυρογένους»

τόπεδα τῶν Ἑλλήνων ἦταν γνωστή μὲ τὸ ὄνομα ἡ «ἠρωίδα τῆς Μυκόνου».

Ὁ καιρὸς περνοῦσε καὶ ἡ ἐπανάσταση ἀπλωνόταν σὲ κάθε γωνιά, ὅπου χτυποῦσε ἑλληνικὴ καρδιά.

Μέσα ἀπὸ σκληρὲς δοκιμασίες καὶ ἀγῶνες ποτισμένους μὲ αἷμα, ὁ Ἕλληνας προχωρεῖ πιά σταθερὰ στὸ δρόμο τῆς ἐλευθερίας του. Τὸ ἔθνος ὁλόκληρο μαζεύει τὶς δυνάμεις του, γιὰ νὰ ριχτεῖ μὲ νέα ὄρμη στὴν πάλη, μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ νικήσει ἢ νὰ χαθεῖ.

Στὴ μεγάλη αὐτὴ στιγμή ἡ φλογερὴ καρδιά τῆς Μαντῶς δὲν μένει ἀσυγκίνητη. Ὁλόκληρο σχέδιο ἐκστρατείας καταστρώνεται μέσα στὸν πολυμήχανο νοῦ της.

«Ἦταν βυθισμένη σ' αὐτὲς τὶς σκέψεις, γράφει ὁ ἱστορικὸς Ginouvier, ὅταν ἔφτασαν γράμματα ἀπὸ τὴν Εὐβοία καὶ ἀνήγγειλαν στὸ θεῖο της, τὸν ἱερέα Μαῦρο, ὅτι τὰ ἐβδομηνταδύο χωριὰ τῆς νήσου εἶχαν ἐξεγερθεῖ καὶ οἱ Τοῦρκοι, νικημένοι καὶ διωγμένοι, ἀναγκάστηκαν νὰ κλειστοῦν στὰ φρούρια τῆς Καρύστου καὶ τῆς Χαλκίδος».

Στὸ ἀκουσμα αὐτό, ἡ Μαντῶ πῆρε τὴν ἀπόφασή της. Ὑπερνικώντας τοὺς φόβους τῆς μητέρας της καὶ ἀψηφώντας κάθε κίνδυνο ποὺ θὰ τὴν περίμενε, ἀποφάσισε νὰ πάει στὴν Εὐβοία.

Παρουσιάζεται μπροστὰ στοὺς Μυκονιάτες, τοὺς ἐξηγεῖ τὸ σχέδιό της καὶ τοὺς παρακινεῖ νὰ τὴν ἀκολουθήσουν. Τὰ λόγια της γεμάτα ἐνθουσιασμό, τοὺς ξεσήκωσαν. Τὴν ἴδια μέρα σχημάτισαν δεκαἕξι λόχους ἀπὸ πενήντα ἄνδρες στὸν καθένα, μὲ ἀρχηγὸ τὴ Μαντῶ. Στὸ σοβαρὸ καὶ γενναῖο χαρακτῆρα της ἐβλεπαν τὸν ἄνθρωπο, ποὺ μὲ σύνεση θὰ τοὺς ὀδηγοῦσε στὴ μάχη.

Ὑστερα ἀπὸ ταξίδι δυὸ ἡμερῶν χαιρέτισαν τὰ φωτεινὰ βουνὰ τῆς Εὐβοίας.

Ἡ ὑπόδοχή ποὺ τοὺς ἔγινε ἦταν πραγματικὰ συγκινητικὴ. Ἡ ἀπόβαση ἔγινε μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου σ' ἓνα γραφικὸ ὄρμο κοντὰ στὴν Κάρυστο. Θέαμα γεμάτο μεγαλοπρέπεια.

«Εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους – γράφει ὁ ἱστορικὸς καὶ

φιλέλληνας Rouqueville — οί Έλληνες θά πίστευαν, ὅτι ἔβλεπαν αὐτήν τήν Παλλάδα νά καταφθάνει ἀπ' τῆς ἀκτῆς τῆς Ἀττικῆς. Ἄλλ' ὁ σταυρός τοῦ πατέρα της πού ἔλαμπε στό στήθος τῆς Μαντῶς, φανέρωνε ὅτι ἡ Μαντῶ ἦταν ἡρωίδα Χριστιανῆ καί κόρη μάρτυρος, πού πήρε τὰ ὄπλα γιά τήν πίστη καί τήν πατρίδα της».

Στήν ἐξέδρα περίμεναν τῆ Μαντῶ οἱ ἀρχηγοί τοῦ νησιοῦ.

Ἡ νεαρῆ ἡρωίδα μέ τὸ γλυκὸ καί ἐπιβλητικὸ ὕφος της προχώρησε ἐπικεφαλῆς τῶν στρατιωτῶν της πρὸς τὸ ἑλληνικὸ στρατόπεδο, στοὺς πρόποδες τοῦ προφήτη Ἡλία.

Ἔγινε ἀμέσως σύσκεψη ὄλων τῶν ὀπλαρχηγῶν καί ἀποφασίστηκε γενικὴ ἐπίθεση.

Ἀπ' ἐδῶ καί πέρα τῆ βλέπουμε στὰ πεδία τῶν μαχῶν σὰν ἀτρόμητο στρατιώτη. Ἄλλοτε πολεμάει μέ τὸ ὄπλο της, ἄλλοτε ἐνθουσιάζει μέ τὰ λόγια της κι ἄλλοτε βοηθαεὶ μέ τῆ σύνεσή της. Παίρνει ἐνεργὸ μέρος στὴ νικηφόρα ἐκστρατεία στό Πήλιο καί ἀγωνίζεται μέ ἐξαιρετικὴ ἀνδρεία στὴ Φθιώτιδα.

Ἡ ἀνδρεία της αὐτὴ τρομάζει τοὺς ἐχθροὺς κι ἐμπνέει τὸ θάρρος στοὺς Έλληνες.

Εἶναι στὴν κάθε στιγμή ἡ Ἑλληνίδα μέ τῆ μεγάλη καρδιά καί τῆ θαυμαστὴ γενναιότητα.

Μητέρα τῶν ὀρφανῶν

Τὰ χρόνια περνοῦν καί τὸ ἄστρο τῆς ἐλευθερίας ἀρχίζει νά λάμπει φωτεινὸ στόν ὀρίζοντα. Νά πού μερικὰ μέρη κιόλας τῆς ἑλληνικῆς γῆς ἀνασαίνουν ἐλεύθερο ἀέρα. Τὸ γλυκὸ ὄνειρο τοῦ ραγιᾶ ἀρχισε νά γίνεται πραγματικότητα.

Ὁ πρῶτος κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδας, ὁ εὐγενῆς Καποδίστριας, ἔφτασε στὴν Αἴγινα, τὴν πρώτην ἐδρα τῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ Μαντῶ ἦρθε ἀμέσως νά συγχαρεῖ τὸν Κυβερνήτη καί νά ταχθεῖ κάτω ἀπ' τῆς διαταγῆς του.

Ὁ Καποδίστριας ἀναγνωρίζει τὴν ἀνδρεία καί τῆς θυσίες τῆς ἡρωίδας γιά τὸ ἔθνος καί τῆς δίνει ἐπίσημα τὸν τίτλο τοῦ ἀντιστρατήγου.

Λίγο ἀργότερα τῆς ἀνέθεσε νά διευθύνει τὸ ὀρφανοτροφεῖο, πού ὁ ἴδιος ἱδρυσε στὴν Αἴγινα.

Ἡ σκλαβιά καί ἡ ἐπανάσταση εἶχαν ἀφήσει πολλὰ παιδιὰ ὀρφανὰ, ἄστεγα καί φτωχὰ. Τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ ἦταν παιδιὰ ἡρώων. Ἄξιζε, λοιπόν, νά τοὺς δοθεῖ κάθε βοήθεια. Μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Κυβερνήτη, φρόντισαν καί τὰ μάζεψαν.

Στὴν ἀρχὴ τὰ ἐγκατέστησαν σ' ἓνα σχολεῖο. Γρήγορα ὅμως κτίστηκε εὐρύχωρο ὀρφανοτροφεῖο, ὅπου πλέον ἔμεναν τὰ πεντακόσια ὀρφανὰ. Μέσα στό ζεστὸ αὐτὸ περιβάλλον, μαζί μέ τὴν κατοικία καί τὴν τροφὴ τους, ἔπαιρναν καί μόρφωση.

Στὸ ὀρφανοτροφεῖο αὐτὸ ψυχὴ ἦταν ἡ Μαντῶ. Φύση εὐγενικὴ καί γεμάτη φιλανθρωπικὰ αἰσθήματα, ἐργάστηκε μέ ὄλη της τὴν καρδιὰ μέσα στῆς παιδικῆς ψυχῆς. Ὅ,τι τῆς εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὴ μεγάλη περιουσία της, δὲ δυσκολευόταν νά τὸ θυσιάζει γι' αὐτὰ. Πόσα φτωχὰ κορίτσια δὲ βρῆκαν στό πρόσωπό της τὴ στοργικὴ μάνα, πού μέ τόση ἀγάπη φρόντισε γιά τὸ μέλλον τους! Ἀστείρευτη ἦταν ἡ ἀγαθοεργία της. Καί ὅταν ἀκόμη ἔφτασε στό σημεῖο νά μὴν ἔχει τίποτε, καί τότε ἔβρισκε τρόπους νά ἐκδηλώνει τὰ εὐγενικά της αἰσθήματα σ' ἐκείνους πού εἶχαν ἀνάγκη.

* * *

Μὰ συμβαίνει συχνὰ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους νά λησμονοῦνται κόποι καί ὑπηρεσίες, ἀκόμη κι αὐτὲς οἱ θυσίες πού μπορεῖ νά ἔγιναν.

Ἔτσι συνέβη καί μέ τῆ Μαντῶ. Ἡ μεγάλη αὐτὴ ἡρωίδα

λησμονήθηκε από τους πολλούς και αποτραβηγμένη έζησε μέσα σε μεγάλη φτώχεια τα τελευταία χρόνια της ζωής της.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1840 βρισκόταν στὴν Πάρο. Ἐκεῖνες τὶς μέρες, ἓνας τυφοειδῆς πυρετὸς τὴν ἔριξε στὸ κρεβάτι. Εἶχαν φτάσει πιά οἱ τελευταῖες στιγμὲς τῆς ζωῆς της.

Κοντά της παράστεκαν μερικοὶ γενναῖοι συμπολεμιστές της, ποὺ ἀναγνώριζαν καὶ σέβονταν τὴν ἥρωική της προσφορά.

Σὲ λίγες μέρες ἡ Μαντῶ ἔφευγε ἀπὸ τὸν κόσμο αὐτὸ ἥρεμα καὶ εἰρηνικά...

Ἡ κηδεῖα της ἦταν γεμάτη ἀπὸ τιμὲς ποὺ ἄξιζαν σε μιὰ ἡρωίδα. Γυναῖκες τῆς Πάρου εἶχαν ντύσει τὸ φέρετρό της ἀπὸ μέσα κι ἀπ' ἔξω μὲ χρυσοῦφαντο ὕφασμα. Μικρὰ μαξιλάρια μὲ πλούσια κεντήματα εἶχαν τοποθετηθεῖ κάτω ἀπ' τὸ κεφάλι τῆς ἡρωίδας. Τὸ πρόσωπό της διατηροῦσε ὅλη του τὴν ἔκφραση. Τῆς φόρεσαν τὴ στολὴ τοῦ ἀντιστρατήγου. Οἱ καμπάνες τοῦ νησιοῦ χτυποῦσαν πένθιμα. Ἦταν τὸ ἔτος 1848.

Ἔτσι τελείωσε ἡ ζωὴ τῆς μεγάλης ἡρωίδας.

Τὰ χρόνια περνοῦν. Τὸ ὄνομά της ὅμως προφέρεται μὲ εὐγνωμοσύνη ἀπὸ τὰ χεῖλη τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ σημερινὸς ἐπισκέπτης τῆς Μυκόνου ἀντικρίζει στὴ γραφικότητα παραλία της μιὰ ὠραία προτομὴ τῆς Μαντῶς. Εἶναι σκαλισμένη σὲ λευκὸ μάρμαρο καὶ ἀτενίζει πέρα στὸ πέλαγος. Ἴσως σὰν τότε, ποὺ ζωσμένη τὰ ὄπλα, ἔγραφε τὶς πρώτες σελίδες τῆς νίκης καὶ τῆς δόξας της.

«Ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδας μου, ἡ πίστη μου στὴ θρησκεία καὶ ἡ δίψα μιᾶς δίκαιης ἐκδίκησης φτέρωσαν τὴν ψυχὴ μου καὶ μοῦ φύτεψαν τὸν πόθο νὰ πολεμήσω».

Μαντῶ Μαυρογένους

ΦΩΤΙΑ ΣΤΑ ΠΕΛΑΓΑ

Μὰ οἱ γαλάζιες θάλασσες τοῦ Αἰγαίου δὲν ἀνέδειξαν μόνο κορφὲς σὰν τὴ Μπουμπουλίνα, τὴ Μαντῶ Μαυρογένους, τὴ Δόμνα Βισβίζη. Δίπλα στὰ θρυλικά αὐτὰ ὀνόματα, ἓνα πλήθος γυναικῶν, ἀνώνυμο, πλήρωσε μὲ θυσίες τὴ δικὴ μας λευτεριά. Νησιώτισσες, ἄλλες ἀφανεῖς ἢ ἄγνωστες κι ἄλλες κάτω ἀπὸ τὸ γενικὸ προσδιορισμὸ «γυναϊκόπαιδα», ὑψώνουν τὸ ἥρωικό τους ἀνάστημα, ποὺ, ἀκριβῶς γιατί ἔζησαν καρτερόψυχα στὴ σκιὰ τῆς ἀνωνυμίας ἢ πίσω ἀπὸ τὸ ἐκτυφλωτικὸ φῶς τῶν ἡρωίδων ἐκεῖνων ποὺ ἔγιναν θρύλος, γι' αὐτὸ μοιάζουν μὲ μνημεῖο, ποὺ ἡ Ἱστορία κι ἡ παράδοση ἔστησε στὴν ἄγνωστη Ἑλληνίδα ἡρωίδα. Ἀκοῦμε γιὰ ναυμαχίες, πυρπολικά καὶ ναυαρχίδες, ποὺ ἀνατινάζονται σὰν πυροτέχνημα στὸν ἄερα κι ὁ νοῦς μας πάει μόνο σὲ Μισοῦληδες καὶ Κανάρηδες.

Ξεφυλλίζοντας τὸν Γ' τόμο τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου

σταματάμε σὲ κάποια γεγονότα, μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἡ Ἑλληνίδα στέλνει τὸ ἥρωικό τους μήνυμα.

ΧΙΟΣ

Ἄνοιξη τοῦ 1822. Στὸ μυροβόλο νησί τῆς Χίου βαρὺς χειμῶνας πλάκωσε μέσα στὸ λουλουδιασμένο Πάσχα. Τὸ ἐπαναστατημένο νησί πλήρωσε βαρὺ φόρο αἵματος πάνω στὴν προσπάθεια ν' ἀνακτήσει τὴ λευτεριά του, ἔστω κι ἂν ἦταν εὐνοημένο μὲ πολλὰ προνόμια ἀπὸ τὸ Σουλτάνο. Ἡ **καταστροφὴ τῆς Χίου** εἶναι μία ἀπὸ τὶς πιὸ ματοβαμμένες σελίδες τῆς ἱστορίας μας.

Κυριακὴ τοῦ Πάσχα καὶ 15.000 Τοῦρκοι πολιορκοῦν στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ 3000 Χιώτες. Στὴν ἄρνησή τους νὰ παραδοθοῦν, οἱ Τοῦρκοι ὀρμοῦν μὲ μανία καὶ ἀφοῦ ἔσφαξαν χωρὶς οἶκτο σχεδὸν ὅλους, ἔπειτα ἔβαλαν φωτιά καὶ τὸ ἔκαψαν. Ὁ ὑπόλοιπος πληθυσμὸς τοῦ νησιοῦ πῆραν τὰ βουνά, σκόρπισαν στὰ παράλια, κρύφτηκαν σὲ σπηλιές. Μὰ ἡ συμφορὰ τοὺς βρῆκε παντοῦ. «Ἡ λεηλασία, οἱ ἐμπρησμοί, ἡ σφαγὴ καὶ ἡ αἰχμαλωσία τῶν κατοίκων, ἀφάνισαν κυριολεκτικὰ ἓνα νησί ποὺ ἔσφυζε ἀπὸ ζωὴ. Ἀπὸ ἓνα πληθυσμὸ ποὺ ξεπερνοῦσε τὶς 100.000, λιγότεροι ἀπὸ δύο χιλιάδες ἀπόμειναν στὴ Χίο. Τριάντα χιλιάδες θανατώθηκαν καὶ αἰχμαλωτίστηκαν».

Δὲ χρειάζεται φαντασία, οὔτε γραπτὲς μαρτυρίες, γιὰ ν' ἀνακαλύψουμε ἥρωίδες καὶ μάρτυρες ἀνάμεσα στὶς 100.000 κατοίκους, πού, μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, ἀφανίστηκαν.

Ἡρωίδες εἶναι καὶ κείνες ποὺ ἔζησαν. Χρειαζόταν ἥρωισμὸς ν' ἀποτυπώσουν ὅλη τὴ φρίκη καὶ τὴν ἔκταση τῆς καταστροφῆς.

Εἶδαν τὰ μάτια τους φρικτὲς σκηνές. Σπίτια καμένα καὶ πάνω στὶς στάχτες τους πτώματα ἀκέφαλα. Πατέρες κι ἀδέρφια καὶ συζύγους κρεμασμένους στὰ κατάρτια τῶν караβιῶν, στὶς κάνες τῶν κανονιῶν, σὲ δέντρα καὶ σὲ

«Χίος - ματοβαμμένες σελίδες»

σύλους. Καί σ' ὄλο αὐτὸ τὸ θέαμα ἡ καρδιά τους μένει σταθερή. Χίλιες φορές πιὸ ὠραῖος εἶναι ὁ θάνατος, παρὰ ν' ἀλλάξουν τὴν πίστη τους. Κι ὑψώνοντας τὸ βλέμμα τους στὸν οὐρανό, παρακαλοῦν τὴν Παναγία νὰ τὶς δεχτεῖ κοντά της: «Ἐστεμμένη Παρθένος, βασίλισσα τῶν ἀγγέλων, ἄνοιξέ μας τὰς οὐρανίας μονὰς τοῦ παραδείσου. Βάρβαροι, γιατί ἀργεῖτε νὰ μᾶς κτυπήσετε; Εἴμεθα δούλοι τοῦ Χριστοῦ». Μὲ τέτοια λόγια, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἱστορικὸς Πουκεβίλ, προχωροῦν οἱ μεγάλες αὐτὲς Ἑλληνίδες στὴν ἀπαίσια σφαγή.

Ἄνάμεσά τους βρίσκεται ἡ νεαρὴ **Εἰρήνη**, μιὰ σεμνὴ καὶ χαριτωμένη κόρη. Πρὶν ὁ θάνατος δώσει τέλος στὰ μαρτύριά της, ἓνας Αἰγύπτιος μαῦρος στρατιώτης ὁρμᾷ καὶ τὴν συλλαμβάνει, φωνάζοντας: «Εἶσαι δούλη μου. Ποιὰ εἶναι ἡ οἰκογένειά σου καὶ τὸ ὄνομά σου;» τὴ ρωτᾷ.

«Εἰρήνη μὲ ὀνόμασαν, ὅταν μοῦ ἔδωκαν τὸ ἅγιο βάπτισμα», ἀπαντᾷ πρόθυμα. Καὶ συνεχίζει: «Ἀφήστε με νὰ πεθάνω γιὰ τὸν Χριστό».

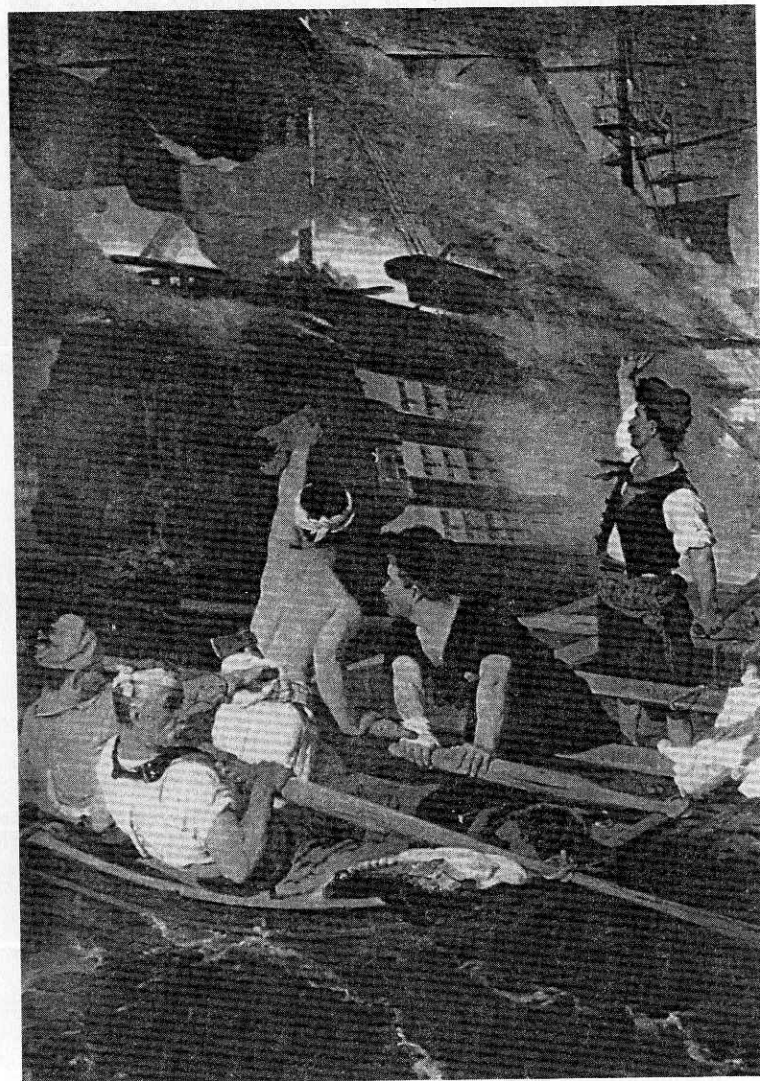
Ἐπιχειροῦν καὶ πάλι νὰ τὴν ὑποτάξουν. Μὰ ἡ ἥρωικὴ ἐκείνη ψυχὴ ὑψώνει τὸ ἀνάστημα κι ἀφήνει φωνὴ σὰν θριάμβου ἰαχή.

«Εἶμαι δούλη τοῦ Θεοῦ, τοῦ Ἐσταυρωμένου».

Ὁ μαῦρος τὴ σκοτώνει. Καὶ ἡ ἀγνὴ Εἰρήνη, ὀλόλαμπρη καὶ στεφανωμένη, πετᾷ μαζὶ μὲ ἀναρίθμητες ἄλλες ἡρώιδες στὸν οὐράνιο Νυμφίο ποῦ ἀγάπησε.

* * *

Βέβαια τὴ νύχτα τῆς 6ης πρὸς τὴν 7ην Ἰουνίου ὁ Κανάρης καὶ ὁ Πιπίνος πῆραν ἐκδίκηση γιὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Χίου, μὲ τὴν ἀνατίναξη τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδας. Ὅμως μέσα στὴ ναυαρχίδα τοῦ Καρὰ Ἀλῆ, τὴ νύχτα ἐκείνη, ποῦ ὅλη ἡ ἀρμάδα γιόρταζε τὸ τουρκικὸ μπαϊράμι «ἑπτακόσiai ἕως ὀκτακόσiai τῶν ὠραιότερων τῆς Χίου παρθένων, τὰς ὁποῖας ἡ φιλαργυρία, ἡ τρυφή καὶ ἡ ἀκολασία τῶν Τούρκων τὰς ἐφύλαξεν ἀπὸ τὸν διὰ ξίφους θάνα-

Ἡ πυρπόληση τουρκικῆς ναυαρχίδας

τον, διὰ τὰς ἀναγκάσῃ μετέπειτα εἰς ἄλλας θυσίας, ἦσαν ἐντὸς τοῦ πλοίου, ὅταν αὐτὸ ἐπέτασεν εἰς τὸν ἀέρα!... Τῶν ἀθῶων τούτων θυμάτων σκιαί!... Σεῖς, καὶ θεωροῦσαι τὰς φλόγας, αἵτινες ἔμελλον νὰ σᾶς κατακαύσωσιν, ἠύλογεῖτε βέβαια τὴν χεῖρα ἣτις σᾶς ἐπέφερε τὸν θάνατον! Καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν φλογῶν ἐδόξαζον οἱ εὐσεβεῖς καὶ ἀθῶοι σας ὕμνοι τὸν ἡρωισμόν τῶν ἀδελφῶν σας, τῶν ὁποίων ἡ χεῖρ ἠφάνιζε μεθ' ὑμῶν καὶ τοὺς σφαγέας τῶν συγγενῶν σας!» Χρειαζονται σχόλια;

Ὁ Πιπίνος ἀποχαιρετάει τὴν οἰκογένειά του προτοῦ μπεῖ στοῦ πυρπολικό του. Ἀποχαιρετισμός πού δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸν τελευταῖο ἴσως ἀσπασμό. «Ἡ δὲ γενναία καὶ φιλόπατρις αὐτοῦ γυνή, ἐὰν καὶ τρέμει διὰ τὴν ἀκριβή της αὐτοῦ ζωή, ἐὰν καὶ ἡ καρδιά της τὴν κινεῖ νὰ εἶπει πρὸς τὸν Ἕκτορά της τοὺς λόγους τῆς Ἀνδρομάχης... φλεγόμενη ἀπὸ τὸ πῦρ τῆς φιλοπατρίας, οὐχὶ μόνον συγκατανεύει εἰς τὸ τόλμημα, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐνισχύει καὶ ζητεῖ νὰ τὸν ἐνθαρρύνει».

Ὁ πυρπολητὴς Κανάρης, μετὰ τὸν ἄθλο τῆς ἀνατίναξης τῆς καπιτάνας τοῦ Καπουδᾶν πασᾶ, μπαρουτοκαπνισμένος βγαίνει στὴν ξηρὰ καὶ μπαίνει στὴν πρώτη ἐκκλησιά πού βρίσκει, γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Θεό. Μετὰ ὅλοι οἱ Ψαριανοὶ «τὸν συνοδεύουσι μέχρι τῆς ἀπλῆς καὶ εὐτελοῦς κατοικίας του, ἐνθα ἡ ἀνυπόμονος αὐτοῦ γυνὴ τὸν δέχεται, γονατίζουσα καὶ καταφιλοῦσα τὴν τροπαιοῦχον χεῖρα, ἣτις κατεφλόγισε τὸν ἀλαζόνα τῆς Πατρίδος ἐχθρόν».

Τὸ ἡρωικὸ φρόνημα τῆς Ψαριανῆς καπετάνισσας φαίνεται μέσα ἀπὸ ἓνα ἀπλὸ περιστατικόν:

Ὅταν ὁ Ἄγγλος πλοίαρχος Glotz πῆγε στοῦ σπιτί της, τὴ βρῆκε νὰ φτιάχνει φυσέκια μὲ τὶς γειτόνισσες.

— Ἄνδρεῖο ἄντρα ἔχεις, τῆς εἶπε.

— Ἄν δὲν ἦταν, δὲν θὰ τὸν παντρευόμουν, ἦταν ἡ λακωνικὴ ἀπάντησις τῆς καπετάνισσας.

Καὶ κάποιον ἄλλον:

Τὴν τρίτη μέρα μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Κανάρη, ἡ γυναίκα του ἔφερε μόνη τὰ κόλυβα τοῦ ἥρωα ἄντρα της στὴν ἐκκλησιά, παρὰ τὶς ἀντιρρήσεις τῶν δικῶν της.

— Δὲ θὰ μὲ κάνετε σεῖς, τοὺς εἶπε, νὰ χάσω καὶ τό «Δυνάμεό μου» (ἐννοοῦσε τό «Κύριε τῶν Δυνάμεων» πού ψάλλεται στοῦ ἀπόδειπνο τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς). Φτάνει πού ἔχασα τὸν ἄνθρωπό μου.

Ὅταν γύριζε ἀπὸ τὴν ἐκκλησιά, ἦταν τόσο συντριμμένη καὶ τόσο ἀπλὰ ντυμένη, πού κάποιος τὴν πέρασε γιὰ ζητιάνη καὶ τῆς ἔβαλε στοῦ χέρι ἓνα δῖλεπτο.

Ἡ ἡρωίδα χήρα τὸ πῆρε συγκινημένη καὶ τὸ ἔδεσε στοῦ μαντηλάκι της.

ΕΥΒΟΙΑ

«Εἰσβάλλουσιν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ξηροχωρίου, ἐπιπίπτουσι κατὰ τῶν χωρίων Ἀχμέταγα καὶ Μαντουδίου, φονεύουσιν, ἀνασκολοπίζουσιν, ἐπὶ πυρῶν καίουσι, καὶ δισχιλίους περίπου αἰχμαλωτίζουσιν. Ἄλλοι δὲ προλαβόντες, οἱ μὲν ἐκρύφθησαν ἐπὶ τῶν ὄρεων, ἀκτῶν καὶ σπηλαίων, οἱ δὲ, γυμνοὶ, ἀνυπόδητοι καὶ πειναλαῖοι μετέβησαν εἰς τὴν ἀντίκρου Λοκρίδα, Λιχάδας νήσους, Σκιάθον καὶ Σκόπελον, ὅπου κατεστράφησαν ὑπὸ λιμοῦ καὶ λοιμοῦ καὶ ἄλλων κακῶν».

Πρόκειται γιὰ μιὰ περιγραφή, σελίδα ἀπὸ τὴν ἐπαναστατημένη Εὐβοία, γύρω στὰ 1823. Ὁ ἱστορικός μας τὴν προσφέρει σὰν εἶδησι, σὰν εἶδησι τὴ διαβάσει ὁ ἀναγνώστης κι ἂν μάλιστα ἔτυχε ὁ ἀναγνώστης νὰ διαβάσει πληθὸς ἀπὸ παρόμοιες περιγραφές, ἢ ἐπανάληψη καὶ ὁ λιτὸς τρόπος πού προσφέρεται, τὴν ἀπογυμνώνουν ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο ἐκεῖνο στοιχεῖο πού κάνει τὸ δρᾶμα ἐνὸς ξεριζωμοῦ γενοκτονία: φόβος, φευγιό, πείνα, ἀρρώστιες, ξυ-

πόλητοι πάνω στα βουνά, γυμνοὶ στὸ καταχείμωνο, γέροντες ἀνήμποροι, βρέφη στὴν ἀγκαλιὰ καὶ μικρὰ ποὺ ὑφίστανται ἀπερίγραπτες κακουχίες, χωρὶς νὰ ξέρουν τὸ γιατί. Γυναίκες ἐτοιμόγεννες κι ἄλλες ποὺ φέρνουν στὸ φῶς τῆς μέρας τὰ παιδιὰ τους μέσα στὶς λαγκαδιές, χωρὶς καμιά περιποίηση, κάτω ἀπὸ καυτερὸ ἥλιο ἢ καιρικὲς συνθήκες κάθε ἄλλο παρὰ φιλικές. Πόση καρτερία! Πόσος ἥρωισμὸς σὲ κορυφαίες στιγμές!

ΗΡΩΙΔΕΣ, λοιπὸν οἱ γυναῖκες τόσων καὶ τόσων ξεριζωμῶν πρὶν καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἀγῶνα.

ΚΡΗΤΗ

Ἰανουάριος τοῦ 1824. Ὁ Σουλτὰν Μαχμούτ, μὲ ἀπεσταλμένο στὴν Αἴγυπτο προσφέρει στὸν Αἰγύπτιον Μεχμέτ Ἀλῆ τὴν ἀρχηγία, κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν, γιὰ νὰ τσακίσει τοὺς Ἕλληνες. Μὲ τὴν πρότασή του τοῦ παραδίδει τὴν Κρήτη, ποὺ ὁ Αἰγύπτιος τὴν ἐκτίμησε σὰν τὸν πιὸ σπουδαῖο σταθμὸ ἀνάμεσα στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὴν Πελοπόννησο, γέφυρα πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία. Δέχτηκε λοιπὸν τὴν πρόταση καὶ τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1824 ἀποβιβάζεται στὴν **Κρήτη**, στὸ λιμάνι τῆς Σούδας. Τότε εἶναι ποὺ **370 γυναικόπαιδα «καὶ μέτ' αὐτῶν 30 ἐνοπλοὶ»** κατέφυγαν σε μιὰ σπηλιά, κοντὰ στὸ χωριὸ Μελιδόνι. Οἱ Αἰγύπτιοι πολιόρκησαν τὴ σπηλιά. Χρησιμοποίησαν καὶ πυροβολικὸ. Ἡ σπηλιά ὅμως εἶχε γίνει φρούριο. Τότε ὁ ἀρχηγὸς τῶν Αἰγυπτίων ἀνακαλύπτει ἓνα ἄνοιγμα στὸ πάνω μέρος τῆς σπηλιάς, ρίχνει ἀπ' αὐτὸ ἐμπρηστικὲς ὕλες κι ἔτσι οἱ **400 ὑπερασπιστές, οἱ περισσότεροι γυναῖκες, πεθαίνουν ἀπὸ ἀσφυξία.**

Σε μιὰ ἄλλη σπηλιά τοῦ Μαλάτου, ἔχουν καταφύγει 2000 κάτοικοι ἄνδρες καὶ γυναῖκες. *«Ὁ Χουσεῖν πασάς,*

*γαμβρὸς τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ τοὺς κατέφθασε καὶ τοὺς ἐξηνάγκασε νὰ παραδοθοῦν. Πάντας τοὺς ἄνδρας κατέσφαξε, πλὴν 30, οὓς ὠδήγησε σιδηροδεσμίους εἰς Σπιναλόγκαν. Τοὺς ἱερεῖς ἔδεσε πάντας ὁμοῦ, τοὺς ἔρριψε ἐπὶ μεγάλης πυρᾶς καὶ ἀφῆκε νὰ καοῦν ζῶντες. Τὰς γυναῖκας ἡλικίας τινὸς συνέτριψε ὑπὸ τὰ πέταλα τῶν ἵππων, μέχρις ὅτου ἐξέπνευσαν. Τὰς νεάνιδας ἀπέστειλε νὰ πωληθοῦν ὡς δοῦλαι εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον – πολλὰι τούτων ἠυτοκτόνησαν καθ' ἣν ὥραν ἀπήγοντο».**

ΚΑΣΟΣ

15 Μαΐου 1824. Μετὰ τὴν Κρήτη ἡ σειρά τῆς νήσου Κάσου. Οἱ κάτοικοί της 5000-6000 «ἄριστοι Ἕλληνες ναυτικοί». Οἱ δυνάμεις ὅμως τοῦ ἐχθροῦ εἶναι ἀναρίθμητες. 8 Ἰουνίου καὶ τὰ πλοῖα τοῦ Ἰσμαῆλ Γιβραλτάρ δὲν σταματοῦν νὰ βγάζουν στὶς ἀκτὲς τοῦ νησιοῦ Τούρκους κι Αἰγύπτιους κι Ἀλβανούς. *«Πολλοὶ γενναῖοι Κάσιοι ἐμάχοντο μέχρι τελευταίας πνοῆς, κατὰ ἀσυγκρίτως ὑπερτέρων δυνάμεων. Εἰς ἓν μικρὸν χωρίον τῆς νήσου (πρὸς ἀνατολάς) ὁ καπετὰν Μάρκος (Κάσιος πολεμιστής), μετὰ δεκάδων τινῶν ἡρωικῶν ἀνδρῶν, συνεπλέκετο κατὰ 2000 Τούρκων. Ἐπὶ τέσσαρας ὁλοκλήρους ὥρας ἀντέστη καὶ ἐθανάτωσε πολλοὺς, μέχρις ὅτου ἀπελπισθέντες οἱ ἀντίπαλοι ἐξετέλεσαν ἔφοδον κατὰ τῆς ὀχυρᾶς θέσεώς των, τὴν ἐκυρίευσαν καὶ ὁ καπετὰν Μάρκος συνελήφθη αἰχμάλωτος...»*

Καὶ οἱ γυναῖκες; *«Οἱ πρῶτοι ἀποβάντες συνέπεσε νὰ εἶναι Ἀλβανοὶ Χριστιανοί. Ἐμποδίσαντες ὀπωσδήποτε*

* Ὁλοκαυτώματα ἄγνωστα, ἀφανισμοὶ κι ἥρωισμοὶ ποὺ ἔχουν... μπεῖ στὸ ἀρχεῖο!

τὴν σφαγὴν, ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων, τῶν παραδοθέντων κατοίκων, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ δυνηθοῦν νὰ παρεμποδίσουν τὴν ἀρπαγὴν τῶν παρθένων, τῶν ὠραίων γυναικῶν καὶ τῶν παιδῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεστάλησαν εἰς Κρήτην καὶ Αἴγυπτον περὶ τὰς 2000». Ἕνας ἀριθμὸς εἶναι τὸ 2000, μία λέξη ἢ αἰχμαλωσία, μ' ἓνα ξεχωριστὸ νόημα, ὅταν πρόκειται γιὰ γυναῖκες. Μέσα ἀπὸ τέτοιες αἰχμαλωσίες ξεπετάχτηκε ὁ κόσμος τῶν Νεομαρτύρων καὶ τῶν Κρυπτοχριστιανῶν.

ΨΑΡΑ

Ἄκολουθεῖ ἡ καταστροφή τῶν Ψαρῶν. Ἰούνιος τοῦ 1824.

*Στῶν Ψαρῶν τὴν ὀλόμαυρη ράχη
περπατώντας ἡ δόξα μονάχη
μελετᾷ τὰ λαμπρὰ παλικάρια...*

... δὲν μελετᾷ μόνο «τὰ λαμπρὰ παλικάρια». Ὁ γυναικεῖος ἥρωισμὸς ἔγραψε κι ἐδῶ σελίδες, ποὺ ἔχουν μερίδιο στὴ δόξα, μὲ τὴν ὁποία στεφανώθηκε τὸ μικρὸ νησάκι τοῦ Αἰγαίου.

Κάποιες μαρτυρίες ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἀγῶνος εἶναι ἀποκαλυπτικές: Μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν Τούρκων πρὸ τῆς πόλεως, ὁ ἄμαχος πληθυσμὸς μὲ φωνές, ποὺ κάλυπταν τὸ θόρυβο τῆς μάχης, ἔφυγε πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. «Οἱ πλείστοι ἔτρεξαν πρὸς τὴν παραλίαν, ἄλλοι ἐπιβαίνοντες εἰς τὰς λέμβους, ἄλλοι εἰς τὰ ἄνευ πηδαλίου πλοῖα καὶ ἄλλοι ἔφθασαν μέχρι τῶν πλοίων κολυμβῶντες».

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο σώθηκε ἡ **γυναίκα τοῦ Κανάρη**: Κολύπησε, γιὰ νὰ φτάσει σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πλοῖα, κρατώντας πάνω στὸ στήθος τὸ παιδί της, τὸ Μιλτιάδη Κανάρη, τὸν

κατόπιν ναύαρχο τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου καὶ ὑπουργὸ τῶν Ναυτικῶν. Κι ἐνῶ ἦταν σὲ κατάσταση ἐγκυμοσύνης, κατάφερε νὰ σωθεῖ κολυμπώντας.

«Πολλὰ ἄλλα γυναῖκες, βλέπουσαι, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ σωθοῦν ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν Τούρκων ἐρρίπτοντο εἰς τὴν θάλασσαν μετὰ τῶν τέκνων των καὶ ἐπνίγοντο». Σ' ἓνα πλοῖο τοῦ Δημητρίου Λένου «κατάμεστον γυναικοπαίδων», μὲ πέντε μάχιμους Ψαριανούς, ὅταν «οὔτοι εἶδον τὸ ἀδύνατον νὰ διαφύγουν τὴν σύλληψιν καί, ἵνα μὴ περιπέσουν καὶ τὰ γυναικόπαιδα καὶ αὐτοὶ εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ, ἔθεσαν πῦρ εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην καὶ ἀνετινάχθησαν μετὰ τοῦ πλοίου. Οὐδεὶς τῶν ἐπιβαινόντων ἐσώθη».

Στὸ πυροβολεῖο τοῦ Παλαιοκάστρου, φρούριο ποῦ τὸ ὑπερασπίζονται 120 ἥρωικοὶ Ψαριανοὶ μαζί μὲ τὴν Δημογεροντία τῶν Ψαριανῶν καὶ τὸν πρόεδρό τους Δημήτριο Βρατσάνο, ἐκεῖ ἔχουν καταφύγει πλῆθος ἀπὸ γυναικόπαιδα.

Οἱ ὑπερασπιστές, ὑπολογίζοντας, ὅτι ἡ ἐπομένη μέρα θὰ εἶναι καὶ ἡ τελευταία τους, κατάφεραν ἓνα μέρος ἀπὸ τὰ γυναικόπαιδα νὰ τὰ φορτώσουν σὲ πλοῖο καὶ νὰ τὰ φυγαδεύσουν, μὲ «τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ τοὺς ἐπανέβλεπον εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν».

Τὰ ὑπόλοιπα γυναικόπαιδα συγκεντρώθηκαν «πέριξ τῆς πυριτιδαποθήκης... καὶ ἐφώναζον μετὰ λυγμῶν, ὅτι ἐπροτίμων νὰ καοῦν τοῦ νὰ πέσουν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἄλλη πυριτιδαποθήκη, ἡ μικρά, ἐπετηρεῖτο... Ὅταν ἐπλημμύρισεν ὁ χῶρος ἐκ Τούρκων, ἐγένετο ἡ πρώτη τρομερὰ ἐκπυρσοκρότησις, ἣν ἠκολούθησεν ἀμέσως ἡ τῆς μικρᾶς πυριτιδαποθήκης... πάντες... ἀπωλέσθησαν». Πόσα γυναικόπαιδα Ψαριανὰ ἐγίναν ἐθελούσιο ὀλοκαύτωμα στὸ Παλαιόκαστρο καὶ ἐντὸς τῶν πλοίων; Κανεὶς δὲν ξέρει. Διότι δὲν ὑπῆρχε ἀπογραφή τῶν κατοίκων ποτέ.

* * *

Στις αρχές του 1826 άγκυροβόλησε μπροστά στο ένδοξο νησί των Ψαρών το άγγλικό πλοίο της γραμμής «Revenge» με το όποιο ταξίδευε ο Άγγλος πρέσβυς Στράφορντ Κάνιγκ, πηγαίνοντας στην Κωνσταντινούπολη.

Γράφει μεταξύ άλλων σε έπιστολή του: «... Ήγκυροβολήσαμεν με το φώς της ήμέρας πρό της πόλεως. Εΐδαμεν ήσυχίαν, και την παντελή έλλειψιν κινήσεως εις τας όδους άπεδώσαμεν εις το πρωινόν της ώρας. Ό τροφοδότης του ναυάρχου έξήλθε εις την ξηράν, πεπεισμένος, ότι εις την άγοράν της πόλεως θα εύρισκε πάντα τα αναγκαιούντα τρόφιμα και άλλα είδη. Νά φαντασθήτε την κατάπληξιν του πρό της πραγματικότητας. Και έντός και έκτός της πόλεως τόν ύπεδέχθη νεκρική σιγή, ούδεμίαν φωνήν ήκουσε, ούδένα κρότον βήματος, ούτε είδε ένα καν κάτοικον. Η πόλις ήτο ως έν καλή καταστάσει κέλυφος, έστερημένον όμως πάσης ζωής.

»Βραδύτερον έξήλθομε και ήμεΐς εις την ξηράν... Έπεριπλανήθημεν επί τινα χρόνον εις τους άμπελώνας. Εις μίαν θέσιν, πλησίον της παραλίας, εύρέθημε ένώπιον ένός σωροϋ όστών, άνηκόντων εις τους προτιμήσαντες της αιχμαλωσίας τόν έκούσιον θάνατον. *Εις ταύτην την θέσιν μητέρες, βλέπουσαι τας κατοικίας των λείαν των Τούρκων, εύρεθεισαι εις άπόγνωσιν πρό της φρικαλεότητας της καταστάσεως, έφόνευσαν ιδίαις χερσιν τα τέκνα των και άμέσως ηύτοκτόνησαν επί των σωμάτων των...»*

Και οί μèn μάχιμοι Ψαριανοί είχαν πάρει από κοινοϋ την άπόφαση: «Ούδεις άνήρ μάχιμος να περιπίπτει ζών εις τας χείρας του έχθροϋ». Από τις γυναΐκες όμως και μάλιστα μητέρες ποιός ζήτησε τέτοια θυσία, που δέν συγκρίνεται σε τίποτα με τη θυσία του μάχιμου; Γι' αυτού του είδους τις θυσίες και ή ιστορία άκόμα προτιμάει τη σιγή.

Λουλούδι στα Ψαρά

Λουλούδι άπάντησες, με τη φωτιά στα φύλλα, στα σημερνά Ψαρά
και να το κόψεις έσκυψες. Σεβάσου το, προσκύνησε
και τρυφερά

στούς πορφυρένιους κάλυκες ακούμπησε τα χείλη,
δός του άγνό φιλί.

Κι αν κόκκινο το στόμα σου βαφτεί, σα ματωμένο, τα
ιέρα

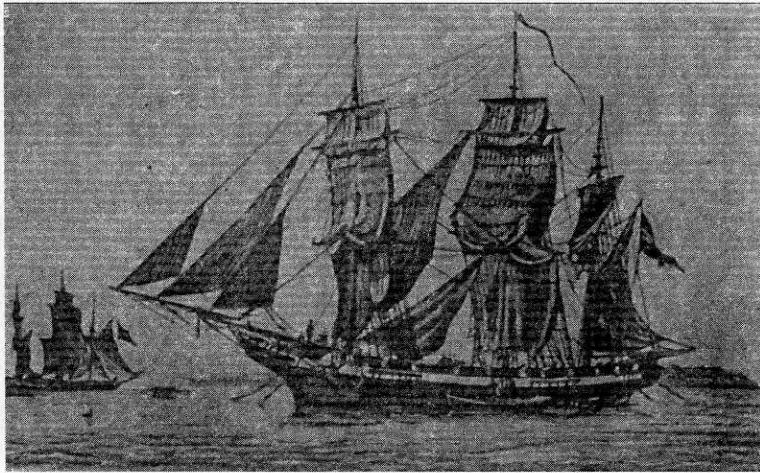
στοχάσου κι άγια αίματα Έλλήνων-Χριστιανών, που
χει ποτισθει,

και στο χρυσό της γύρης του, που άμάραντη το έντυσε
στολή,

δές το χρυσό της δόξας. Κάποτε περπάτησε στη γή,
που το κρατεί.

Έλ. Μάινας

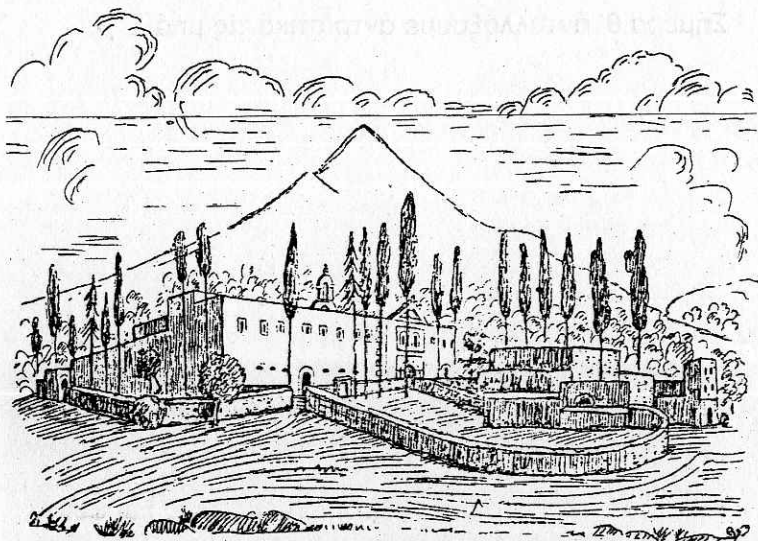
ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ

Καλοκαίρι τοῦ 1866. Ἡ ἐπαναστατημένη Κρήτη δὲ σταμάτησε οὔτε στιγμή τοὺς ἀγῶνες της γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία της ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ. Ὅμως ἡ μέρα τῆς λευτεριάς δὲ φάνηκε ἀκόμα στὸν ὀρίζοντα τοῦ ἡρωικοῦ αὐτοῦ νησιοῦ.

Οἱ ἀνυπότακτοι Κρήτες ἔχουν κατανήσει μεγάλος πο-νοκέφαλος γιὰ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Τοῦτο τὸ καλοκαίρι, στὶς 30 Αὐγούστου, φτάνει στὴν Κρήτη ὁ Μουσταφὰ πασὰς καὶ ἀναλαμβάνει τὴν ἀρχηγία τοῦ νησιοῦ, ἀποφασισμένος νὰ δώσει καλὸ μάθημα καὶ νὰ συνετίσει τοὺς σκληροτράχηλους Κρητικούς, ποὺ δὲν κάθονται ἤσυχα.

Πονηρὸς καὶ διπλωμάτης, προσπαθεῖ στὴν ἀρχὴ μὲ φιλικὸ τρόπο νὰ τοὺς καλοπιᾶσει καὶ νὰ τοὺς φέρει μὲ τὰ νερά του. Μὰ ἡ ἀπάντηση τῶν Κρητικῶν εἶναι μία: «Ἐνωσις ἢ θάνατος!»

Ἡ μονή τοῦ Ἀρκαδίου

Ἔτσι ὁ πασάς ἀπὸ τὶς 10 Σεπτεμβρίου, μὲ 10.000 στρατὸ ἀπὸ Τουρκοαἰγύπτιους καὶ ντόπιους Μουσουλμάνους, ἐξαπολύει σαρωτικὴ ἐπίθεση στὸ νησί καὶ χτυπάει ἀδιάκριτα καὶ μάχιμους Κρήτες καὶ ἄμαχο πληθυσμὸ: Σκοτώνει, καίει, λεηλατεῖ, αἰχμαλωτίζει, ξεριζώνει.

«Ἐκόβασι τὰ λιόφυτα, τὰ μοναστήρια σποῦσαν καὶ τὰ μετόχια τῶν φτωχῶν ἐκαίγαν καὶ χαλοῦσαν. Μπαίνοντας ἐχουγιάζασι καὶ τὰ χωρία ἐφεύγαν καὶ ἀφήνασι τὰ σπίτια τους καὶ οἱ Τοῦρκοι τὰ κουρσεῦαν. Τὰ δένδρα ξεριζώνασι, τὸν κόσμον ἀφανίσαν γυναῖκες ἀτιμάζασιν, ὅπου καὶ ἂν ἐπατήσαν».

Τὴν Τρίτη τὸ ξημέρωμα, τσ' ὀχτῶ τοῦ Νοεμβρίου, περεμαζώητηκ' ἡ Τουρκιὰ στ' Ἀρκάδι γύρου-γύρου. Καὶ ἡ Τουρκιὰ ἦταν πολλή, ὡς εἴκοσι χιλιάδες, καὶ ἀπὸ μακριὰ φωνάζανε: «Προδώσετε, ραγιαδες!» Κι οἱ Χριστιανοὶ τῶν εἶπανε: «Καλῶς ἦρθετε, ἀγάδες!

Σήμερα θ' ἀνταλλάξουμε ἀντρίστিকা τὶς μπάλες».

Ὅλος ὁ Σεπτέμβριος καὶ ὁ Ὀκτώβριος στὴν ἐπαρχία Ρεθύμνου περνᾶνε μέσα σὲ ἀφάνταστες ὠμότητες, λεηλασίες καὶ φόνους.

Πλήθος γυναικόπαιδα ἀπὸ τὰ γύρω μέρη καταφεύγουν στὴ Μονὴ τοῦ Ἀρκαδιοῦ*.

Ὁ Μουσταφὰς στέλνει τότε μήνυμα στὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς Γαβριὴλ Μαρινάκη νὰ ὑποταχτεῖ καὶ νὰ παραδώσει τὸ Μοναστήρι, ποῦ ἦταν ἡ πιὸ γερὴ ἐπαλεξὴ τοῦ ἀγῶνα, ἀνέκαθεν, ἰδιαίτερα σὲ τοῦτο τὸν ξεσηκωμὸ τοῦ 1866.

«Οἱ ἱερὲς μονεὲς στὰ χρόνια τῆς πικρῆς σκλαβιάς στάθηκαν κιβωτοί, ποῦ φύλαξαν τὰ πιὸ τιμαλφῆ κειμήλια τῆς Πίστεως καὶ τῆς πατρίδος, φάροι πνευματικῆς καὶ φιλανθρωπικῆς ἀκτινοβολίας, παρηγορητήρια τῶν πενθούντων, καταφύγια τῶν κατατρεγμένων, ὀρμητήρια πάσης ἐθνικῆς δράσεως, παλαίστραι, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐσφυρηλατήθησαν τὰ πνεύματα τῶν ἡρώων τοῦ '21 καὶ ἐκαλλιεργήθη συστηματικῶς ἡ ἰδέα τῆς Ἐθνικῆς Ἐλευθερίας».

* * *

Χωμένο μέσα στὰ πανύψηλα κυπαρίσσια καὶ σ' ἄλλα δέντρα γερασμένα ἀπὸ τοὺς τόσους χρόνους, ποῦ εἶχαν δεῖ ἀγῶνες καὶ ἀγῶνες βρισκόταν τὸ ἥρωικὸ μοναστήρι τοῦ Ἀρκαδιοῦ, πάνω σ' ἓνα ὕψωμα τοῦ βουνοῦ τῆς Ἰδῆς, κτισμένο, λέγεται, τὸ 395 μ.Χ. ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πήρε καὶ τὴν ὀνομασία του.

Σὲ ὅλους εἶναι γνωστὸ τὸ ἥρωικὸ Ἀρκάδι καὶ ὁ περίφημος ἡγούμενός του Γαβριήλ. Ἴσως ὅμως λίγοι γνωρίζουν μιὰ ἄλλη ἥρωικὴ μορφή ποῦ ἔδρασε στὸ Ἀρκάδι, στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1866: τὴ **Χαρίκλεια Δασκαλάκη**.

* Ἡ Μονὴ τιμᾶται στὸ ὄνομα τῶν ἁγίων αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου καὶ Ἐλένης.

Χαρίκλεια Δασκαλάκη

Ἡ ἥρωικότερη καὶ λαμπρότερη σελίδα τῆς γράφτηκε στὶς 6-7 Νοεμβρίου τοῦ 1866, μέσα στὸ ἤσυχον μοναστήρι τοῦ Ἀρκαδιοῦ.

Τὴ λαμπρὴ αὐτὴ σελίδα δὲν τὴν ἔγραψαν μονάχα ἄντρες μὲ τὸν ἥρωισμό τους, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες. Καὶ μάλιστα ἡ θυσία τῶν γυναικῶν ἦταν μεγαλύτερη ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν, ἂν σκεφτοῦμε, ὅτι ἀπὸ τοὺς 964 πολιορκημένους, μονάχα 245 ἦταν οἱ πολεμιστὲς καὶ οἱ μοναχοί, ὅλοι οἱ ἄλλοι ἦταν τὰ γυναικόπαιδα.

Μέσα στὸ Ἀρκάδι εἶχε τὸ στρατηγεῖο τῆς ἡ ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς.

Ὁ Τοῦρκος διοικητὴς παράγγειλε στὸν ἡγούμενον νὰ διώξει τὴν ἐπιτροπὴ, ἀλλιώτικα θὰ ἔσκαβε τὸ μοναστήρι ὡς τὰ θεμέλιά του.

«Ὁ ὄρκος καὶ τὸ σύνθημά μας εἶναι ἡ ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα ἢ ὁ θάνατος!» Αὐτὴ ἦταν ἡ ἀτρόμητη ἀπάντηση τοῦ Γαβριήλ. Κι οἱ ὀπλαρχηγοί, μαζί μὲ τὴν Χαρίκλεια Δασκαλάκη, ἔπαιρναν τὴν ἥρωικὴ ἀπόφαση νὰ πολεμήσουν γιὰ τὴν ἐλευθερία τους ἢ νὰ πεθάνουν.

Ἐπειτα ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀπάντηση, 15.000 τουρκικὸς στρατός, ἀπὸ Τουρκοαἰγυπτίους, Ἀλβανούς καὶ ντόπιους Μουσουλμάνους, ἐφοδιασμένος μὲ πυροβολικὸ, πολιορκῆσε τὸ ἔνδοξο μοναστήρι.

Βροχὲς κατακλυσμιαῖες καὶ ἀδιάκοπες πλημμύρισαν ὅλους τοὺς γύρω χειμάρρους καὶ στάθηκε ἀδύνατο νὰ στείλουν στοὺς πολιορκημένους ἄλλη βοήθεια ἀπ' ἔξω. Κι ὕστερα πῶς νὰ σπάσουν ἓνα ἐχθρικό κλοιό, ποὺ ἄλλοι ἱστορικοὶ τὸν ἐκτιμοῦν σὲ 15.000 ἄνδρες καὶ ἄλλοι σὲ 25.000 μαζί μὲ τοὺς ἀτάκτους;

Στὶς 6-7 Νοεμβρίου πολέμησαν μὲ λύσσα καὶ ἀπέκρουσαν ὅλες τὶς ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ Μουσταφὰς πολλὰς φορὲς τοὺς πρότεινε νὰ παραδοθοῦν μὲ ὄρους. Κι αὐτοί: «μονάχα νεκροὶ θὰ παραδοῦμε», ἀπαντοῦσαν.

* * *

Ἐμψυχώτρια τῆς ἥρωικῆς καὶ ἀπεγνωσμένης ἄμυνας ἦταν –μαζὶ μὲ τὸν ἠγούμενο Γαβριὴλ καὶ τὸ φρούραρχο Δημακόπουλο– ἡ Χαρίκλεια Δασκαλάκη. Ἡ ἥρωίδα ἦταν κόρη, σύζυγος καὶ μητέρα γενναίων πολεμιστῶν, ποὺ ὅλοι σκοτώθηκαν πολεμώντας, γιὰ τὴν ἐλευθερία.

Μέσα στὴν ψυχὴ τῶν ἑπτὰ παιδιῶν της, μαζὶ μὲ τὴν ἀγάπη στὴν πατρίδα καὶ τὸν πόθο τῆς ἐλευθερίας, εἶχε σταλάξει καὶ τὴ βαθιὰ καὶ εὐλικρινὴ πίστη στὸν Θεό. Ὁ τελευταῖος ἀπὸ τοὺς τρεῖς γιούς της ἔπεσε στὸ Ἄρκάδι, ἐνῶ ἐγγόνια της κι ἄλλοι συγγενεῖς της μάχονταν τώρα μὲ τὴν ἀνθρωποθάλασσα τοῦ Μουσταφᾶ.

Αὐτὴ μὲ μερικοὺς ἄλλους ἀποτελοῦσαν τὸ συμβούλιο. Ἀκούραστη κι ἀτρόμητη ἔτρεχε ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη τοῦ περιβόλου τοῦ μοναστηριοῦ ὡς τὴν ἄλλη, γιὰ νὰ ἐμψυχώνει ἄντρες καὶ γυναῖκες. Τὸ ἥρωικὸ παράδειγμά της, τὰ λόγια της τὰ γεμάτα πίστη, φλόγα κι ἀγνὸ ἐνθουσιασμό, ἔδιναν θάρρος, ἐλπίδα καὶ δύναμη στοὺς ἄλλους ἥρωες. Καὶ πιὸ πολὺ στὶς γυναῖκες, ποὺ δὲν ὑστεροῦσαν ἀπὸ τοὺς ἄντρες σὲ ἥρωισμό. Ἐφτιαχναν φυσέκια, ἔτρεχαν ἄφοβες νὰ τὰ φέρουν στοὺς πολεμιστές, ἔπαιρναν ἀπὸ τὰ κουρασμένα χέρια τους τὸ ὄπλο κι ἄρχιζαν νὰ πυροβολοῦν, ἔδεναν πληγές, παράστεκαν στοὺς γέροντες καὶ στοὺς ἀρρώστους.

Ὅσες ἦταν ἀδύνατο νὰ κάνουν αὐτὲς τὶς δουλειές, γονατισμένες –μαζὶ μὲ τὰ μικρὰ παιδιά– μέσα στὴ μισοσκότεινη ἐκκλησία, ἔστελναν ὀλόθερμες προσευχὲς στὸν Θεό καὶ τὸν παρακαλοῦσαν νὰ δίνει δύναμη καὶ βοήθεια σ' αὐτοὺς ποὺ σκληρὰ πολεμοῦσαν.

Ἡ ἀτρόμητη ἐμψυχώτρια

Οἱ μάχες ἐξακολουθοῦσαν γύρω ἀπ' τὸ ἥρωικὸ Ἄρκάδι. Μονάχα ὅταν ἄρχιζε νὰ νυχτώνει, κόπαζε κάπως τὸ τουφεκίδι.

«Κρητικὸς ἀγωνιστῆς»

Τότε μέσα σπῆς νύχτας τῆ σιγαλιὰ ἀκούγονταν τὰ ψάλματα τῶν μοναχῶν, ποὺ παρακαλοῦσαν τὸν Θεό, ἢ τὰ λυπητερά τραγούδια τῶν γυναικῶν, γιὰ τοὺς νεκροὺς τους, ἢ τὰ λαϊκὰ τῶν πολεμιστῶν, ποὺ τραγουδοῦσαν τὴ χαμένη λευτεριά τους.

«Δὲν τὴ βαστῶ 'γὼ τὴ σκλαβιά στὸν κόσμον τὸν ἐπάνω, Καὶ τὸ 'χω κρίμα μου νὰ ζῶ, χαρὰ μου νὰ πεθάνω!»

* * *

8 Νοεμβρίου. Γιορτὴ τῶν Ταξιαρχῶν. Οἱ Τοῦρκοι, βλέποντας τὴν ἡρωικὴ ἀμυνα τῶν πολιορκημένων, εἶχαν κυριολεκτικὰ λυσοῦξει:

– Μιὰ χούφτα ἄνθρωποι καὶ νὰ μὴ μποροῦν νὰ τοὺς κάνουν καλὰ οἱ δικές μας χιλιάδες; ἔλεγαν.

Μὲ πολλοὺς κόπους καὶ δυσκολίες ἀνέβασαν οἱ Τοῦρκοι ἓνα πυροβόλο καὶ τὸ ἔστησαν σ' ἓνα ἀπέναντι ὑψωμα. Ἄπ' ἐκεῖ ἄρχισαν νὰ κανονιοβολοῦν ἀδιάκοπα τὴ μεγάλη πύλη τοῦ μοναστηριοῦ. Ἡ πύλη ἄρχισε νὰ κλονίζεται.

Ἡ θέσῃ τῶν πολιορκημένων ἦταν κρίσιμη.

Μέσα στὴν τραγικὴ αὐτὴ κατάσταση τὸ ἀνάστημα τῆς Χαρίκλειας ὑψωνόταν πάντα ἀκλόνητο καὶ φωτεινό. Πολεμοῦσε ἀκατάβλητη κι ἔδινε θάρρος μὲ τὸ γενναῖο παράδειγμά της. Τρεῖς φορές σφαῖρες ἐχθρικὲς ἔριξαν κάτω τὴ σημαία. Κι αὐτὴ ἀψηφώντας τίς σφαῖρες καὶ τὰ βόλια ἔτρεχε καὶ τὴν ἔστηνε πάλι, γιὰ νὰ κυματίζει περήφανα. Κι ὅταν τὴν τέταρτη φορὰ κομματιάστηκε ὁ ἰστός της, ἔτρεξε, τὴν πήρε, τὴ δίπλωσε, τὴ φίλησε καὶ τὴν ἔκρυψε μέσα στὸ στήθος της. Ποιὸς θὰ τολμοῦσε νὰ λιποψυχήσει;

Ποιὸς ἦταν δυνατὸν νὰ δειλιάσει μπροστὰ στὸν ἀφθαστο ἡρωισμό αὐτῆς τῆς ὑπέροχης γυναίκας;

* * *

Ἡ νύχτα ἔφτασε καὶ σταμάτησε λίγο ἡ μανία τῆς μάχης. Μεσάνυχτα! Μέσα στὴ σκοτεινὴ ἐκκλησία τοῦ μοναστηριοῦ δύο-τρία καντήλια τρεμοσβήνουν μελαγχολικά.

Ὅλοι οἱ πολεμιστὲς – ἄντρες καὶ γυναῖκες – κρατοῦν βαθιὰ σιωπὴ. Προσεύχονται!

Ὁρθίος μπροστὰ στὴν Ὁραία Πύλη ὁ ἡγούμενος Γαβριήλ, διακόπτει τὴ μουσικὴ προσευχὴ καὶ μὲ φωνὴ συγκινημένη λέει λίγα θερμὰ λόγια:

«Ἀδελφοί, ἔχετε πίστη στὸ Λυτρωτὴ τοῦ κόσμου... Ἄς συλλογιστοῦμε, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι λουλούδι καὶ χορτὰρι μονάχα ἀπάνω στὴ γῆ... Ἄς μείνουμε πιστοὶ στὸν ὄρκον ποὺ κάναμε γιὰ τὴ θρησκεία μας καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδας μας... Ὅταν ἐκπληρώσουμε αὐτά, τότε ἡ σκέψη αὐτὴ θὰ κάνει καὶ τὸ θάνατον γλυκὸ καὶ τὴν ψυχὴ γαληνεμένη, γιὰ νὰ δεχτεῖ τὴν αἰώνια μακαριότητα.»

Μετὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ λόγια ἔγινε κάτι τὸ βαθιὰ συγκινητικό, ποὺ δείχνει τὴν πίστη καὶ τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν τῶν ἡρωικῶν ἀνθρώπων:

Ἄργα μέσα στὸ σκοτάδι, σὰν σκιές, προχωροῦν νὰ παρουν ἀπὸ τὸ χερί τοῦ πιστοῦ ἡγουμένου τὸ τελευταῖον ἐφόδιον τῆς ζωῆς: τὴ θεία Κοινωνία. Ἀσφαλῶς αὔριο θὰ εἶναι ἡ τελευταία τους ἡμέρα. Ἦθελαν ὁ θάνατος νὰ τοὺς βρεῖ ἔτοιμους.

* * *

Τὸ φῶς τῆς αὐγῆς ἔπαιζε μὲ τὸ σκοτάδι τῆς νύχτας ἀκόμη, ὅταν ὁ Μουσταφὰς διέταξε ν' ἀρχίσει ἡ μάχη. Τὸ πυροβόλον βροντᾷ σὰν μανιασμένο ἐπάνω στὴ σιδερένια δυτικὴ πύλη. Δὲν ἄντεχε πιὰ ἄλλο. Σωριάστηκε κάτω μὲ κρότον φοβερόν – βαθύς στεναγμός, λές, τοῦ πόνου της – κι ἄφησε ἔτσι ἐλεύθερον τὸ πέρασμα στοὺς μανιασμένους Τοῦρκους.

Ἀμέσως τὰ ἐξαγριωμένα στίφη τῶν ἐχθρῶν ὄρμησαν μέσα στὸν περίβολον τοῦ μοναστηριοῦ, ἐνῶ οἱ ἐπαναστάστες τοὺς χτυποῦσαν ἀπὸ παντοῦ καὶ τοὺς προξενοῦσαν μεγάλες ἀπώλειες.

Σὲ ἄλλα σημεία σκηνὲς ἀλλοφροσύνης συμπλήρωναν τὴν εἰκόνα αὐτῆς τῆς ἀνελέητης σφαγῆς: Γυναϊκόπαιδα

πού γλίτωσαν από τὸ μαχαίρι τοῦ Τούρκου, ἔτρεχαν πρὸς τὰ κελιά τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς κι ἄλλα ἔτρεχαν νὰ κρυφτοῦν στὴν πυριτιδαποθήκη.

Ἡ ἀπόφαση νὰ πεθάνουν ἡρωικὰ ἔχει πιά παρθεῖ. Ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἔνθερμους ὑποστηρικτὲς αὐτῆς τῆς λύσης εἶναι κι ἡ Χαρίκλεια Δασκαλάκη.

Ὁ ἠγούμενος Γαβριήλ, βλέποντας, πὼς τὸ τέλος του ἔχει φτάσει, βγάζει μὲ συγκίνηση «τὸ φυλαχτάρι» του καὶ τὸ δίνει στὴ Δασκαλάκη σὰν ἐνθύμιο καὶ ἱερὸ κειμήλιο.

Ἄντρες καὶ γυναῖκες τρέχουν στὴν πεσμένη πόρτα, γιὰ νὰ φράξουν μὲ τὰ στήθη τους τὸ ἄνοιγμα κι ἀνακόψουν τὴν ὀρμὴ τοῦ ἐχθροῦ.

Ἀπεγνωσμένη προσπάθεια! Ὅταν ὁμως ὁ Ἕλληνας ἔχει νὰ διαλέξει ἀνάμεσα στὴν σκλαβωμένη ζωὴ καὶ στὸν θάνατο, προτιμᾷ τὸ θάνατο.

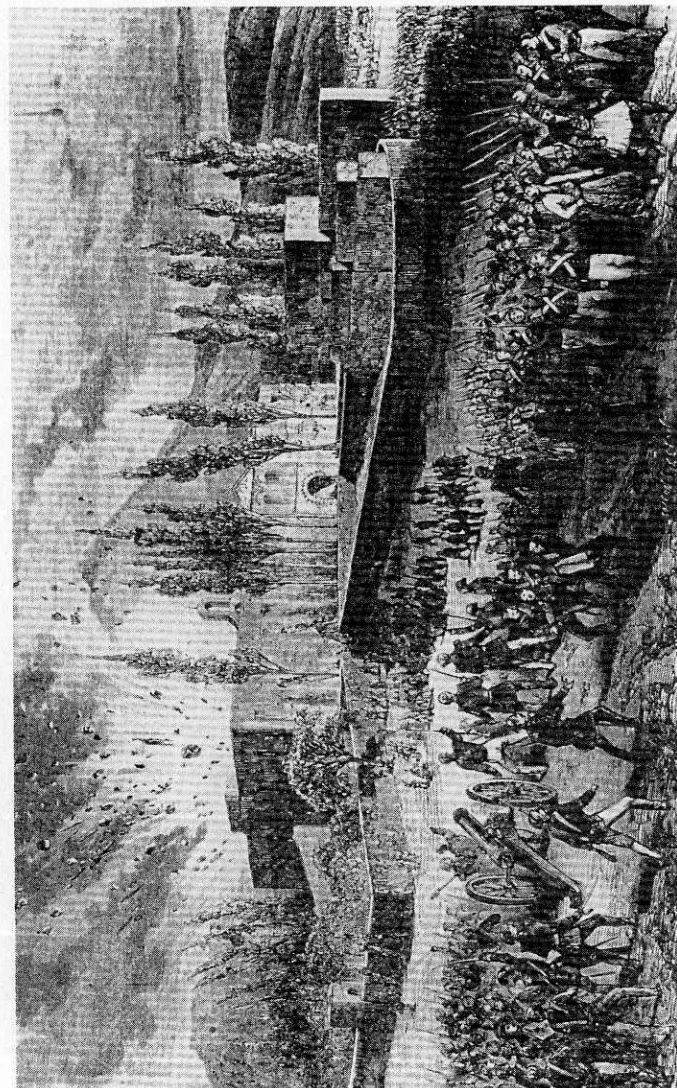
Τὴν ἴδια στιγμὴ ἓνας τρομερὸς κρότος συγκλονίζει συθέμελα τὸ μοναστήρι. Πελώριες φωτιὲς ὀρμοῦν στὸν οὐρανὸ καὶ ἓνα πυκνὸ σύννεφο καπνοῦ σκεπάζει τὸ ἡρωικὸ Ἄρκαδι. Πέτρες, ξύλα, χῶματα καὶ κορμιά ἀνθρώπινα πετάχτηκαν στὸν ἀέρα.

«Τρόχαλος ἔγιν' ἡ μονὴ κι ἐσεῖστη ὁ Ψηλορείτης
κι ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρο τὰ βουνὰ ἀντιλαλοῦν τῆς Κρήτης».

Μπροστὰ στὸ καθῆκον

Τι εἶχε συμβεῖ;... Κοντὰ σε μιὰ ὑπόνομο τοῦ μοναστηριοῦ, ὅπου εἶχαν τὴν πυριτιδαποθήκη τους, πολλοὶ πολεμιστὲς καὶ γυναικόπαιδα εἶχαν συγκεντρωθεῖ. Ὁ Γιαμπουδάκης – ἓνας ἀπὸ τοὺς πολεμιστὲς ἀπὸ τὸ Ἄδελε, πού εἶχε πάρει διαταγὴ ἀπὸ τὸν Γαβριήλ – σηκώθηκε ἀτρόμητος καὶ μὲ φωνὴ ἀποφασιστικὴ τοὺς ρώτησε:

- Τὴ σκλαβιά καὶ τὴν ἀτίμωση ἢ τὸ θάνατο;
- Τὸ θάνατο, ἀπάντησαν ὅλοι.

Στὴ Μονὴ Ἀρκαδίου εἶχαν καταφύγει πολλὰ γυναικόπαιδα.

Μεσολάβησαν λίγες κρίσιμες στιγμές παγερής σιωπής. Όλα έπρεπε να τελειώσουν. Δεν είχαν καιρό. Ένα όπλο έκπυρσοκρότησε.

Ό κρότος από την ανατίναξη ήταν τρομακτικός. Ό θόλος και τὰ κελιά ανατινάχτηκαν κι έθραψαν κάτω άπ' τὰ συντρίμματα άντρες, γυναίκες και παιδιά. Μαζί μ' αυτούς σκοτώθηκαν και πλήθος Τούρκων.

Τραγικές ώρες! Μές άπ' τὰ χώματα και τις πέτρες έβγαιναν τὰ βογγητά. Φωτιά πετάχτηκε άπό παντού και μαύρος καπνός σκέπασε τόν ούρανό.

Στην άλλη όμως πτέρυγα του μοναστηριού ή ύπόνομος δεν ανατινάχτηκε. Κι άρχισαν εκεί μανιασμένες μάχες. Ό ήγούμενος έπεσε ήρωικά.

Η Χαρίκλεια Δασκαλάκη, μαζί με τόν τελευταίο της γιό, τόν Κωνσταντίνο, και μερικούς ακόμη πολεμιστές πολεμούσαν με άφάνταστο ήρωισμό μέσ' άπό ένα κελί. Τίποτα δεν τή δειλιάζει. Έχει τήν ποδιά της γεμάτη φυσέκια και πυροβολεί αδιάκοπα, θερίζοντας τούς έχθρούς.

Μιά σφαίρα έχθρική έξαφνα πληγώνει τόν γιό της. Χλωμιάζει, σωριάζεται κάτω και τόν τουφέκι του κατρακυλά καταγής.

— Για ένα τόσο μικρό πράγμα; του φωνάζει ή ήρωίδα.

Ήθελε να πάει κοντά του, να τόν βοηθήσει, να περιποιηθεί πρόχειρα τήν πληγή του.

Οί στιγμές όμως είναι κρίσιμες. Ό έχθρός δεν περιμένει.

Η φωνή όμως τής μάνας δίνει στο πληγωμένο παιδί της δύναμη. Άψηφά τούς πόνους κι άρχίζει πάλι να πυροβολεί.

Τὰ φυσέκια τους τελειώνουν. Η Χαρίκλεια όμως με άπίστευτη ψυχραιμία τρέχει κάτω άπό χαλάζι σφαιρών.

Πλησιάζει στα κλεφτά τόν πτώμα ένός Τούρκου, του παίρνει γρήγορα όλα τὰ φυσέκια του και τὰ μοιράζει στους συμπολεμιστές της.

Κάποτε όμως τὰ πολεμοφόδιά τους έξαντλήθηκαν κι οί

Στή Μονή του Άρκαδίου ξετυλίχθηκε τόν Νοέμβριο του 1866 ένα άπό τὰ συγκλονιστικότερα δράματα τής έπαναστάσεως

Τούρκοι συνέλαβαν ζωντανούς τους γενναίους ήρωες.

Μετέφεραν τὸν πληγωμένο γιὸ τῆς Δασκαλάκη — ποὺ ἦταν καὶ ὄπλαρχηγός — μπροστὰ στὸν Μουσταφά. Κι αὐτὸς ἀμέσως ἔδωσε διαταγὴ νὰ τὸν σκοτώσουν μὲ λογχισμοὺς μπροστὰ τὰ μάτια τῆς δύστυχης μάνας.

Ἡ λόγχη τρύπησε καὶ τὴ δική της καρδιά. Δὲ λύγισε ὁμῶς.

Ἀπὸ τοὺς αἰχμαλώτους ἄλλους ἔσφαξαν, ἄλλους ἔστειλαν στὸ Ρέθυμνο κι ἄλλοι πέθαναν στὸ δρόμο.

Καθὼς — ἐκεῖνοι ποὺ ἔζησαν — βάδιζαν πρὸς τὸ Ρέθυμνο, ἓνας Κρητικὸς Μουσουλμάνος προσπάθησε νὰ σφάξει καὶ τὴν ἠρωικὴ ὄπλαρχηγίνα Δασκαλάκη. Ἡ ἔξυπνη ὁμῶς ἠρωίδα κατόρθωσε νὰ ξεφύγει καὶ νὰ σωθεῖ.

* * *

Σύμφωνα μὲ διάφορες πληροφορίες, ἀπὸ τοὺς 964 ποὺ εἶχαν κλειστεῖ στὸ Ἀρκάδι, μόνο 3 ἢ 4 κατάφεραν νὰ διαφύγουν καὶ 114 αἰχμαλωτίστηκαν. Οἱ ὑπόλοιποι σκοτώθηκαν.

Ὁ ἡγούμενος Γαβριὴλ σκοτώθηκε προτοῦ ἀνατιναχτεῖ ἡ πυριτιδαποθήκη, ἐνῶ ὁ φρούραρχος Δημακόπουλος, καὶ μερικοὶ συντρόφοι του, ἀφοῦ αἰχμαλωτίστηκαν, βρῆκαν μαρτυρικὸ θάνατο μὲ λογχισμό.

Οἱ Τουρκικὲς ἀπώλειες ἦταν τεράστιες. Νεκροὶ καὶ τραυματίες ξεπέρασαν τοὺς 1500. Οἱ ὑπόλοιποι ἦταν... οἱ νικητές!

* * *

Ἡ ἐπανάσταση εἶχε πιά τελειώσει. Τὸ ὀλοκαύτωμα τοῦ Ἀρκαδίου εἶχε περάσει στὴν ἱστορία.

«Σήμερα καθένας ποὺ πηγαίνει ταπεινὸς προσκυνητῆς στὸ Ἀρκάδι κι ἀντικρίζει στὸν τόπο τοῦ ὀλοκαυτώματος ἓνα μεγάλο σωρὸ ἀπὸ κόκαλα τῶν ἠρώων, αἰσθάνεται ἱερὸ ρίγος νὰ διαπερνᾷ τὸ κορμί του. Καὶ νιώθει γι' ἄλλη μιὰ φορά τότε πόσο ἀληθινὰ εἶναι τὰ λόγια τοῦ ἐθνικοῦ μας

ποιητῆ, πὼς ἡ ἐλευθερία εἶναι "ἀπ' τὰ κόκαλα βγαλμένη τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά».

* * *

Μέσα στοὺς δρόμους τῆς Ἀθήνας κάποια μέρα, ἐμφανίστηκε μιὰ ἠλιοκαμένη, μιὰ λεβεντόκορμη γυναίκα, ποὺ φοροῦσε μιὰ μισοκαμένη ἀπὸ τὰ βόλια φορεσιά. Ἦταν ἡ Χαρίκλεια Δασκαλάκη. Καὶ τὰ μισοκαμένα ροῦχα ἦταν αὐτὰ ποὺ φοροῦσε στὴν ἠρωικὴ πολιορκία τοῦ Ἀρκαδιοῦ.

Τὸ πλήθος ξέσπασε σὲ ζητωκραυγὲς κι ἔβλεπαν μὲ σεβασμὸ τὴν ἀνδρεία αὐτῆς γυναίκα, ποὺ ἤξερε νὰ κρύβει μέσα στὴν καρδιά ἀναμμένες πάντα δυὸ φλόγες: τῆς πίστεως στὸν Θεὸ καὶ τῆς ἀγάπης στὴν πατρίδα!...

* * *

«Ὁ ἀδελφὸς Τιμόθεος μᾶς ὁδήγησε στὸ ὀστεοφυλάκιο. Ἦταν στὸν παλιὸ ἀνεμόμυλο τοῦ μοναστηριοῦ. Σε μιὰ ὑπόγεια κρύπτη, εἶναι τὰ πολλὰ ὀστά. Ἄλλα, λιγοστά, εἶναι σε μιὰ θήκη, σε μιὰ βιτρίνα.

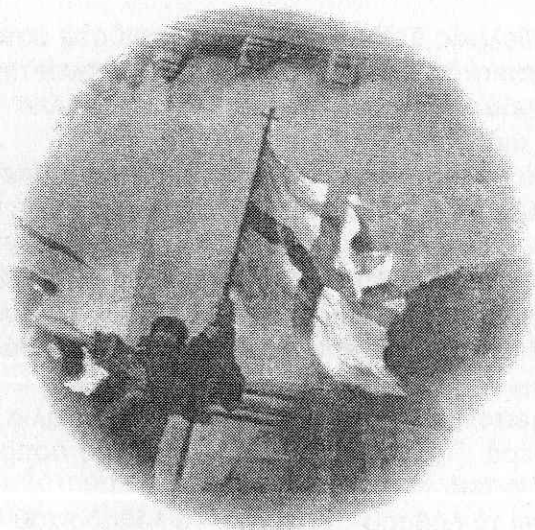
— Πρὸ τοῦ 1866 ἦταν ἐδῶ ὁ ἀνεμόμυλος, εἶπε ὁ καλόγερος. Ἐδῶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἶχον κλεισθεῖ ἐπτὰ παλικάρια. Οἱ ἔξι ἐκάησαν, ὁ ἓνας ἐσώθη. Αὐτὰ τὰ κεφάλια ποὺ βλέπετε εἶναι τῶν Χριστιανῶν ποὺ τοὺς ἔσφαξαν ἐπάνω εἰς τὰ τραπέζια τῆς αἰθούσης ποὺ θὰ σᾶς δείξω. Ἐπειδὴ ἤξεύραμεν, ὅτι εἶναι κεφάλια Χριστιανῶν τὰ ἐβάλαμε εἰς τὴν θήκην...

Στὸ γειτονικὸ μουσεῖο τῆς μονῆς τὰ κειμήλια εἶναι λιγοστά, ἱερά. Πρῶτο ἀπ' ὅλα: Ἐνα λάβαρο ἀσπροκίτρινο φαγωμένο ἀπὸ τὸν καιρό.

— Εἶναι τὸ λάβαρο τῆς μονῆς. Τὸ λάβαρο τοῦ 1866. Εἶχε χαθεῖ τότε εἰς τὴν ἀνατίναξιν. Εὐρέθη τὸ 1872. Τὸ πράγμα ἐγίνε ὡς ἐξῆς: Εἶχε συγκληθεῖ τότε, εἰς τὰ 1872, ἓνα συνέδριον Χριστιανῶν εἰς τὴν Κρήτην. Ἐπῆγαν εἰς τὸ συνέδριον καὶ δύο μοναχοί, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τὸ Ἀρκάδι. Ἐνας Τοῦρκος, ὅταν τὸ ἔμαθε, τοὺς ἐπλησίασε.

Τους εἶπε κρυφίως: «Ἐσεῖς εἶσθε ἀπὸ τὸ Ἄρκάδι; Ἔχω κάτι δι' ἐσᾶς. Ἐλάτε στὸ σπίτι μου, χωρὶς νὰ σᾶς δοῦν». Οἱ μοναχοὶ πῆγαν μὲ τὰς πιστόλας των κρυμμένας κάτω ἀπ' τ' ἄντεριά. Ὁ Τοῦρκος τοὺς ἔδωσε μυστικὰ τὸ λάβαρο. «Λάβετέ το αὐτό, τοὺς εἶπε. Διὰ σᾶς εἶναι ἱερόν, σᾶς χρειάζεται. Τὸ ἐφύλαξα νὰ σᾶς τὸ δώσω». Ἔτσι ἦλθε τὸ λάβαρον πίσω εἰς τὴν μονὴν μας...»

(Ἀπὸ τὸ βιβλίον «Ἀρχιπέλαγος» τοῦ Ἡλία Βενέζη.)

ἌΛΛΕΣ ΗΡΩΙΔΕΣ

- ΜΙΑ ΑΡΧΟΝΤΙΣΣΑ ΣΤΟ ΚΙΣΝΟΒΙ
- ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ
- ΑΥΤΕΣ ΠΟΥ ΚΡΑΤΗΣΑΝ ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΜΥΣΤΙΚΟ
- ΣΧΟΛΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης (1792-1828) θυσιάσθηκε στὸ βωμὸ τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας.

ΜΙΑ ΑΡΧΟΝΤΙΣΣΑ ΣΤΟ ΚΙΣΝΟΒΙ

Βρισκόμαστε στις παραμονές του Ξεσηκωμού, 16 του Φλεβάρη του 1821, στο Κισνόβι της Ρωσίας, στο άρχοντικό των Ὑψηλάντηδων. Τὰ τέσσερα ἀπὸ τὰ πέντε ἀδέρφια, ὁ Ἀλέξανδρος, ὑπάσιστης τοῦ Τσάρου, ὁ Δημήτριος, ὁ Νικόλαος καὶ ὁ Γεώργιος γράφουν τὴν προκήρυξη μαζί με τὸ Λασσάνη καὶ τὸν Τυπάλδο. Κι εἶναι ἡ προκήρυξη αὐτὴ τὸ σύνθημα καὶ τὸ προσκλητήριο γιὰ τὸν ἀγώνα.

Ὅταν τὸ γράψιμο τελείωσε, ἀντήχησε ἀργὴ καὶ γαλήνια μέσα στὴ σιωπὴ ἢ φωνὴ τοῦ Ἀλέξανδρου:

—Ναί, ἀδελφοί, εἶπε, ὅλα τὰ προσφέρομεν θυσίαν πατριωτικὴν. Δὲν ἤμποροῦμεν νὰ περιμένωμεν. Ἡ Ἐταιρεία ἀνεκαλύφθη. Ἄς προσφέρωμεν καὶ τὰ κτήματά μας εἰς τὴν Βλαχίαν. Ἡ τιμὴ των 6 ἑκατομμύρια. Ἄς προσφέρωμεν καὶ τοὺς βαθμοὺς καὶ τοὺς μισθοὺς, τοὺς ὁποίους ἀπολαμβάνομεν εἰς τὴν δούλευσιν τῆς Ρωσίας. Ἄς δώσωμεν καὶ τοὺς ἰδίους τοὺς ἑαυτοὺς μας θυσίαν εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος. Ἔτσι μόνον θὰ ἐκτελέσωμεν τὴν πα-

ραγγελίαν τοῦ πατέρα μας καὶ θὰ ἐκδικήσωμεν τὰ βασανιστήρια, ὅπου ὑπέφερε ὁ πάππος μας καὶ ἀπέθανεν ἀπὸ αὐτά. Ὅλα ἄς τὰ δώσωμεν εἰς τὴν πατρίδα. Ἄς κινήσωμεν τὸν ἱερόν ἀγώνα ὑπὲρ αὐτῆς. Ἀνάγνωσε, Λασσάνη, τὸ κήρυγμα!

Διαβάστηκε ἡ Προκήρυξη καὶ ἔγινε δεκτὴ μὲ μιὰ καρδιά. Τ' ἀδέλφια καὶ οἱ γραμματικοὶ συζητοῦσαν μὲ πολλὴ θερμότητα. Μόνο ὁ Ἀλέξανδρος ἔμενε σιωπηλὸς τώρα. Ἐξαφνα σηκώθηκε καὶ εἶπε:

— Εἶναι καὶ κάποια ἄλλη θυσία, ἡ ὁποία μᾶς ἐπιβάλλεται.

Βγήκε ἀπὸ τὴν αἴθουσα, πέρασε σ' ἄλλη καὶ πῆγε στὸ δωμάτιο τῆς μητέρας του. Τῆ βρῆκε μὲ τὸν πιὸ μικρὸ ἀδελφόν, τὸ Γρηγόρη, δεκατεσσάρων χρονῶν ἀγόρι, καθισμένο πλάι τῆς.

Πιστὴ στὶς παραδόσεις τῆς οἰκογενείας καὶ στὴ μνήμη τοῦ συζύγου τῆς, ἡ Ἐλισάβετ Ὑψηλάντη εἶχε βοηθήσει πολλὰς φορὰς μέχρι τώρα τὸ ἔργο τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας. Εἶχε προσφέρει γιὰ τὸν ἀγώνα ὄχι μόνο κτήματα καὶ χρήματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ βαρύτερα κοσμήματά τῆς. Τούτῃ τῆ μέρα ἔκανε μιὰ ἀπὸ τὶς συγκινητικότερες χειρονομίες, ποὺ ἔδειξε ἄλλη μιὰ φορὰ τὴ μεγάλη καρδιά τῆς.

Ὁ Ἀλέξανδρος τὴν ἔφερε στὴν αἴθουσα, ποὺ γινόταν ἡ ἐπίσημη σύσκεψη.

— Μητέρα, τῆς εἶπε μὲ συγκίνηση, ἡ σωτηρία τῆς Πατρίδος μπορεῖ νὰ ἀπαιτήσῃ καὶ τὴ θυσία τοῦ κτήματος τῆς Κοζνίτσας, τὸ ὁποῖον διὰ σαράντα ἀκόμη χρόνους θὰ ἀποδίδει ἔσοδον εἰς τὸν οἶκόν σου πενήντα τέσσαρες χιλιάδες ρούβλια τὸ χρόνο. Μητέρα, προσφέρεις αὐτὸ κτήμα στὴν πατρίδα;

Ἡ ἀρχόντισσα σκούπισε κάποιο δάκρυ ἀπὸ τὰ μάτια τῆς.

— Ἐγώ, Ἀλέξανδρε, προσφέρω τὰ παιδιά μου, ψιθύρισε, καὶ θὰ λυπηθῶ μερικὰς χιλιάδες ρούβλια;

Σηκώθηκε, φίλησε ἕνα-ἕνα τὰ παιδιά τῆς καὶ ὁ Ἀλέξαν-

δρος ὑπέγραψε ἀργὰ- ἀργὰ μὲ τ' ἀριστερὸ μοναδικὸ του χέρι τὴν προκήρυξη.

Μεγάλες στιγμές, σφραγισμένες ἀπὸ ἡρωικὰς ἀποφάσεις.

Ὅλα πιά εἶχαν τελειώσῃ. Ἐκεῖ στὸ Κισνόβι τῆς Ρωσίας, ὑπογράφηκε ἡ προκήρυξη. Ἐκεῖ, στὸ Κισνόβι τῆς Ρωσίας, μιὰ ἀρχόντισσα μάνα ἔδωσε τὰ πάντα γιὰ τὴν πατρίδα.

*

Σ' αὐτὴ τὴν τόσο γενναϊόδωρη μάνα ἀπευθύνεται τὸ παρακάτω γράμμα.

14 Ἰουνίου 1822

Πολυαγαπημένη μου Μητέρα!

Δὲν ξέρω ἀπὸ ποιά ἀτυχία τὸ γράμμα Σας τῆς 14ης Φεβρουαρίου ἔκαμε τόσον καιρὸ νὰ φθάσῃ ἐδῶ. Ἀρκεῖ ὅμως ποὺ τὸ ἐλάβαμε. Ἀλλοίμονο! Δὲν χρειάζομαι νὰ μάθω ἀπὸ τὸ γράμμα Σας τὸ μέγεθος τῆς ἀνησυχίας Σας καὶ τοῦ πόνου Σας. Πιστέψτε με, εἶναι θρησκευτικὸ ἀλλὰ καὶ ὀδυνηρὸ τὸ συναίσθημα, ποὺ νιώθω, ὅταν Σᾶς σκέφτομαι μέσα στὶς ὥρες τοῦ πόνου καὶ τῆς ἀγωνίας, ὅπου ἡ ἀνάμνηση τῶν δυστυχισμένων γιῶν Σας, ποὺ βρίσκονται μακριὰ Σας, σπαράζει τὸ μητρικὸ στήθος Σας. Ἄχ, γλυκιὰ καὶ τρυφερὴ μου μητέρα! Εἶναι θανάσιμο, ὅταν σκέφτομαι τὸν πόνο Σας. Τὶ θὰ γινόμεον, ἐὰν τὸ θάρρος τῆς ἀγγελικῆς ψυχῆς Σας καὶ τὰ χαρίσματά Σας δὲν ἐνίσχυναν τὸ δικό μου θάρρος! Ἄχ, νιώθω, πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ χάσῃ τὸ λογικὸ του. Μὴν ἔχετε τὸν παραμικρὸ φόβο γιὰ μᾶς, εἴμαστε καλὰ στὴν ὑγεία, ἤρεμοι καὶ καρτερικοί. Ἡ ἀπελπισία προσβάλλει ἐκείνους, ποὺ ἔχουν τύψεις, ἀλλὰ οὔτε ἴχνος ἀπὸ τύψεις δὲν ὑπάρχει στὴ ζωὴ μας. Ὁ πόνος... ἐξυψώνει τὴν ψυχὴ πρὸς τὸ αἰώνιο καὶ ἄπειρο, τοῦ ὁποῖου εἶναι μιὰ ἀχτίνα. Ἄς ἔχουμε ἐμπιστοσύνη στὴν ἀνεξάντλητη καλοσύνη τῆς θείας Προνοίας. Σταθεῖτε ψύχραιμη, λα-

τρευτή μου Μητέρα, φροντίζετε για την υγεία Σας, συχωρήστε τους γιούς σας για τόν πόνο, που Σας προξενούν, και προφέρετε με αγάπη τὰ όνόματά τους μέσα στις προσευχές σας, για να φτάσουν μαζί τους μέχρι τών ποδών του Αϊωνίου. Άχ, όταν τὰ μάτια μου, κουρασμένα να πλανώνται πάνω σ' αυτήν τήν κοιλάδα του κλαυθμώνος, ύψώνονται προς τόν ούρανό, βλέπω τόν Πατέρα μου να μου χαμογελάει και ή έλπίδα ξαναγεννιέται μέσα στην καρδιά μου. Είθε έτσι να εισδύσει στην ψυχή Σας μιὰ άκτίνα έλπίδας και παρηγοριās και να διώξει κάθε θλίψη. Άντίο, γλυκιὰ και λατρευτή μου Μητέρα...

Ό εύπειθέστατος
και τρυφερότατος γιός σας
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Τι να σχολιάσεις; Τι να θαυμάσεις; Τη μάνα με τὸ ψυχικό μεγαλείο, τήν άρχόντισσα, που για τήν πατρίδα άντάλλαξε τὰ πλούτη και τὰ μέγαρά της με τήν έντιμη πενία, ή τόν πρίγκηπα γιό, που από τη φυλακή του, μακριά από τήν πατρίδα, βρίσκει τὸ κουράγιο να γράψει τέτοιο γράμμα;

ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΜΑΣ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Τὰ κλέφτικα τραγούδια, τὸ λέει και τ' όνομά τους, ξεπήδησαν άπ' τήν ανάγκη του λαού να παινέψει τήν παλικαριά της κλεφτουριάς, να έκτονωθεί ό ίδιος από τήν καταδυνάστευση του τυράννου και να ζωγραφίσει τήν όμορφιά της κλέφτικης ζωής, έτσι που ν' άνθοβολίσουν τὰ λημέρια τους από έλληνικά νιάτα.

Άνδρες είναι οι ήρωές τους, κλέφτες και άρματολοί, σ' έναλασσόμενους ρόλους, καπεταναίοι και ψυχογιοί, πάνω στ' άναμμα της μάχης ή και θρηνητικά για τὸ θάνατο κάποιου λεβέντη, για κάποια καταστροφή.

Να όμως που μέσα άπ' αυτά ή γυναικεία παρουσία είναι πολλές φορές πολύ ζωντανή, άλλοτε ήρωική, άλλοτε βασανισμένη, καρτερική — ένας άλλος ήρωισμός κι αυτός.

Μ' ένα ξεφύλλισμα σε συλλογές τέτοιων τραγουδιών

Ξαφνιάζεσαι για τις πυκνές αναφορές σε γυναίκες, άλλοτε ἐπώνυμα κι ἄλλοτε χωρὶς ὄνομα: ἡ γυναίκα τοῦ πολεμιστῆ, ἡ μάνα του, ἡ ἀρραβωνιαστικιά, οἱ νυφάδες, εἶναι ἐκεῖ για νὰ συμπολεμήσουν, νὰ μοιραστοῦν τὶς κακουχίες καὶ τὶς στερήσεις, νὰ ἐμψυχώσουν ἢ νὰ θρηνήσουν.

Ἦδη, στὶς σελίδες ποὺ προηγήθηκαν, ἀρκετὰ δημοτικὰ ἀναφέρονται σὲ γυναῖκες ἡρωίδες. Κλείνουμε τοῦτο τὸ ἀφιέρωμα μὲ κάποια ἄλλα ἀκόμη:

Θρῆνος μεγάλος γένεται μέσα στὸ Μισολόγγι.

Τὸν Μάρκο πᾶν στὴν ἐκκλησιά, τὸν Μάρκο πᾶν στὸν τάφο.

Ξήντα παπάδες πᾶν μπροστὰ καὶ δέκα δεσποτάδες.

Χίλιες γυναῖκες ξέπλεκες καὶ τὰ μαλλιά τραβώντας.

Ἀπὸ κοντὰ κι ἡ Μάρκαινα, κρατώντας τ' ἄρματά του...

Ποιὸς δὲν καταλαβαίνει, ὅτι ὅλη τὴν ἐπισημότητα συσσωρευμένη τῆ συγκεντρώνει ὁ τελευταῖος στίχος; Μόνη ἀντάξια τοῦ Μάρκου νὰ κρατᾶει τ' ἄρματά του, ἡ **Μάρκαινα**.

Τ' Ἀνδρούτσου ἡ μάνα χαίρεται, τ' Ἀνδρούτσου ἡ μάνα κλαίει.

Ἦχει τοὺς γιουὺς ἀρματολοὺς καὶ καπεταναραίους.

Στὰ παραθύρια κάθεται, τὲς στράτες ἀγναντεύει,

βλέπει διαβάτες ποὺ ῥχονται, διαβάτες ποὺ περνοῦνε:

— Διαβάτες ποὺ διαβαίνετε, περάτες ποὺ περνάτε,
μὴν εἶδατε τὲς ἀρματολοὺς, τὸν καπετὰν Ἀνδρούτσο;
Σὲ τὶ χώρες βρίσκεται, σὲ ποῖα βιλαέτια;

«Μὴν εἶδατε...» Ἡ ἀγωνία, εἰδήσεις ἢ μηνύματα ποὺ δὲν ἔρχονται, ὁ φόβος για τὸν ἀφέντη ποὺ ποτὲ δὲν ἔχει μπέσα, ὅλα αὐτὰ μαζὶ καὶ τόσα ἄλλα συνθέτουν ἓνα ἡρωισμό, ποὺ δὲν γίνεται εἶδηση, δὲν περνάει στὴν ἱστορία.

*

Οὔλες οἱ χώρες θλίβονται κι ὅλες παρηγοιοῦνται.

Τὸ ξαναμμένο τὸ Δαδὶ παρηγοριά δὲν ἔχει.

Χίλιοι Ἀρβανίτες βγήκανε μὲς τοῦ Δαδιοῦ τὸν κάμπο
καὶ τρέμουν οἱ Δαδιώτισσες καὶ οἱ Δαδιωτοπούλες,
σαν τὶς βαρκοῦλες στὸ γιαλό, ὄντας φυσάει ὁ ἀγέρας.

Ὁ φόβος για τὴν αἰχμαλωσία, για τὴν ἀτίμωση, στάθηκε πάντα ὁ μεγάλος ἐφιάλτης για τὴ γυναίκα στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα.

*

Τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια εἶναι ἀδιάψευστοι μάρτυρες τῆς γυναικείας λεβεντιάς, μιᾶς λεβεντιάς ποὺ ξεκινᾶ ἀπὸ τὴ διδαχὴ καὶ τὴν ὑπομονὴ καὶ φτάνει ὡς τὴν ἐνεργὸ πολεμικὴ δρᾶση καὶ τέλος στὴν κορυφαία στιγμή τῆς αὐτοθυσίας.

Πρέπει νὰ ἴναι σωστὴ ἡ ἄποψη ποὺ γράφτηκε: «Οἱ ἄντρες ἔφευγαν, χτυποῦσαν τὸν ἐχθρό, ἄλλαζαν θέσεις. Οἱ γυναῖκες ἔμεναν στὰ χωριά, στὰ κτήματα, στὰ παιδιά τους. Ἦταν, σχεδόν, στὴ διάκριση τῶν Τούρκων. Καί, μὰ τὴν ἀλήθεια, δὲν εἶμαι καθόλου βέβαιος, ἂν ἦταν πιὸ γενναῖο νὰ εἶναι τότε κανεὶς στὰ βουνὰ κλέφτης ἢ στὰ χωριά συγγενὴς κλέφτη».

*

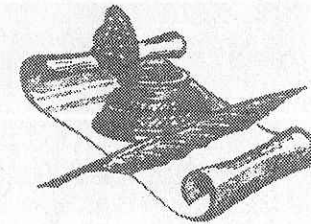
Τὰ δημοτικὰ τραγούδια ποὺ ἐξυμνοῦν τὴν κλεφτουριά, τὰ νανουρίσματα κι αὐτὰ ἀκόμη τὰ μοιρολόγια εἶναι κατάσπαρτα ἀπὸ ἀναφορὲς στὴν ἀφανὴ ἥρωίδα τοῦ ἀγώνα.
Ἕνα παράδειγμα:

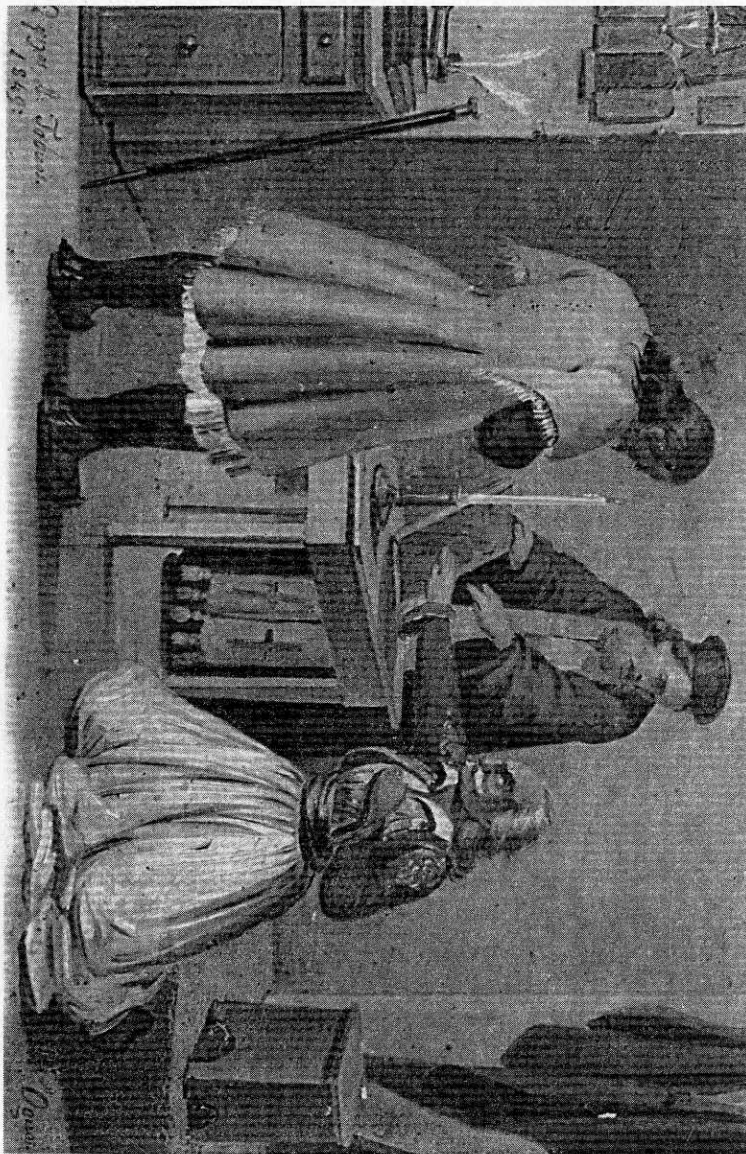
Τὸν Κίτσο τότε πιάσανε καὶ πᾶν νὰ τὸν κρεμάσουν
κι ἡ μάνα του ξοπίσω του μοιρολογᾷ καὶ λέγει:

—Κίτσο μου, ποὺ 'ναι τ' ἄρματα καὶ τὰ χρυσὰ τσαπράζια;

—Μάνα λωλή, μάνα τρελή, μάνα ξεμυαλισμένη,
δὲν κλαῖς τὰ μαῦρα νιάτα μου καὶ τὴν παλικαριά μου,
μόν' κλαῖς τὰ ἔρμα τ' ἄρματα καὶ τὰ χρυσὰ τσαπράζια!

Ἡ μάνα ἐδῶ μῆτε τρελή, μῆτε ξεμυαλισμένη εἶναι. Στὸ μελλοθάνατο γιο της ἀπλούστατα δείχνεται μὲ τὴν ἥρωικὴ της μορφή: Ἡρωα ἀγωνιστῆ, ἥρωικὴ μάνα! Ὁ νοῦς της δὲν εἶναι στὸ παλικάρι της, στὸ σπλάχνο της. Εἶναι στ' ἄρματά του, ποὺ εἶναι ἡ τιμὴ τοῦ παλικαριοῦ. Δὲ βλέπει τὸ θάνατο, ποὺ ἀδηφάγος θὰ φάει «τὰ μαῦρα νιάτα του καὶ τὴν παλικαριά του». Βλέπει τὸν ξαρμάτωτο ἀγωνιστῆ, ποὺ δὲν θὰ μπορέσει πιά νὰ πολεμήσει γιὰ τὴν πατρίδα.

ΑΥΤΕΣ ΠΟΥ ΚΡΑΤΗΣΑΝ ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΜΥΣΤΙΚΟ

Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία ποὺ στάθηκε τόσο φειδωλὴ στὸ νὰ μὴ σκεπτεῖ γυναῖκες στὸ μεγάλο μυστικὸ της, μᾶς ἔχει ἐν τούτοις διασώσει συγκινητικὲς λεπτομέρειες ἀπὸ τὴ δράση γυναικῶν, ποὺ ὑπηρετήσαν μὲ αὐταπάρνηση τοὺς σκοποὺς της. Δὲν πρόκειται γιὰ τὰ γνωστὰ ὀνόματα τῶν ἡρωίδων, ποὺ ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Ἐταιρείας ἔγιναν μέλη της. Πρόκειται γιὰ τὶς **ἀφανεῖς**, τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία ἐπεκτείνει τὴ δράση της κι ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ πληροφορίες, ἀπὸ χρήματα, ἀπὸ μυστικότητα κι ἐχεμύθεια. Ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴ γυναικεῖα παρουσία, ποὺ δὲν κινεῖ τὴν ὑπόψιν τοῦ Τούρκου. Δύο ἀπὸ τὶς **ἀφανεῖς** αὐτῶν ἡρωίδων τῆς Φιλικῆς, γιὰ νὰ τιμήσουμε στὸ πρόσωπό τους κι ὅλες τὶς ἄλλες:

Ζαραφοπούλα Μαριγώ: Μιὰ φλογερὴ Ἑλληνίδα ἀπὸ τὰ

Ταταύλα τῆς Κωνσταντινούπολης. Ὁ ἀδελφός τῆς Χατζη-
βασίλης ἀναφέρεται στὴν ἱστορία ὡς «ἐπίσημος ἐπὶ ἀν-
δρεία καὶ πατριωτισμῷ Ἕλλην». Τὰ δύο ἀδέρφια, μνημέ-
να στὰ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ἔχουν ἀναλάβει δράση μέ-
σα στὴν Πόλη.

Ὅταν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη μαθαίνει τὴν προετοιμασίαν τῶν
Ἑλλήνων γιὰ ἐπανάσταση, ἡ Μαριγῶ πρέπει ὀπωσδήποτε
νὰ πληροφορηθεῖ ἀπὸ γνωρίμους τῆς Τούρκου πῶς ἔχει
ἀντιδράσει ὁ Σουλτάνος καὶ πόσος εἶναι ὁ κίνδυνος γιὰ τὰ
μέλη τῆς Ἐταιρείας καὶ τὸ μέλλον τοῦ Ἀγῶνα. Κάθε πλη-
ροφορία τὴ διοχετεύει στοὺς Ἐταίρους, ποὺ συναθροίζο-
νται μὲ μύριες προφυλάξεις στὸ σπίτι τοῦ Φιλικοῦ Λεμονῆ
Παλαιολόγου καὶ καταφέρνει, μιὰ γυναίκα αὐτῆ, νὰ βοη-
θήσει νὰ δραπετεύσουν οἱ ὄμηροι τοῦ Πετρόμπεη «διὰ
τῶν ἰσχυρῶν μέσων, ἃ διέθετε».

Ὅταν φυγάδευσε ἀπὸ τὴν Πόλη ὅλους τοὺς ἐπιφανέ-
στερους Φιλικούς, οἱ Τούρκοι τὴν ὑποπτεύτηκαν. Τὸ σπί-
τι τῆς τώρα γίνεται στόχος τῶν Τούρκων καί, λίγες μέρες
μετὰ τὸν ἀπαγχονισμό τοῦ Πατριάρχου, ἀποκεφαλίζουν τὸν
ἀδελφὸ τῆς. Τὴν ἴδια τὴν πιάνουν, τὴν ἐξορίζουν, δραπε-
τεύει ὅμως κι ὕστερα ἀπὸ ἀπειρες περιπέτειες καὶ ταλαι-
πωρίες, ποὺ διήρκεσαν μῆνες ὀλόκληρους, τὴν ξαναβρί-
σκουμε στὴν Ὑδρα καὶ στὴν Πελοπόννησο. Ἔχει συγκε-
ντρωμένα πολλὰ χρήματα, ποὺ τὰ ξοδεύει γιὰ τοὺς τραυ-
ματίες καὶ γιὰ τὶς ὀρφανεμένες οἰκογένειες τῶν ἀγωνι-
στῶν.

Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης τὸ 1821 τὴ Μαριγῶ Ζαραφοπούλα
στέλνει μέσα στὴν πολιορκημένη Τριπολιτσά, γιὰ νὰ κατα-
σκοπεύσει τὶς κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ μεταφέρει ἐ-
μπιστευτικὰ ἔγγραφα. Τὸ ἴδιο ἔκανε στὴν πολιορκία τοῦ
Ναυπλίου. Μέσα ἀπὸ τὴ συμφορὰ ποὺ σπέρνουν οἱ ἐπι-
δρομὲς τοῦ Ἰμπραήμ (1825-6) ἀναλαμβάνει ἐπικίνδυνες
ἀποστολὲς σὲ διάφορα μέρη, γιὰ νὰ δώσει καὶ νὰ πάρει
ἔγγραφα.

Χρηματοδοτεῖ τὶς ἐκστρατεῖες τῆς Χίου καὶ τῆς Κρήτης

καὶ πηγαίνει ἡ ἴδια νὰ ἐνισχύσει τὸ Φαβιέρο στὴν πολιορ-
κία τῆς Καρύστου, ἀφοῦ φόρτωσε, μὲ δικά τῆς ἔξοδα, μιὰ
γολέτα μὲ γαλέτες, ποὺ τὶς μοίρασε στὸ στρατὸ ποὺ πέ-
θαινε τῆς πείνας.

Τὴν ἐκστρατεία τοῦ Χατζημιχάλη-Νταλιάνη στὴν Κρήτη
τὸ 1828 ἡ Μαριγῶ τὴν ἐνίσχυσε μὲ τροφὲς καὶ πολεμοφό-
δια, ποὺ ἡ ἴδια ἀγόρασε.

Κι ἔφτασε ἡ ὥρα, ποὺ γιὰ τὸν ἑαυτὸ δὲν ἔμεινε ἀπολύ-
τως τίποτα. Εἶχε προσφέρει ὅλη τῆς τὴν περιουσία στὸν
Ἀγῶνα.

Παντρεύτηκε τὸν ταγματάρχη Γεώργιο Στεφάνου, ποὺ
γρήγορα τὴν ἄφησε χήρα, ἄπορη, μὲ δυὸ ἀνήλικα παιδιά,
ποὺ ἔπρεπε νὰ τὰ θρέψει καὶ νὰ τὰ μεγαλώσει.

Γριὰ πιὰ καὶ πάμπωχη, ποὺ στερεῖται καὶ τὸ ψωμί ἀκό-
μη, ἀποφασίζει τὸ 1855 νὰ ζητήσει μικρὴ βοήθεια ἀπὸ τὸ
κράτος, τὴν ὁποῖαν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τῶν
Ἀγωνιστῶν, οὐδέποτε ἔλαβε. Πόσος **ἡρωισμός** χρειάζε-
ται γιὰ νὰ σηκώσεις μιὰ τέτοια ἄρνηση! Ἴσως καὶ μεγαλύ-
τερος ἀπὸ κεῖνον, ὅταν εἶσαι ἔτοιμος νὰ πεθάνεις γιὰ τὸ
σκοπὸ ποὺ ἔχεις ταχθεῖ.

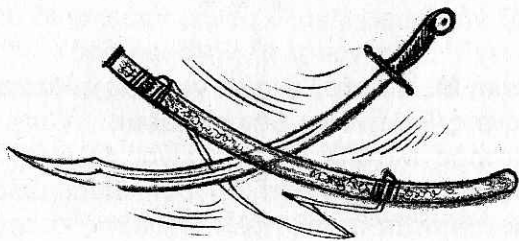
* * *

Κυριακὴ Μ. Ναύτη. Γυναίκα γιτροῦ ἡ Κυριακὴ τὶς πα-
ραμονὲς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης.

Ὁ γιαιτρός Μιχαὴλ Ναύτης εἶναι Φιλικός, ἀπὸ τοὺς
πρώτους ποὺ μνηθήκαν στὴ Σμύρνη. Εἶναι μέσα στὸ στε-
νὸ κύκλο τῆς «Ἐπιτροπῆς τῶν Φιλικῶν», κι ἐργάζεται μὲ
πολὺ ζῆλο, γιὰ νὰ ξυπνήσει συνειδήσεις, νὰ συγκεντρώ-
σει χρήματα γιὰ τὸν Ἀγῶνα, μὲ πολῦτιμο βοθηδὸ στοὺς ἀ-
γῶνες τοῦ τὴν Κυριακὴ, ποὺ ἀναγκάζεται νὰ τὴ μνηθεῖ
στὸ μυστικὸ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ὅταν ἀνακαλύπτει,
ὅτι ἡ φιλήσυχη αὐτῆ γυναίκα ἔχει διαβάσει ἔγγραφα ποὺ
εἶναι ἀπόρρητα. Σύμφωνα μὲ τὸν ὄρκο τῶν Φιλικῶν καὶ
τὴν εὐθύνη τους, γιὰ νὰ κρατηθεῖ τὸ μυστικὸ πέρα γιὰ πέ-

ρα κρυφό, ὁ γιατρός ἔπρεπε νὰ σκοτώσει τὴ γυναίκα του. Ὅμως τὸ θάρρος τῆς Κυριακῆς, ἡ πίστη της στὸν Θεὸ καὶ ἡ ἀγάπη της γιὰ τὴν πατρίδα, τοῦ δείχνουν ἓνα ἄλλο δρόμο: Μιὰ γυναίκα τόσο πρόθυμη γιὰ θυσίες, ἰκανὴ νὰ κρατήσῃ ἓνα μυστικὸ, ν' ἀντέξει σὲ βασανιστήρια, ἂν συλληφθεῖ, καὶ ἂν χρειαστεῖ νὰ πεθάνει, παρὰ νὰ τὸ προδώσει, εἶναι ὅ,τι χρειάζεται σ' αὐτοὺς τοὺς καιροὺς ἡ Φιλική.

Κι ὁ γιατρός χωρὶς νὰ διστάσει, τὴν προτείνει γιὰ μέλος κι ἀπὸ τότε ἡ ἀρχόντισσα τῆς Σμύρνης, στὸ πλευρὸ τοῦ ἄντρα της δουλεύει γιὰ τὴν πατρίδα. Πουλᾷ τὰ χρυσαφικὰ κι ἀσημικὰ της, κάνει ἔρανο καὶ τὸ Μάρτη τοῦ 1821 ἓνα ἰστιοφόρο μὲ πολεμοφόδια βάζει πλώρη γιὰ τὴν ἐπαναστατημένη Μάνη. **Ἡρωίδα ἢ Κυριακὴ Ναύτη** ὄχι μόνο γιὰτὶ μπῆκε στὴ μεγάλη περιπέτεια, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ ξέκοψε ἀπὸ τὴν ἄνετη κι ἀνέμελη ζωὴ τῆς ἀρχοντομαθημένης γυναίκας.

ΣΧΟΛΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

Δὲ θὰ κλείσουμε τοῦτο τὸ σταχυολόγημα τοῦ γυναικείου ἡρωισμοῦ, ἂν δὲν ποῦμε γιὰ τὴ **Σχολή**, ὅπου αὐτὸς ὁ ἡρωισμὸς τράφηκε καὶ γαλουχήθηκε. Καὶ ἡ Σχολὴ αὐτὴ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ σπίτι, με **Σχολάρχῃ** τὴν Ἑλληνίδα μάνα, ποὺ στάθηκε μέσα σ' αὐτὸ ἡρωίδα, εἴτε φόρεσε ἄρματα, εἴτε ὄχι.

Αὐτὴ κρατᾷ ἀναμμένο τὸ καντήλι τῆς ὀρθόδοξης πίστεως κι αὐτὴ, περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τρέμει στὴ σκέψη, μήπως τὰ παιδιά της παγιδευτοῦν κι ἀλλαξοπιστήσουν.

Ἄν κάτι τέτοιο συμβεῖ, ἡ μάνα βρίσκει δυναμικοὺς τρόπους, γιὰ νὰ ξαναφέρει στὴν ὀρθὴ πίστη τὸ παιδί π' ἀλλαξοπίστησε. Εἶναι γνωστὸ τὸ φέροσιμο τῆς μάνας τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ὑδραίου, τοῦ μετέπειτα Νεομάρτυρα.

Εἶχε ξενιτευτεῖ τὸ παλικάρι, εἶχε ἀλλαξοπιστήσῃ καὶ γύρισε κάποτε στὴν Ὑδρα, ποὺ τὴν εἶχε νοσταλγήσει.

Χτύπησε τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ του:

— Ἄνοιξε, μάνα, εἶμαι ὁ γιός σου ὁ Κωνσταντῖνος.

Κι ἡ ἀπάντηση τῆς μάνας:

— Ὁ γιός μου πέθανε, ἐγὼ γιὸ δὲν ἔχω.

Τοῦτος ὁ λόγος ἄνοιξε τὸν ἐνδοξο δρόμο τοῦ Νεο-
μάρτυρα Κωνσταντῖνου τοῦ Ὑδραίου.

Ἔχει τὸ δικό της τρόπο νὰ δένει στὴν ψυχὴ τοῦ παι-
διοῦ της τὴν ἐννοια τῆς Θρησκείας, τῆς Πατρίδας, τῆς Ἐ-
λευθερίας, ἔτσι ποὺ αὐτὲς νὰ ἀλληλοὑποστηρίζονται κι ἡ
μιὰ νὰ ἴναι ἀντιστήλι στὴν ἄλλη.

Πόσο ὁμορφα καὶ παραστατικὰ μᾶς δίνει αὐτὸ τὸ δέσι-
μο ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης στὸν «Ἀθανάσιο Διάκο».

Οἱ ἥρωίδες ἀποδείχτηκαν ἐξ ἴσου γενναιοδωρες μὲ
τοὺς ἄνδρες ἥρωες. Κι ἡ προσφορά τους στὴν ἀπελευθέ-
ρωση τῆς πατρίδας ἀπὸ τὸ ζυγὸ ἦταν ἐξίσου σημαντικὴ
ὅσο καὶ ἡ προσφορά ἐκείνων τῶν ἥρωιδῶν ποὺ μπῆκαν
στὴν ἱστορία καὶ τὰ ὀνόματά τους τὰ στεφάνωσε ἡ δόξα.

Οἱ ἀφανεῖς Ἑλληνίδες ἥρωίδες εἶναι οἱ γαλιόδες, οἱ
μάνες, οἱ γυναῖκες κι οἱ ἀδελφές, ποὺ δασκάλεψαν, ποὺ
ἀνάστησαν κι ἀθόρυβα φύτεψαν στὶς ἀπαλὲς καρδιὲς
τῶν ἐγγονιῶν καὶ τῶν παιδιῶν τὴν πίστη στὸν Θεὸ καὶ
στὴν πατρίδα. Εἶναι αὐτὲς ποὺ ἔδωσαν στὸ σκλάβο γένος
ὅλους τοὺς ἐπώνυμους ἥρωες κι ἔμειναν αὐτὲς στὴ λεβε-
ντικὴ σκιά τους.

Γιὰ τὸ ρόλο αὐτὸ τῆς μάνας πρὶν ἀπὸ τὸ μεγάλο ξεση-
κωμὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν «Ἀθα-
νάσιο Διάκο» τοῦ Ἀρ. Βαλαωρίτη:

Ἀθανάσιος Διάκος

(Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ πρῶτο ἄσμα: Ἡ παραμονή)

«Ὅταν ἡ μαύρη μάνα μου, ἐμπρὸς σε μιὰ εἰκόνα,
Πλάστη μου, μ' ἐγονάτιζε μὲ σταυρωτὰ τὰ χέρια
καὶ μούλεγε νὰ δεηθῶ γιὰ κειοῦς ποὺ τὸ χειμῶνα
σὰ λύκοι τρέχαν στὰ βουνά, μὲ χιόνια, μ' ἀγριοκαίρια,

για νὰ μὴ ζοῦνε στὸ ζυγὸ, ἔνωθα τὴ φωνὴ μου
νὰ ξεψυχάει στὰ χεῖλη μου· ἐσπάραζε ἡ καρδιά μου,
μοῦ ἐτρέμανε τὸ γόνατα, σὰ νὰ 'θελε ἡ ψυχὴ μου
νὰ φύγει μὲ τὴ δέηση ἀπὸ τὰ σωθικὰ μου.
"Ὑστερα μῶλεγε κρυφὰ νὰ σοῦ ζητῶ τὴ χάρη
νὰ μ' ἀξιῶσεις μιὰ φορὰ ἓνα σπαθὶ νὰ ζῶσω
καὶ νὰ μὴν ἔρθει ὁ θάνατος νὰ μ' εὔρει, νὰ μὲ πάρει,
πρὶν πολεμήσω ἐλεύθερος, γιὰ σὲ πρὶν τὸ ματώσω.
Πατέρα Παντοδύναμη! Ἄκουσες τὴν εὐχὴ μου.
Μοῦ φύτεψες μὲς στὴν καρδιά ἀγάπη, πίστη, ἐλπίδα.
"Ἐδωσες μιὰν ἀχτίδα σου, ἀθέρα στὸ σπαθὶ μου
καὶ μοῦ 'πές: Τώρα πέθανε γιὰ μέ, γιὰ τὴν πατρίδα!
"Ἐτοιμος εἶμαι, Πλάστη μου...»

* * *

Ἡ Ἑλληνίδα στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα μπορεῖ
νὰ λογιάζεται σκλάβα ἀπὸ τὸν ἀπαίδευτο κατακτητὴ, μὰ
τὴ φαμίλια τῆς τὴ διαφεντεύει, κι λόγος τῆς, ἡ ὁρμήνεια
τῆς ἔχει βαρύτητα. Ἡ εὐχὴ τῆς ἀνοίγει τὸ δρόμο τοῦ κλε-
φτόπουλου γιὰ τὸ ταμπούρι.

*Μητέρα δός μου μιὰν εὐχὴ
νὰ πάω νὰ πολεμήσω.*

* * *

Δὲν θὰ μπορούσε καλύτερα νὰ σκιαγραφηθεῖ ὁ ρόλος
τῆς Ἑλληνίδας μάνας, στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ἀπὸ
τὸν τρόπο πὺ τὴ σκιαγράφησε ὁ ποιητὴς.

Κι ἐκεῖνες πὺ ἀναδείχτηκαν ἡρώιδες, παίρνοντας ἐ-
νεργὸ μέρος στὴ μάχη, ἀλλὰ καὶ κείνες πὺ ἀνάστησαν
κι ἀνάδειξαν ἥρωες, ἔχουν τὸ ἴδιο μερίδιο στὴν ἀναγνώ-
ριση καὶ στὴ δόξα. Ἴσως οἱ δεύτερες λίγο μεγαλύτερο,
γιατὶ ὁ δρόμος τῆς παιδείας εἶναι πάντοτε μακρὺς κι ἐπί-
πνοος.

Τὸ καριοφίλι

ΕΓΓΟΝΙ

Τὴν ὥρα ποὺ στὸν οὐρανὸ
ὁ ἥλιος γέρνει καὶ πηγαίνει
νὰ πέσει πίσω ἀπ' τὸ βουνό,
γιατί, γιαγιά μου, ὅταν σημαίνει
καμπάνα τὸν ἔσπερινὸ
καὶ πρὶν ἀκόμη ὁ ἥλιος γείρει,
παίρνεις στὸ χέρι τὸ θυμιατήρι;

ΓΙΑΓΙΑ

ΠΑίρνω στὸ χέρι θυμιατὸ
καὶ μοσκολίβανο τοῦ βάζω
κι ἔτσι μ' εὐλάβεια τὸ κρατῶ
καὶ πηγαينوέρχομαι, θυμιάζω
τὰ εἰκονίσματα μ' αὐτό.
Γιατί ἡ καμπάνα ὅταν σημαίνει,
ἡ ὥρα εἶν' εὐλογημένη.

ΕΓΓΟΝΙ

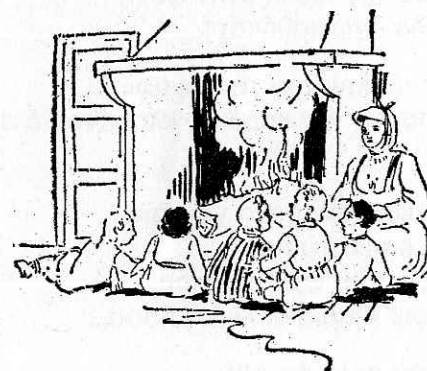
Μὰ δὲ θυμιάζεις μόν' αὐτὰ
ποὺ τὰ φωτίζει τὸ κανδήλι.
Μὲ δάχτυλα τρεμουλιαστὰ
θυμιάζεις καὶ τὸ καριοφίλι,
ποὺ τὸ λουρί του τὸ βαστᾶ
ψηλὰ στὸν τοῖχο κρεμασμένο,
παλιό, παλιό καὶ σκουριασμένο.

ΓΙΑΓΙΑ

Τὸ καριοφίλι ποὺ θωρεῖς
ψηλὰ στὸν τοῖχο νὰ σκουριάζει,
παιδάκι μου, μὴν ἀπορεῖς
ἀγιολιβάνι τοῦ ταιριάζει,

Ἰ. Πολέμη

γιατί χωρίς αὐτό, χωρίς,
χωρίς τὸ φλογερὸ του στόμα
θὰ ἴμαστε σκλάβοι, σκλάβοι ἀκόμα.

Κι ἡ παιδεία μέσα στὸ **Ἑλληνικὸ σπίτι** ἦταν νερὸ ποὺ ἔβγαινε ἀπὸ πολλοὺς κρουνοὺς. Καθώς, κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια στέγη, συγκατοικοῦσαν πολλὲς γενιές, ἀφοῦ ἡ οἰκογένεια ἀκολουθοῦσε τὰ πατριαρχικὰ πρότυπα, οἱ γονεῖς, οἱ γιαγιάδες καὶ οἱ παραγιαγιάδες, οἱ παπποῦδες, τὰ παιδιά, ἐγγόνια καὶ δισέγγονα, ἔδιναν κι ἔπαιρναν τὰ δικά τους μαθήματα. Τὸ παραμῦθι τῆς γιαγιάς, τ' ἀνδραγαθήματα κι οἱ ἱστορίες τοῦ παπποῦ, τὸ νανούρισμα τῆς μάνας καὶ τὸ τραγούδι τῆς κόρης στὸν ἀργαλειό, δὲν εἶναι ἀπλῶς «εἰκόνες οἰκογενειακοῦ βίου», μέσα στὸ ἑλληνικὸ σπίτι τῆς τουρκοκρατίας, εἶναι **ζωντανὴ παιδεία, διδαχὴ**. Ἐκεῖ, σ' αὐτὸ τὸ καμίνι σφυρηλατήθηκαν οἱ ψυχὲς καὶ προετοιμάστηκαν νὰ μετακινήσουν μιὰ ταφόπετρα ποὺ ζύγιζε 400 χρόνων κατατρεγμούς, αἵματα καὶ δάκρυα.

Θέλεις νὰ τὸ πεῖς **ἄπαρτο κάστρο**; Εἶναι. **Τὸ πρῶτο κλέφτικο ταμπούρι**; Εἶναι. Τὸ πιὸ γενναῖο, τὸ πιὸ ἀπροσκύνητο **ἀρματολίκι**; Ὅ,τι καὶ νὰ πεῖς ἀπὸ τὰ ἱερὰ τῆς φυλῆς μας, δὲν θὰ πέσεις ἔξω. Μὰ κείνο, ποὺ περισσότερο τοῦ ταιριάζει, δίπλα στὸ **κρυφὸ σχολεῖο**, δὲν εἶναι πολὺ νὰ τὸ πεῖς: **Ἡ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή**. Δὲν εἶναι πολὺ.

ΣΕ ΣΑΣ

Σὲ σᾶς, ποὺ γιὰ τὴ λευτεριά καὶ τὴν τιμὴ,
μὲ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστη στὴν ψυχὴ,
γιὰ τὴν πατρίδα ἀγωνισθήκατε...

Σὲ σᾶς, ποὺ τοῦ θανάτου τὴν ἀψηφισιά
καὶ τὴ μεγαλοσύνη τῆς καρδιάς κληρονομιά σε μᾶς ἀ-
φήσατε...

Σὲ σένα, **Σουλιώτισσα**, μάνα γενναία,
Ἡπειρώτισσα, καπετάνισσα,
σὲ σὲ **Μακεδόνισσα**, **Θρακιώτισσα**,
κόρη κι ἀδελφή, **Ψαριανὴ** λεβέντισσα...

Ποὺ χάρισες σὺ στὸν ἀγώνα
ἀδάμαστα τὰ **κλεφτόπουλα**
καὶ **Ναυμάχους** φοβέρα στὰ πέλαγα
διαλεχτὰ Ἑλληνόπουλα...

Σὲ σὲ ποὺ εἶδες νὰ σβήνουν
οἱ ἐλπίδες καὶ τὰ χρυσόνειρα, **Μικρασιάτισσα**,
Μεσολογγίτισσα, τῆς θυσίας ἀρχόντισσα...

Σὲ σένα, μικρὴ **Κυπριοπούλα**,
ποὺ ἀκόμα προσμένεις καὶ ζητᾶς
ἀναστάσιμα καὶ γλυκοτόνιστα ν' ἀκουστοῦν
νικητήρια...

Σὲ σᾶς, ποὺ γιὰ τὴ λευτεριά καὶ τὴν τιμὴ,
μὲ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστη στὴν ψυχὴ,
γιὰ τὴν πατρίδα ἀγωνισθήκατε...

Σὲ σᾶς, γυναῖκες Ἑλληνίδες, ἡ καρδιά
μ' εὐγνωμοσύνης δάφνη καὶ μυρτιά
ξανὰ μὲ σέβας ὑποκλίνεται. ΣΕ ΣΑΣ!

Δώρα Ζύγουρα

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο ἐπίλογος εἶναι ὁ μόνος ποὺ δὲν χρειάζεται σ' αὐτὸ
τὸ βιβλίο, ποὺ ἐνῶ ἀποτελεῖ μικρὸ σταχυολόγημα
γυναικείου ἥρωισμοῦ στὴ νύχτα τῆς σκλαβιάς, ἐν τούτοις
τὸ μήνυμά του εἶναι διάφανο καὶ εὐγλωττο. Ὅμως σε μιὰ
ἐποχὴ, σὰν τὴ δικὴ μας, ὅπου κυριαρχεῖ τὸ φεμινιστικὸ
παραλήρημα περὶ ἰσότητας, εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθεῖ, γιὰ
μιὰ ἀκόμη φορά, ὅτι ἐδῶ στὸ ἑλληνικὸ τὸ χῶμα, κάτω
ἀπὸ τὶς πιὸ ἀντίξοες συνθήκες καὶ ἐπιρροές, ἡ γυναίκα
στάθηκε **ἴση** καὶ **ισότιμη** πλάι στὸν ἄντρα καὶ μοιράστηκε
μαζί του τὴ σκλαβιά, τὸν πόλεμο, τὶς ἐπιδρομές, τὶς δηώ-
σεις, τὴν αἰχμαλωσία, τὸ ξεκλήρισμα τῆς οἰκογενειακῆς
ἐστίας κι ἀκόμη σὰν γυναίκα κράτησε ἥρωικὰ τὸν ἀποχω-
ρισμὸ τῶν παιδιῶν της, τὴν ἐξαφάνισή τους σὲ ξεριζω-
μούς, τὴν ἀποστέρηση τοῦ συζύγου. Ἦταν αὐτὴ ποὺ πλή-
ρωνε τὴν ἐκδικητικὴ μανία τοῦ ἐχθροῦ, ποὺ πέθανε ἀπὸ
κακουχίες καταδιωκόμενη ἢ στὴν σκληρὴ ζωὴ τῆς αἰχμα-
λωσίας, ὅταν δὲν κατάφερνε νὰ δραπετεύσει καὶ νὰ φύ-

γει, πολλές φορές μεταμφιεσμένη, για να ξαναγυρίσει για πια στο πατρίο έδαφος, εκεί που έζησε νέα.

Οι ήρωίδες γυναίκες από την πτώση της Πόλης ως την Ανάσταση του Γένους, σαν καπετάνισσες στη στεριά και στη θάλασσα, σαν μπουρλοτιέρισσες ή κλέφτισσες στα βουνά, δεν έδρασαν για δόξα ή για άναγνώριση. Όταν ο ήλιος της έλευθερίας πια λάμπει πάνω από το βασανισμένο τόπο, θα τις συναντήσουμε πάμπωχες, ζητιάνες σχεδόν. Κάποια όνόματά τους μας γίνονται γνωστά από κάποιες αιτήσεις που τις υπογράφουν, για να ζητήσουν όχι αποζημιώσεις για ό,τι έδωσαν ή έχασαν στον Άγώνα, αλλά ένα μικρό βοήθημα. Και σ' αυτά τα όνόματα χαρακτηριστικό είναι, ότι προσδιορίζουν την ύπαρξή τους με την προσφορά του άνδρός, χωρίς αυτό να τις μειώνει. Αντίθετα, ταυτίζονται μ' αυτή:

Ἡ Γιώργαινα — Ἡ μάνα τοῦ Κίτσου — Ἡ Ἀνδρούτσου ἢ μάνα — Ἡ γυναίκα τοῦ Γιωργάκη Θωμᾶ — Ρεγγίνα ἢ θυγατέρα τοῦ Βοτάνου — Ἡ χήρα τοῦ Θ. Ταμπακόπουλου — Μηλιά ψυχοπαίδα τοῦ Ραζηκότσικα — Οἱ τσοῦπες τοῦ Νικολοῦ Κλαπανιστᾶ κ.α.

Τέλος. Οἱ ήρωίδες γυναίκες στὰ 400 χρόνια τῆς σκλαβιάς δὲν ἦταν **ποτέ στὰ μετόπισθεν**. Ἀναδείχτηκαν ήρωίδες στὴν **πρῶτη γραμμὴ** καὶ κεῖ θὰ μείνουν στὶς σελίδες τῆς ἱστορίας μας.

«Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας καὶ ἀκολουθήσωμεν τὸ παράδειγμά τους. Οἱ πανηγυρισμοὶ δὲν νομίζω, πὼς γίνονται γιὰ βολικὴ τακτοποίηση ἢ γιὰ πάχυνση τῆς ἐθνικῆς μας συνειδήσεως. Γίνονται γιὰ ἀφύπνιση, γιὰ ἐγρήγορηση τῆς ἐλληνικῆς μας πνευματικότητος, γιὰ οἰκείωση τῆς ἠθικῆς ἀκτινοβολίας τοῦ παρελθόντος μας, γιὰ ἀνάδειξη τοῦ διδάγματός του σὲ καθημερινὸ βίωμα».

ΔΗΜ. ΓΙΑΚΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀλιμπέρτη Σωτ.:** Οἱ ήρωίδες τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως 1930
Βαλαωρίτη Ἀριστ. Ἄπαντα
Βενέζη Ἡλία: Ἀρχιπέλαγος
Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν: Ἱστορία τοῦ Ἑλλην. Ἐθνους Ι', ΙΑ', ΙΒ', ΙΓ'
Ἐλευθερουδάκη: Ἐγκυκλοπαιδικὸ Λεξικὸ ΣΤ', σελ. 170
Ἑλληνικὴ Δημιουργία: Ἀρκάδι - Κρήτη τ. 66
Ἑλληνικὴ Δημιουργία: Δημοτικὸ Τραγούδι τ. 82
«Ζωῆς»: Ἡρωίδες
Θεοφανίδου Ἰ.: Ἡ καταστροφή τῶν Ψαρῶν
Θεοδωροπούλου-Λιθαδᾶ Β.: Ἀγγελικὴ Πάλλη-Μπαρτολομέι
Καρανικόλα Γ.: Στὶς φλόγες τοῦ '21, Ἀθήναι 1971
Κασομούλη Ν.: Ἐνθυμήματα στρατιωτικὰ 1821-33, Ἀθήναι 1940
Κοκκίνου Δ.: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, Θ' σελ. 156
Κούκκου Ἑλ.: Ἰωάννης Γαβριήλ Εὐνάρδος, Ἀθήναι 1963
Κουτίβα-Σταύρου Ἀ.: Οἱ Νοταράδες στὴν ὑπηρεσία τοῦ Ἐθνους
Κρασίτη Β.: Ἡπειρώτες Λυρικοὶ
Λάππα Τ.: Ἑλληνικὰ ἱστορικὰ Ἀνέκδοτα
Μάγερ Ἰ.: Ἑλληνικὰ Χρονικὰ Μεσολογγίου
Μακρυγιάννη Ἰ.: Ἀπομνημονεύματα, Ἀθήναι 1947
Μαραθωνίου Ν.Λ.: Κ. Κανάρης, ἐν Ἀθήναις 1902
Μελά Σπ.: Ὁ Γέρος τοῦ Μωριά
Ξηραδάκη Κουλ.: Γυναῖκες στὴ Φ. Ἐταιρεία, Ἀθήναι 1971
Ὀρλάνδου Ἀν.: Ναυτικὰ
Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου: «Θεολογία» ΚΑ' (1950), σελ. 309
Παπαρρηγοπούλου Κ.: Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους Ε' καὶ ΣΤ'
Πολέμη Ἰ.: Ἄπαντα
Πουκεθίλ Φρ.: Ἱστορία Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1901
Πρωτοψάλτη Ἐμμ.: Ἡ συμβολὴ τῆς Κάσου στὸ '21, Ἀθήναι 1930
«Πυρρός»: Μ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαίδεια ΙΗ', σελ. 111, ΙΘ' σελ. 480
Σάθα Κ.: Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, σελ. 19, 156
Τερτσέτη Γ.: Διήγησις συμβάντων... 1770-1886, Ἀθήναι 1946
Φίνλειῦ Κλ. Καρ.: Ἱστορία Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως Α', σελ. 77
Φωριέλ Κλ. Καρ.: Τὰ Ἑλληνικὰ Δημοτικὰ Τραγούδια, Ἀθήνα 1956
Φωτιάδης Δημ.: Κανάρης, Ἀθήνα 1967, σελ. 145
«Χιακὸν ἀρχεῖον»: Τ. Α' σελ. 332-355

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
1. «ΑΥΤΕΣ ΠΟΥ ΠΡΩΤΟΣΠΕΙΡΑΝΕ»	7
Είσαγωγικά	9
Μόλις είχε αρχίσει ή μεγάλη νύχτα	11
Στην ήρωίδα τής Κύπρου	12
Μαρίαν τήν συγκλιτικήν	14
Άννα Νοταρά-Παλαιολογίνα	18
2. ΣΟΥΛΙΩΤΙΣΣΕΣ	29
α) ΜΟΣΧΩ ΤΖΑΒΕΛΑ	25
«Θάνατος και όχι σκλαβιά»	29
Ή Μόσχω άρχηγός των Τζαβελαίων	32
β) Ο ΧΟΡΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ	34
Έλένη Μπότσαρη	41
γ) ΔΕΣΠΩ ΣΕΧΟΥ ΜΠΟΤΣΗ	42
δ) ΑΛΛΕΣ ΣΟΥΛΙΩΤΙΣΣΕΣ	46
Άγγελική Πάλλη-Μπαρτολαμεί	50
3. ΜΟΡΑΪΤΙΣΣΕΣ - ΜΑΝΙΑΤΙΣΣΕΣ	55
α) Κωνσταντία Ζαχαριά	57
β) Άγγελίνα Νικηταρά	59
γ) Σταυριάνα Σάββαινα	62
δ) Ζαμπέτα Κολοκοτρώνη	62
ε) Τά όλοκαυτώματα και οι ήρωίδες τους	65
στ) Ή Άναστασία από τήν Πάτρα	68

4. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΤΙΣΣΕΣ - ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΙΣΣΕΣ	71
α) «Έλεύθερες πολιορκημένες»	73
β) Οι γυναίκες τής «Έξόδου»	76
γ) Τά κείμενα αδιάψευστοι μάρτυρες	79
δ) Τό γράμμα ένός μελλοθανάτου	83
ε) Όνόματα που διασώθηκαν	85
στ) Στα βουνά και στα ρουμάνια τής Ρούμελης ...	88
5. ΜΑΚΕΔΟΝΙΣΣΕΣ	95
ΚΑΡΑΤΑΣΑΙΝΑ	97
ΦΑΙΔΡΑ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΠΑ	103
6. ΝΗΣΙΩΤΙΣΣΕΣ	107
ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑ (Ή κυρά τής θάλασσας) ...	109
α) Θαλασσομάχος	112
β) Πρώτη στον άγώνα	115
γ) Όρθή στο καράβι	118
ΔΟΜΝΑ ΒΙΣΒΙΖΗ	123
α) Το βάπρισμα του πολέμου	125
β) Ή Δόμνα «καπετάνισσα»	129
γ) «Παιδί μου στοχάσου...»	130
ΜΑΝΤΩ ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ	133
α) Από τήν Τεργέστη στην Τήνο	133
β) «Ξυπνάτε αλύτρωτοι ραγιάδες...»	136
γ) Ή Μαντώ άρχηγός	139
δ) «Ή ήρωίδα τής Μυκόνου»	142
ε) Μητέρα των όρφανών	144
ΦΩΤΙΑ ΣΤΑ ΠΕΛΑΓΑ	147
Χίος - Εύβοια - Κρήτη - Κάσος - Ψαρά	154
ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ	157
α) Άτρόμητη έμψυχώτρια	161
β) Μπροστά στο καθήκον	164
7. ΑΛΛΕΣ ΗΡΩΙΔΕΣ	167
α) Μία άρχόντισσα στο Κινσόβι	169

β) Ἡ γυναίκα στὰ δημοτικά μας τραγούδια.	173
γ) Αὐτὲς ποὺ κράτησαν τὸ μεγάλο μυστικὸ	177
δ) Σχολάρχες τοῦ Γένους	181

ΕΠΙΛΟΓΟΣ	187
---------------------------	-----

BIBLIA ME ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΜΝΗΜΕΣ

- * Ἐθνομάρτυρες
- * Ἴρωες τοῦ '21
- * Μάρτυρες τῆς ἐλευθερίας
- * Πνοές πίστεως
- * Στά χρόνια τῆς σκλαβιάς
- * Στό βωμό τῆς πίστεως
- * Ἄετοί καί γύπες
- * Ἀντώνης Στενημαχίτης
- * Ἀπ' τή Μικρασία μέ ἀγάπη
- * Ἡ μεγάλη περιπέτεια
- * Μικρές στιγμές μεγάλης ιστορίας
- * Ἐλάτε στή γιορτή μας
- * Ἀξέχαστες Πατρίδες (Α', Β', Γ')
- * Μηνύματα ἀπό τήν ἀρχαία μας κληρονομιά (Α', Β', Γ')

